

Lenka Paučová - Josef Šaur (eds)

MLADÁ SLAVISTIKA III

Slavistika mezi generacemi

Masarykova univerzita
Brno 2018

Lenka Paučová – Josef Šaur (eds)

MLADÁ SLAVISTIKA III

Slavistika mezi generacemi

Masarykova univerzita

Brno 2018

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Mladá slavistika III: slavistika mezi generacemi / Lenka Paučová – Josef Šaur (eds). – 1. vydání. – Brno: Masarykova univerzita, 2018. – 143 stran
Částečně anglický a slovenský text
ISBN 978-80-210-9095-8

80(=16)+908(4) * (048.8) * (082)

- slavistika
- studie
- sborníky

80 – Filologie [11]

Publikace vznikla v rámci projektu specifického výzkumu MUNI/A/0956/2017
Slavistika mezi generacemi: doktorská dílna.

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické publikace nesmí být reprodukována nebo šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu vykonavatele majetkových práv k dílu, kterého je možné kontaktovat na adrese: Nakladatelství Masarykovy univerzity Munipress, Rybkova 19, 602 00 Brno.

Odborné recenzentky:

Mgr. Jana Kostincová, Ph.D.

Mgr. Eva Kudrjavceva Malenová, Ph.D.

© 2018 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-9096-5

ISBN 978-80-210-9095-8 (brož. vaz.)

OBSAH

Úvodem (<i>Josef Šaur</i>)	5
Literární historie jako reflexe paměti a hodnoty (se zřetelem k slovanským literaturám) (<i>Ivo Pospíšil</i>)	7
Metafikční strategie nedůvěry polské básnické Generace 68 ve vybraných filmech Krzysztofa Kieślowského (<i>Michael Alexa</i>)	19
První světová válka v díle Fráni Šrámka (<i>Iveta Bůžková</i>)	29
Tvorba Anny Horákovej-Gašparíkovej v obrazech doby (<i>Hana Hrancová</i>)	43
Finský kolotoč Čedomira Cvetkoviće (<i>Eliška Jiráňová</i>)	57
Etymológia príbuzenských termínov v západoslovanských a juhoslovanských jazykoch (<i>Jana Kobzová</i>)	69
Teroristický čin jako rituál obětování a literární mýtus o teroristovi-revolucionáři v ruské literatuře druhé poloviny XIX. a počátku XX. století (<i>Kateřina Judith Krulišová</i>)	85
Hledání národní identity v obrazech postav ukrajinské literatury posledních let (na příkladu románu Maxyma Dupeško <i>Příběh důstojný celého jablonového sadu</i>) (<i>Krystyna Kuznietsova</i>)	99
Motiv tzv. nahodilé rodiny v <i>Deníku spisovatele</i> ve vztahu k ostatní tvorbě F. M. Dostojevského (<i>Lenka Paučová</i>)	109
Charakteristika internetové reklamy (s důrazem na reklamu v oblasti vzdělávání) (<i>Kateřina Rysová</i>)	119
Percepce jedince a problematika společnosti na pozadí dějinných událostí v ruském a bulharském prostředí (na příkladu děl B. Okudžavy a I. Vazova) (<i>Magdaléna Marie Semrádová</i>)	133

Úvodem

STALO se již tradicí, že na konci kalendářního roku vydává Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity publikaci, v níž otiskují své texty doktorandi pracoviště. Sborník *Mladá slavistika III* je již šestou takovou publikací.¹ Knihu uvozuje studie vedoucího zmíněného pracoviště profesora Ivo Pospíšila *Literární historie jako reflexe paměti a hodnoty (se zřetelem k slovanským literaturám)*, v níž autor poukazuje na úskalí některých současných snah o revitalizaci literární historie a psaní dějin národních literatur a přináší několik příkladů historie národních literatur, zejména slovanských a ruských v českém prostředí, které odrážejí české kulturní zázemí a zkušenosti.

Dále je zařazeno deset studií, jejichž autorkami a autory jsou doktorandky a doktorandi různých slavistických oborů. Ti se ve svých textech věnují konkrétním vybraným tématům slovanských literatur, jazyků a kultur. Jejich výzkum vychází z připravovaných disertací, a publikace je tak prezentací aktuálních badatelských témat řešených brněnskými mladými slavisty. Zároveň také naznačují trendy, které toto nastupující pokolení badatelů přináší do současného slavistického výzkumu.

Michael Alexa se věnuje klíčovému souvislostem polské básnické Generace 68 a raných filmů Krzysztofa Kieślowského. Iveta Bůžková zkoumá Šrámkova prozaická a dramatická díla, v jejichž popředí stojí válka a válečná tematika. Hana Hrancová analyzuje dobové ohlasy na díla osobní archivářky T. G. Masaryka Anny Horákové-Gašparíkové. Eliška Jiráňová se zabývá u nás méně obvyklým tématem srbsko-finských vztahů a přibližuje životní dráhu a dílo Čedomira Cvetkoviće. Jana Kobzová sleduje původ slov označujících příbuzenské vztahy v jihoslovanských a západoslovanských jazycích. Kateřina Judith Kru-

¹ PRZYBYLSKI, M. – ŠAUR, J. a kol.: *Podoby a proměny města ve slovanských a vybraných neslovanských kulturách, literaturách a jazycích*. Brno 2013. PRZYBYLSKI, M. – ŠAUR, J. a kol.: *Mladá slavistika: Současné trendy ve výzkumu slovanských literatur, jazyků a kultur*. Brno 2014. POSPÍŠIL, I. – PRZYBYLSKI, M. – ŠAUR, J. a kol.: *Slovanské literatury a jazyky v objetí politiky (20. století)*. Brno 2015. POSPÍŠIL, I. – ŠAUR, J. a kol.: *Generační konflikt ve slovanských literaturách a kulturách*. Brno 2016. GUNIŠOVÁ, E. – ŠAUR, J. (eds): *Mladá slavistika II. Vnější a vnitřní vazby a souvislosti ve slovanských literaturách, jazycích a kulturách*. Brno 2017.

lišová odhaluje propojení principů starověkých obětních rituálů s teroristickým činem v Rusku v 19. století a popisuje vznik literárního mýtu o teroristovi v ruském prostředí. Krystyna Kuznietsova se věnuje problematice národní identity v současné ukrajinské literatuře na příkladu románu *Příběh důstojný celého jabloňového sadu* Maxyma Dupeška. Lenka Paučová navazuje na své dřívější práce o F. M. Dostojevském a interpretuje motiv tzv. nahodilé rodiny v jeho prozaické tvorbě. Kateřina Rysová zkoumá internetovou reklamu v českém a ruském prostředí a především se soustředí na jazykové prostředky, které slouží k navázání kontaktu s adresátem reklamy. Publikaci uzavírá příspěvek Magdalény Marie Semrádové zaměřený na koncepci člověka a společnosti ve druhé polovině 19. století v ruské a bulharské literatuře na materiálu románů *Nebohý Avrosimov* Bulata Okudžavy a *Pod jařmem* Ivana Vazova.

LITERÁRNÍ HISTORIE JAKO REFLEXE PAMĚTI A HODNOTY (SE ZŘETELEM K SLOVANSKÝM LITERATURÁM)

Ivo Pospíšil

Literary History as a Reflection of Memory and Value (with Regard to Slavonic Literatures)

The author of the present article deals with the revitalization of literary history since the beginning of the 21st century in contrast to the prevalence of the synchronous functional approach in the first half of the 20th century. The contemporary attempts at the “new literary history” are regarded as reflecting the boom of fashionable and very often shallow, unsubstantial discourses expressing nearly with the same words the traditional concepts. The necessity of the deeply conceived theory of literary history predicted in the 1930s by René Wellek must be accompanied by the practical, representative, real histories of national literatures or even supranational complexes, such as general literature, related literatures or even world literature. He also mentions the reflexive and appellative function of art. He demonstrates the ambiguity of literary texts and variability of its readers’ and critics’ interpretations determined by the suppositional textual strata and their links to reality, but also by the modifications of reality itself. In the end, he gives several examples of the histories of national literatures, mainly Slavonic/Russian in the Czech environment reflecting the Czech cultural background and experience stressing the importance of individual histories preferring them to team works which often lose their own unrepeatable faces.

Key words: revitalization of the theory of literary history; “new literary history”; danger of shallowness and unsubstantiality of contemporary histories of literature; reflexive and appellative function of literature; specific features of Slavonic literatures, mainly Russian

SVĚTEM obchází, a to již poměrně dlouho, strašidlo dějin literatury, resp. teorie literární historie.¹ Zhruba od počátku 21. století se výrazně obnovil zájem o literární dějiny. Dlouhá absence, a to nikoli psaní přehledů literárního vývoje, ale především teoretické reflexe literární historie, je patrná po celé 20. století – na jedné straně převažující a přežívající pozitivismus, na straně druhé strukturalistická synchronie, jež historický pohled zpočátku záměrně vytlačovala z epicentra pozornosti literární vědy. A potom ústup literární historie – kdysi kromě literární kritiky jediné reálné vědy zabývající se literaturou – a nástup literární teorie a jejích subdisciplín byly hlavní příčinou odsunutí zájmu o koncipování nové literární historie do ústraní. Zasutého tématu se později zmocnili kritici, historici a teoretici, kteří na počátku 21. století měli a mají přístup ke grantovým projektům a kteří se pohybovali a pohybují od tématu k tématu, jež přinášejí poměrně laciné body, ale jen málo pro vskutku hlubinné poznání literatury, např. střední Evropa, čtenářství, vyprávění, text, topos, teorie fikčních světů nebo právě literární historie; tou se však člověk musí zabývat dlouhodobě, nestačí pouze shromáždit několik mocných autorů, kteří jsou – často neprávem – pokládáni za literárněvědnou špičku; třeba mít i konkrétní zkušenost s psaním dějin literatury nebo přinejmenším jejích úseků, jinak by se hodnota některých klíčových témat v našem prostředí značně devalvovala. Na druhé straně cesta řady badatelů od klasické literární historie pozitivisticko-marxistické, kterou vyznávali jejich učitelé, k módním, někdy i uměle hyperbolizovaným okruhům a diskursům je velmi křivolaká, stejně jako překotné zakotvení těchto konceptů v jedné nebo dvou „spřátelených“ nápadech, např. v pojmu pulsace, který jsem nejdříve aplikoval na žánr románové kroniky a Peter Zajac jej pak vztáhl na vývoj celé literatury – to jsme konstatovali již v recenzi z roku 1990, dávno předtím, než se jí o nějakých 10–12 let později chopili jeho mladší následovníci.²

Příčiny dlouhodobého vytlačování literární historie na okraj započalo nástupem literární teorie a synchronního a funkčního přístupu, ale i v jeho rámci se hledaly cesty k „nové literární historii“.³ Tento nový proud se hodně opožděně projevil až na počátku 21. století, tedy v době, kdy se imanentní metody ztrácely pod tlakem nových přístupů, obohacovaly se a také rozkládaly pod tlakem nových disciplín, např. sémiotiky/sémiologie, zejména však hermeneutiky, konstruktivismu a kognitivismu, resp. obnovovaných a inovovaných metod psychologizujících (psychopoetika), sociologic-

1 Tento text volně navazuje na naši předchozí studii: POSPÍŠIL, I.: *Problém spojitosti a rozpojenosti slovanských literatur*. In: GUNIŠOVÁ, E. – ŠAUR, J. (eds): *Mladá slavistika II. Vnější a vnitřní vazby a souvislosti ve slovanských literaturách, jazycích a kulturách*. Brno 2017, s. 7–26.

2 POSPÍŠIL, I.: *Na pomezí nové koncepce (Zajac, P.: Tvorivost literatúry. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1990)*. Tvar, 1990, č. 27. Příliš kladná recenze se setkala s mírnou, ústně projevenou ironií Zajacova staršího přítele Zdeňka Mathausera.

3 VODIČKA, F.: *Struktura vývoje. Studie literárněhistorické*. Praha 1969¹, 1998². STRIEDTER, J.: *Literary Structure, Evolution and Value: Russian Formalism, and Czech Structuralism Reconsidered*. Cambridge 1989¹, 2013².

kých a symbolických (imagologie), a „rodinné stříbro“ Rusů a Čechů, tedy formalismus a strukturalismus, začaly být vnímány jako retro hodné spíše reedice a nových edičních počinů, hojně komentovaných. Do tohoto proudu zcela nezapadla naše publikace o Reném Wellkovi a meziválečném Československu, jejímž původcem byl Miloš Zelenka a která jednak ukazovala na genezi Wellkových názorů a na individuality Pražského lingvistického kroužku i na to, že se v rámci strukturních přístupů pěstovala literární komparatistika a také se upozorňovalo na nezbytí teorie literárních dějin, tedy na nové přístupy ke koncipování vývojové literární řady.⁴ V českém prostředí se tyto nové metodologické přístupy v literární historii projeví v řadě publikací, které však podle našeho názoru nesplnily očekávání,⁵ neboť jinými slovy/termíny opakují to, co bylo naznačeno již v nitru českého strukturalismu a poststrukturalismu.⁶

Teorie literárních dějin je jistě vstupní branou ke koncipování nového modelu vývoje jakékoli národní literatury, ale i generální nebo světové nebo třeba konglomerátu příbuzných literatur, k nimž např. slovanské zjevně patří, jak doložili autoři dávnějších syntéz nebo i novějších pokusů o dílčí druhové práce.⁷

Jakkoli je metodologie a teorie literárních dějin důležitá, nelze odhlédnout ani od praktických zásad, které vyjadřovali autoři těchto dějinných kompendií. V podstatě

-
- 4 WELLEK, R.: *Theory of Literary History*. In: Travaux du Cercle Linguistique de Prague 6. Prague 1936, s. 173–191. Viz POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M.: *René Wellk a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky*. Brno 1996. Viz řadu našich studií včetně takto koncipované monografie: POSPÍŠIL, I.: *Literární komparatistika, arealová/kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi*. Opera Slavica 19, 2009, č. 1, s. 20–33. POSPÍŠIL, I.: *Teorie literárních dějin, literární komparatistika a identita národních literatur (problém východoslovanského areálu)*. In: MYRONOVA, H. – GAZDOŠOVÁ, O. – KALINA, P. – LYTUVNYUK, O. – MICHÁLKOVÁ, J. – PAVLÍČEK, L. (eds): *Ukrajinstika: minulost, přítomnost, budoucnost. Sborník vědeckých prací*. Brno 2009, s. 463–474. POSPÍŠIL, I.: *Literární komparatistika, středoevropský kulturní prostor a teorie literárních dějin*. Slavica Litteraria 12, 2009, č. 1, s. 117–126. POSPÍŠIL, I.: *Literary History, Poststructuralism, Dilettantism, and Area Studies*. In: *Writing Literary History. Selected Perspectives from Central Europe*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2006, s. 141–152. POSPÍŠIL, I.: *The Permanent Crisis, or Can, Could or Should Comparative Literary Studies Survive? Between History, Theory and Area Studies*. World Literature Studies 18, 2009, vol. 1, s. 50–61. POSPÍŠIL, I.: *Problém teorie literárních dějin a jeho interdisciplinární souvislosti*. In: SOŠKOVÁ, J. (ed.): *Filozoficko-estetické reflexie posthistorického umění*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis, Studia Aesthetica. Prešov 2008, s. 88–102. POSPÍŠIL, I.: *Teorie literárních dějin jako projev dialogu kultur*. In: RICHTER, O. – PŮŽA, M. (eds): *Dialog kultur V*. [CD-ROM]. Ústí nad Orlicí 2009.
- 5 POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M.: *Looking at the Past and Present of Czech and Slovak Literary Development from the Central European and European Perspective*. Slovanský přehled 104, 2018, č. 2, s. 327–351.
- 6 Např. PAPOUŠEK, V. – TUREČEK, D.: *Hledání literárních dějin*. Litomyšl 2005. PAPOUŠEK, V. – BÍLEK, P. A.: *Models of Representations in Czech Literary History*. Boulder 2010. TUREČEK, D. – ZAJAC, P. (eds): *Český a slovenský literární klasicismus: synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno 2017. TUREČEK, D. (ed.): *České literární romantično: synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno 2012. HAMAN, A. – TUREČEK, D. a kol.: *Český a slovenský literární parnasismus: pulzační model kulturního jevu*. Brno 2018.
- 7 Viz SCHAFFARIK, P. J.: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Buda 1826. ŠAFÁRIK, P. J.: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Fotome-

existuje dvojí druh literárních dějin – alespoň pokud jde o národní literatury: kolektivní, tzv. akademické edice, obvykle více či méně kompaktní soubory materiálů, pojetí rozsáhlé, na které se odkazuje, ale příliš se s nimi nepracuje, a potom individuální, mající svou „filozofii“, méně obsáhlá, kondenzovaná díla, většinou jednosvazková, jež však zůstávají v paměti generací a udržují si svou sdělnou hodnotu, včetně dominantní axiologické osy. Takto je koncipováno několik svazků tohoto typu v minulosti dávné i nedávné. K nej kvalitnějším, bohužel z různých důvodů do značné míry ostrakizovaným, nebo jen málo citovaným, jež však jsou dodnes povinnou nebo doporučovanou četbou k studiu dějin té které národní literatury, patří níže uváděná práce Zdeňka Stříbrného (1922–2014), sice kolektivní, ale jinak velmi osobitá, svým způsobem individuální práce v redakci českého romanisty, syna germanisty Otokara Fischera (1883–1938), Jana O. Fischera (1923–1992), od něhož se po roce 1989 odvrátili i někteří jeho žáci a kam přispěli přední čeští romanisté té doby, nebo jednosvazkové dílo brněnského literárního historika Jiřího Šrámka, dějiny španělské literatury Josefa Forbelského (* 1930) nebo již dávnější dějiny ruské literární klasiky z pera Radegasta Parolka (* 1920) a Jiřího Honzika (1924–2018) a moderní ruské literatury Milana Hraly (1931–2015).⁸ Obvykle se v tom případě dává přednost jiným autorům, kolektivním dílům nebo přímo cizím autorům, a to i v případě tak důležitých dějin, jako jsou dějiny antické literatury.⁹ Důležitost zkoumání kritických přístupů k literárním dějinám a kulturní paměti si uvědomuje i mladší badatelská generace.¹⁰

chanischer Neudruck mit einem Vorwort von Prof. Dr. Jan Petr, CSc. Prag–Bautzen 1983. MÁCHAL, J.: *Slovenské literatury I–III*. Praha 1922–1929. WOLLMAN, F.: *Slovesnost Slovanů*. Praha 1928. 2. vydání: WOLLMAN, F.: *Slovesnost Slovanů*. Editoři Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Brno 2012. Německý překlad: WOLLMAN, F.: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003. DOROVSKÝ, I.: *Dramatické umění jižních Slovanů*. Brno 1995 (volné pokračování souborného vydání: WOLLMAN, F.: *Dramatika slovanského jihu*. Praha 1930). V mezinárodním měřítku mj. ПЫЛИН, А. Н. – СПАСОВИЧ, В. Д.: *История славянских литератур I–II*. Санкт-Петербург 1879–1881. *Les Slaves. Cours professé au Collège de France par Adam Mickiewicz (1840–1841) et publié d'après les notes sténographiées*. Tome premier. Les pays slaves et la Pologne. Histoire et Littérature. Paris 1849. MICKIEWICZ, A.: *Dziela. Tom IX, X, XI. Literatura słowiańska*. Przetłumaczył Leon Płoszewski. Warszawa 1955.

- 8 STŘÍBRNÝ, Z.: *Dějiny anglické literatury I–II*. Praha 1987. FISCHER, J. O. a kol.: *Dějiny francouzské literatury 19. a 20. století. I–III*. Praha 1966–1979¹, 1981–1983². ŠRÁMEK, J.: *Dějiny francouzské literatury v kostce*. Olomouc 1997. FORBELSKÝ, J.: *Španělská literatura 20. století*. Praha 1999. PAROLEK, R. – HONZÍK, J.: *Ruská klasická literatura 1789–1917*. Praha 1977. HRALA, M.: *Ruská moderní literatura 1890–2000*. Praha 2007. Viz naši recenzi POSPÍŠIL, I.: *Úspěšný pokus o směrovou a personalistickou historii moderní ruské literatury. Nad Ruskou moderní literaturou Milana Hraly*. *Slavica Litteraria* 11, 2008, č. 2, s. 87–98.
- 9 CANFORA, L.: *Dějiny řecké literatury*. Z italského originálu přeložil kolektiv autorů pod vedením Dagmar Bartoňkové. Praha 2001¹, 2004², 2009³. CONTE, G. B.: *Dějiny římské literatury*. Z italského originálu přeložil kolektiv autorů pod vedením Dagmar Bartoňkové. Praha 2003¹, 2008².
- 10 ŠAUR, J.: *Přehled českých bádání o dějinách ruské literatury po roce 1945 (syntézy a lexikony)*. *Slovanský přehled* 103, 2017, č. 3, s. 643–670.

Ve stati *Literatura reflexivní a apeletivní* jsme upozornili na dichotomii, která se zvláštním způsobem manifestuje právě v dějinách slovanských literatur. Literatura je od prvních pokusů v našem mediteránním prostoru pojímána jako v jistém smyslu reflexe světa: Aristotelova mimésis chápána postupně jako napodobení/imitace, posléze jako složitá reflexe, např. v díle sociologů literatury, jinak zase chicagských kritiků, může být prvním doložitelným příkladem. Slovanské literatury vždy spíše zdůrazňovaly samy sebe jako reflexi nelibostné reality již v důsledku tragických dějin, které v podstatě všechny Slovany zasáhly a zbavily je národní samostatnosti a možnosti realizovat svůj vlastní stát: po období raných feudálních celků v prostoru střední a východní Evropy tyto státy buď zanikají, nebo nabývají specifické podoby vlivem jiných etnik a jejich státních útvarů, na nichž více či méně závisejí. Literatura se tak stala jednou z mála ploch, kde se mohla reflexe této nevábné reality projevit, a proto právě zde bere literatura na sebe tíhu národní filozofie, často také vědy, politiky apod. Literatura jako reflexe byla tedy plochou sebeuvědomování národního a později nebo souběžně sociálního. To přirozeně oslabovalo její funkci estetickou, ale také zábavnou a poetologickou a posilovalo spíše funkce etické, didaktické, obecně noetické. Na druhé straně nahromadění těchto neestetických funkcí a zmíněné přetěžování vytvářelo tlak, v němž se rodila nová kvalita a jiné chápání krásna, a tedy i náznaky nové funkce estetické. Příkladem budiž slavná Máchova báseň *Máj* (1836), která společensko-národní reflexi přetavila v obecně existenciální obraz lidského osudu, tedy učinila z české otázky, jak s oblibou později uváděl T. G. Masaryk, otázku světovou, z otázky národního bytí otázku obecně filozofickou. Tento přechod od literatury jako reflexe k literatuře jako výzvě, apelaci, a tedy k novým podobám krásného písemnictví je všem slovanským literaturám vlastní a v podstatě přezívá i v nynější době (romány M. Kundery jsou i ve své nejobecnější, tedy francouzské poloze touto vlastností zasaženy, materiálem nebo formulací problému, tedy onou vlastností ruské literatury, i když Kundera sám ruské kulturní hodnoty a paradigmaty chápe spíše jako oblast, která nám nemá mnoho co říci).

V jiných slovanských literaturách není tato charakteristika tak deklarativní, povrchová, spíše hlubinná, napůl skrytá. Celým vývojem tzv. národního obrození u různých slovanských národů prochází jako červená nit konflikt národního, resp. slovanského, západního, kosmopolitního. Zdálo by se, že s přicházejícím novoromantismem a zejména modernou druhý proud vyhrává, ale je to jen zdání: sociální podstata české dekadence byla už popsána v českém i jiném bohemistickém prostředí: jako by do zásad moderny, vyložené v Rusku kdysi D. S. Merežkovským s jeho antiutilitarismem a svěbytností umění, pronikaly tyto „služebné“ prvky dál, proměňovaly se a nabývaly nových estetických kvalit. Apelativnost jako pokračování reflexivnosti literatury jinými prostředky vede ve svém důsledku k formování impaktu etiky na estetiku, k jejich vnitřnímu konfliktu, jenž je vyjadřován explicitně (B. Němcová, N. V. Gogol), ale souběžně také k proměně estetiky staré v novou. Charakteristické jsou například pohledy na F. M. Dostojevského:

badatelé ho ukazují jako předchůdce moderny, ukazují, kterak modeloval anglo-americký „stream of consciousness“, jaký to byl psycholog, jehož diagnostice hysterie se podivují sami kliničtí psychologové, ale současně to byl autor veskrze až nesnesitelně didaktický, napínající rozpětí krásné literatury až na samu mez únosnosti, kde již belles lettres ztrácejí svou estetickou dominantu: právě v tom momentě ji však jako by znovu nabývají, tedy novou estetiku spočívající v hlasité apelativnosti, fascinující tendenčnosti, jež ve svých konkrétních projevech („realista v nejvyšším/vyšším slova smyslu“ – F. M. Dostojevskij) ústí až v útvar „kosmického románu“. F. M. Dostojevskij je snad nejprůkaznějším příkladem tohoto explozivního vývoje od sociálního prozaika, v jehož díle se již tají náznaky nové citovosti (*Chudí lidé*), k psychologii a filozofii, jež koncipuje nejen novou společnost, ale hledá smysl lidstva až v kosmických dimenzích (*Bratři Karamazovovi*), v nichž se již dotýká koncepcí moderní fyziky a astrofyziky. Zdá se, že apelativnost jako skrývaná, často maskovaná vlastnost některých literatur, např. slovanských, vyvěrající z pocitu jistého existenciálního ohrožení nejen národa a státu, ale také přímo jazyka jako nejnějnějšího vyjádření jemné národní fyziognomie, funguje jako výsledek pojetí literatury jako reflexe národního a společenského života. Je překvapující, že v době, která deklaruje své cílevědomé překonávání těchto jakoby minulostních reziduí, se tento proud valí se od literatury jako reflexe k literatuře jako subjektivní apelativnosti nejen nemizí, ale spíše sílí v nových maskách a kostýmech.¹¹

Tyto rysy se nemohou nezobrazit v koncipování teorie literárních dějin a v dějinách jednotlivých literatur, v nichž je klíčovým problémem periodizace a celkové uchopení „filozofie“ vývoje, již nejpřehledněji formuluje jeden badatel v uceleném konceptu. Je pravda, že se slovanské literatury v českém prostředí nerealizují právě ve sféře literárních dějin nejpřehledněji. Zde i v jiných literárních celcích máme však slovníky spisovatelů a v nich poměrně rozsáhlé dějinné přehledy, více či méně původní, více či méně kompilativní, ale ty nám skutečné dějiny národních literatur nenahradí (viz dřívější edici nakladatelství Odeon z 60.–80. let 20. století, v němž pokračovalo nakladatelství LIBRI – zde také spatřily světlo světa zásluhou I. Dorovského projekty brněnské slavistiky¹²). Nemáme tu například z poslední doby žádné ucelené, skutečné dějiny ruské literatury jako nejvýznamnější slovanské, když nepočítáme právě přehledy nebo teoretická předpolí, která vytvářejí potenciální předpoklady k vytvoření takových dějin – v poslední době jsme se o takové náznaky pokusili.¹³ Budování dějin jednotlivých národních literatur v nové době se však nevyhne vytváření nadnárodních celků v rámci široce chápané literární

11 Viz text naší stati POSPÍŠIL, I.: *Literatura reflexivní a apelativní*. In: SOŠKOVÁ, J. (ed.): *Súčasný umenie v medzidisciplinárnej komunikácii*. Studia Aesthetica XI. Prešov 2009, s. 259–271.

12 ŠTĚPÁN, L. a kol.: *Slovník polských spisovatelů*. Praha 2000. DOROVSKÝ, I. a kol.: *Slovník balkánských spisovatelů*. Praha 2000. POSPÍŠIL, I. a kol.: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha 2001.

13 POSPÍŠIL, I.: *K teorii ruské literatury a jejím souvislostem*. Brno 2013. POSPÍŠIL, I.: *Kapitoly z ruské klasické literatury (Nástin vývoje, klíčové problémy a diskuse)*. Brno 2014. POSPÍŠIL, I.: *Stará literatu-*

komparatistiky a srovnávacího myšlení. Jeden takový koncept nabízí od 90. let 20. století Vladimír Svatoň¹⁴ jako autor a editor kompendií o ruské próze a její poetice, v teoretické rovině se pohybující v koridoru dobově omezených diskursů o topologii, textu nebo „polích“ (Pierre Bourdieu [1930–2002], jeho pojem je převzat z lingvistiky – „les champs sémantiques“), jiný, hloubkově a kontextově ukotvenější a materiálově bohatší přináší tzv. pražsko-brněnská, resp. „české škola literární komparatistiky“ Franka Wollmana (1888–1969), jak o ní psal jeho syn Slavomír Wollman (1925–2012). Konkrétní realizace dějin jednotlivých literatur je olbřímí úkol a právě slavistika trpí jejich nedostatkem a nejde jen o ruskou literaturu. Jak známo, nejnovější české dějiny polské literatury z pera Karla Krejčího jsou z roku 1953¹⁵, když nepočítáme přehledové texty Ludvíka Štěpána z již zmíněného *Slovníku polských spisovatelů*.

Dějiny literatury jsou tedy jevem, který se pohybuje v soukolí národním i nadnárodním, v rovině literatury generální i světové, na ploše srovnávací literatury. Z tohoto hlediska je nezbytné, aby – kromě typologie a vývojové periodizace – byly tyto dějiny postaveny na ověřené axiologické ose a současně aby udržovaly paměť oboru, tedy neobjevovaly objevené a systémově navazovaly na minulé koncepce. Ne vždy se to děje. Právě dějiny literatury a jejich teorie a metodologie jsou často objektem zapomínání a zapomnění nebo záměrné ostrakizace. Jsou zde i projekty z různých důvodů neuskutečněné. Jako příklad uvedu vlastní zkušenost s dějinami ruské sovětské literatury. Původně to byl nápad Vladimíra Novotného, který měl v pražských nakladatelstvích styky, ale svou část nenapsal nebo nechtěl napsat (první polovina století do války 1941–1945, tedy ta nejméně „zranitelná“), v práci pokračoval Jaroslav Žák. Druhou část jsem odevzdal v termínu, ale nic nevyšlo: táhlo se to dlouho a přišly politické změny: z nakladatelství se vracely již odevzdané rukopisy nebo již vysázená díla, podobně jako v letech 1969–1970. Je zřejmé, že by toto expurgované vydání (tedy do konce 80. let bez „zakázaných“ autorů,

ra východních Slovanů a ruská literatura 18. století (Přehled a exkurzy s ukázkami textů z literatury 11.–17. století). Brno 2014.

- 14 Viz také sborník TUREČEK, D. (ed.): *Národní literatura a komparatistika*. Brno 2009. SVATOŇ, V.: *Epické zdroje románu: z teorie a typologie ruské prózy*. Praha 1993 (viz naši recenzi POSPÍŠIL, I.: *Fenomén románu*. Opera Slavica 3, 1993, č. 3, s. 53–55). SVATOŇ, V.: *Proměny dávných příběhů. O poetice ruské prózy*. Pardubice 2004. SVATOŇ, V.: *Z druhého břehu. Studie a eseje o ruské literatuře*. Praha 2002 (viz naši recenzi POSPÍŠIL, I.: Univerzitní noviny, 2003, č. 5, s. 77–78). Z poslední doby SVATOŇ, V.: *Na cestě evropským literárním polem. Studie z komparatistiky*. Praha 2017. WOLLMAN, F.: *Slovesnost Slovanů*. Praha 1928. 2. vydání: WOLLMAN, F.: *Slovesnost Slovanů*. Editori Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Brno 2012. Německý překlad: WOLLMAN, F.: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003. WOLLMAN, F.: *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. Brno 1936. WOLLMAN, F.: *Věda o slovesnosti a její vývoj a poměr k sousedním vědám*. Praha 1935. WOLLMAN, F.: *Duch a celistvost slovanské slovesnosti*. Praha 1948. WOLLMAN, S.: *Česká škola literární komparatistiky. Tradice, problémy, přínos*. Praha 1989. WOLLMAN, S.: *Slovanské literatury ve střední Evropě*. Editor Miloš Zelenka. Brno 2013.
- 15 KREJČÍ, K.: *Dějiny polské literatury*. Praha 1953.

z nichž se postupně stávali autoři i v SSSR povolení) působilo anachronicky. I když se zdá, že doby zákazů minuly, přesto je již sám výběr autorů a výkladové proporce stále objektem v jistém smyslu ideologického posuzování. Psát jakékoli dějiny národní literatury tak dodnes – z důvodů ideologických, přímo politických a náboženských – je obtížné a vyžaduje od autorů značnou odvahu, neboť se mohou snadno stát předmětem insinuace. Již uvedené slovníky spisovatelů polských, balkánských a východoslovanských se takovým objektem zčásti, i když mírně, staly (kvantitativní korelace mezi ruskými, ukrajinskými a běloruskými spisovateli – dnes by to bylo ovšem mnohem horší, zda mezi balkánské patří i slovinská literatura – zde zasáhla i příslušná ambasáda, zda by se měli uvádět polští spisovatelé-komunisté apod.). Psát o ruské literatuře sovětského období bylo mimořádně nebezpečné. Podobné zkušenosti byly se svazkem již uvedeného Vladimíra Novotného (* 1944) *Odpovědnost tvorby – Mozaika sovětské literární současnosti*. Byl vytištěn v Mladé frontě ještě s medailonem Vasilije Aksjonova (1932–2009) v roce 1979 (šlo o esej o jeho tehdy vydané próze *Poiski žanra – Hledání žánru*, napsáno ovšem už na počátku 70. let), později byla distribuce zastavena a kniha byla znovu vydána až 1983. Nemyslím si, že by se tím svazek stal bezcenným, spíše byl uměle ochuzen, ale to nebyla chyba autora. Osudy ruských sovětských spisovatelů byly podivuhodné: sám Vasilij Aksjonov, který byl po tzv. aféře almanachu *Metropol* nucen odejít do zahraničí (USA, později se vrátil, zemřel v Moskvě), byl pro nás na přelomu 60. a 70. let 20. století doslova povinnou četbou (šlo o román *Kollegi/Kolegové*, 1962).¹⁶

Přestože se zejména při psaní dějin zejména slovanských literatur potýkáme dodnes s řadou mimovědeckých, většinou ostře politických problémů, na něž nelze nereagovat (např. pojem „jugoslávské literatury“, sovětská mnohonárodní literatura – to vše se stalo historií nebo je chápáno jako umělý konstrukt, i když tyto celky v rámci literární komunikace zanechaly na podobě konkrétních děl své stopy), nelze minulé práce jako celek odmítat nebo je neuvádět, ignorovat, stejně jako historiografické práce vzniknuvší nebo vznikající mimo pražské centrum, jak se nezřídká stává. Centrum politické nemusí vždy a ve všem znamenat také centrum vědecké. Dnešní kult programového zapomínání a zapomnění se tedy netýká jen politiky a historie, ale také literární historie a celku literární vědy; je pravděpodobně spjat s širšími záměry, jež překračují rámeček umění a literatury jako jednoho z jeho druhů. Před českou literární historií obecně a její slavistickou větví zvláště stojí tedy úkoly literárněhistorické. Mají možná i větší význam než práce literárně-teoretické, jejichž životnost není často dlouhá a které podléhají módním a krátkodechým trendům. Nicméně bez literární teorie a literárněvědné metodologie se ani literární historie neobejde. Kromě teorie literární historie a srovnávací literatury je třeba přistoupit k novým dějinám národních literatur z českého hlediska, tj. z hlediska zkušenosti české

16 O zvlátnostech českého vnímání ruské sovětské literatury viz ПОСПИШИЛ, И.: *Валентин Распутин глазами чехов (портрет и вокруг: несколько штрихов)*. Stephanos, 2018, č. 1, s. 194–199.

národní literatury, šířeji z hlediska kulturní zkušenosti mezislovanské a středoevropské. Zde nám překlady cizích děl, byť sebekvalitnějších, nepomohou a již kvůli hodnotové konfrontaci a jiné metodologii by taková „domácí“ literárněhistorická díla přinesla boční zisky, nové a jiné pohledy a hodnotové posuny. Hic Rhodus hic salta.

Bibliografie

- CANFORA, L.: *Dějiny řecké literatury*. Z italského originálu přeložil kolektiv autorů pod vedením Dagmar Bartoňkové. Praha 2001¹, 2004², 2009³.
- CONTE, G. B.: *Dějiny římské literatury*. Z italského originálu přeložil kolektiv autorů pod vedením Dagmar Bartoňkové. Praha 2003¹, 2008².
- DOROVSKÝ, I. a kol.: *Slovník balkánských spisovatelů*. Praha 2000.
- DOROVSKÝ, I.: *Dramatické umění jižních Slovanů*. Brno 1995.
- FISCHER, J. O. a kol.: *Dějiny francouzské literatury 19. a 20. století. I–III*. Praha 1966–1979¹, 1981–1983².
- FORBELSKÝ, J.: *Španělská literatura 20. století*. Praha 1999.
- HAMAN, A. – TUREČEK, D. a kol.: *Český a slovenský literární parnasismus: pulzační model kulturního jevu*. Brno 2018.
- HRALA, M.: *Ruská moderní literatura 1890–2000*. Praha 2007.
- KREJČÍ, K.: *Dějiny polské literatury*. Praha 1953.
- Les Slaves. Cours professé au Collège de France par Adam Mickiewicz (1840–1841) et publié d'après les notes sténographiées*. Tome premier. Les pays slaves et la Pologne. Histoire et Littérature. Paris 1849.
- MÁCHAL, J.: *Slovanské literatury I–III*. Praha 1922–1929.
- MICKIEWICZ, A.: *Dziela. Tom IX, X, XI. Literatura słowiańska*. Przetłumaczył Leon Płoszewski. Warszawa 1955.
- PAPOUŠEK, V. – BÍLEK, P. A.: *Models of Representations in Czech Literary History*. Boulder 2010.
- PAPOUŠEK, V. – TUREČEK, D.: *Hledání literárních dějin*. Litomyšl 2005.
- PAROLEK, R. – HONZÍK, J.: *Ruská klasická literatura 1789–1917*. Praha 1977.
- POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M.: *Looking at the Past and Present of Czech and Slovak Literary Development from the Central European and European Perspective*. Slovanský přehled 104, 2018, č. 2, s. 327–351.
- POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M.: *René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky*. Brno 1996.
- POSPÍŠIL, I. a kol.: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha 2001.
- POSPÍŠIL, I.: *Fenomén románu*. Opera Slavica 3, 1993, č. 3, s. 53–55.

- POSPÍŠIL, I.: *K teorii ruské literatury a jejím souvislostem*. Brno 2013.
- POSPÍŠIL, I.: *Kapitoly z ruské klasické literatury (Nástin vývoje, klíčové problémy a diskuse)*. Brno 2014.
- POSPÍŠIL, I.: *Literární komparatistika, areálová/kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi*. Opera Slavica 19, 2009, č. 1, s. 20–33.
- POSPÍŠIL, I.: *Literární komparatistika, středoevropský kulturní prostor a teorie literárních dějin*. Slavica Litteraria 12, 2009, č. 1, s. 117–126.
- POSPÍŠIL, I.: *Literary History, Poststructuralism, Dilettantism, and Area Studies*. In: Writing Literary History. Selected Perspectives from Central Europe. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2006, s. 141–152.
- POSPÍŠIL, I.: *Literatura reflexivní a apelativní*. In: SOŠKOVÁ, J. (ed.): *Súčasnú umenie v medzidisciplinárnej komunikácii*. Studia Aesthetica XI. Prešov 2009, s. 259–271.
- POSPÍŠIL, I.: *Na pomezí nové koncepce (Zajac, P.: Tvorivost literatury. Bratislava 1990)*. Tvar, 1990, č. 27.
- POSPÍŠIL, I.: *Problém spojitosti a rozpojenosti slovanských literatur*. In: GUNIŠOVÁ, E. – ŠAUR, J. (eds): *Mladá slavistika II. Vnější a vnitřní vazby a souvislosti ve slovanských literaturách, jazycích a kulturách*. Brno 2017, s. 7–26.
- POSPÍŠIL, I.: *Problém teorie literárních dějin a jeho interdisciplinární souvislosti*. In: SOŠKOVÁ, J. (ed.): *Filozoficko-estetické reflexie posthistorického umenia*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis, Studia Aesthetica. Prešov 2008, s. 88–102.
- POSPÍŠIL, I.: *Stará literatura východních Slovanů a ruská literatura 18. století (Přehled a exkurzy s ukázkami textů z literatury 11.–17. století)*. Brno 2014.
- POSPÍŠIL, I.: *Svatoň, V.: Z druhého břehu. Studie a eseje o ruské literatuře*. Praha 2002. Univerzitní noviny, 2003, č. 5, s. 77–78.
- POSPÍŠIL, I.: *Teorie literárních dějin jako projev dialogu kultur*. In: RICHTEREK, O. – PŮŽA, M. (eds): *Dialog kultur V*. [CD-ROM]. Ústí nad Orlicí 2009.
- POSPÍŠIL, I.: *Teorie literárních dějin, literární komparatistika a identita národních literatur (problém východoslovanského areálu)*. In: MYRONOVA, H. – GAZDOŠOVÁ, O. – KALINA, P. – LYTVYNYUK, O. – MICHÁLIKOVÁ, J. – PAVLÍČEK, L. (eds): *Ukrajinstika: minulost, přítomnost, budoucnost*. Sborník vědeckých prací. Brno 2009, s. 463–474.
- POSPÍŠIL, I.: *The Permanent Crisis, or Can, Could or Should Comparative Literary Studies Survive? Between History, Theory and Area Studies*. World Literature Studies 18, 2009, vol. 1, s. 50–61.
- POSPÍŠIL, I.: *Úspěšný pokus o směřovou a personalistickou historii moderní ruské literatury. Nad Ruskou moderní literaturou Milana Hraly*. Slavica Litteraria 11, 2008, č. 2, s. 87–98.

- SCHAFFARIK, P. J.: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Buda 1826.
- STRIEDTER, J.: *Literary Structure, Evolution and Value: Russian Formalism, and Czech Structuralism Reconsidered*. Cambridge 1989¹, 2013².
- STŘÍBRNÝ, Z.: *Dějiny anglické literatury I–II*. Praha 1987.
- SVATONĚ, V.: *Epické zdroje románu: z teorie a typologie ruské prózy*. Praha 1993.
- SVATONĚ, V.: *Na cestě evropským literárním polem. Studie z komparatistiky*. Praha 2017.
- SVATONĚ, V.: *Proměny dávných příběhů. O poetice ruské prózy*. Pardubice 2004.
- SVATONĚ, V.: *Z druhého břehu. Studie a eseje o ruské literatuře*. Praha 2002
- ŠAFÁRIK, P. J.: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Fotomechanischer Neudruck mit einem Vorwort von Prof. Dr. Jan Petr, CSc. Prag–Bautzen 1983.
- ŠAUR, J.: *Přehled českých bádání o dějinách ruské literatury po roce 1945 (syntézy a lexikony)*. Slovanský přehled 103, 2017, č. 3, s. 643–670.
- ŠRÁMEK, J.: *Dějiny francouzské literatury v kostce*. Olomouc 1997.
- ŠTĚPÁN, L. a kol.: *Slovník polských spisovatelů*. Praha 2000.
- TUREČEK, D. – ZAJAC, P. (eds): *Český a slovenský literární klasicismus: synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno 2017.
- TUREČEK, D. (ed.): *České literární romantično: synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno 2012.
- TUREČEK, D. (ed.): *Národní literatura a komparatistika*. Brno 2009.
- VODIČKA, F.: *Struktura vývoje. Studie literárněhistorické*. Praha 1969¹, 1998².
- WELLEK, R.: *Theory of Literary History*. In: *Travaux du Cercle Linguistique de Prague 6*. Prague 1936, s. 173–191.
- WOLLMAN, F.: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003.
- WOLLMAN, F.: *Dramatika slovanského jihu*. Praha 1930.
- WOLLMAN, F.: *Duch a celistvost slovanské slovesnosti*. Praha 1948.
- WOLLMAN, F.: *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. Brno 1936.
- WOLLMAN, F.: *Slovesnost Slovanů*. Editoři Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Brno 2012.
- WOLLMAN, F.: *Slovesnost Slovanů*. Praha 1928.
- WOLLMAN, F.: *Věda o slovesnosti a její vývoj a poměr k sousedním vědám*. Praha 1935.
- WOLLMAN, S.: *Česká škola literární komparatistiky. Tradice, problémy, přínos*. Praha 1989.
- WOLLMAN, S.: *Slovanské literatury ve střední Evropě*. Editor Miloš Zelenka. Brno 2013.

ПОСПИШИЛ, И.: *Валентин Распутин глазами чехов (портрет и вокруг: несколько штрихов)*. Stephanos, 2018, č. 1, s. 194–199

ПЫПИН, А. Н. – СПАСОВИЧ, В. Д.: *История славянских литератур I–II*. Санкт-Петербург 1879–1881.

Prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc., (* 1952) je literární vědec, slavista, teoretik a historik literatury, komparatista a genolog, profesor a vedoucí Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, předseda České asociace slavistů, předseda Slavistické společnosti Franka Wollmana, ředitel Středoevropského centra slovanských studií, předseda Literárněvědné společnosti při AV ČR, v minulosti i současnosti člen vědeckých rad několika fakult a edičních rad našich i zahraničních periodických publikací, autor více než 30 knih a stovek studií. E-mail: Ivo.Pospisil@phil.muni.cz.

METAFIKČNÍ STRATEGIE NEDŮVĚRY POLSKÉ BÁSNICKÉ GENERACE 68 VE VYBRANÝCH FILMECH KRZYSZTOFA KIEŚŁOWSKÉHO

Michael Alexa

Metafictional Strategy of the Polish Poetry Generation 68 Distrust in Selected Films by Krzysztof Kieślowski

The article summarizes the current research state of the key filiation of the Polish poetry Generation 68 and early films by Krzysztof Kieślowski, which is defining against “the undepicted world” (Julian Kornhauser a Adam Zagajewski) or “the fight against fake representation of language” (Slavoj Žižek), as described by Marek Haltof, a film scientist, in his work. In this respect, Haltof’s monograph draws on the literary-critical collection called “*Świat nie przedstawiony*” (1974) by Kornhauser and Zagajewski which is recognized as a program manifesto for Generation 68. He sees the filiation with Kieślowski’s films as various manifestations of one cultural tendency in 1968–1975 and thus he is limited to early documentary films. The aim of the paper is to broaden Haltof’s concept by the conclusions of the second key work characterizing Generation 68, which is the study by Stanisław Barańczak called “*Nieufni i zadufani*” (1971) and describe the metafictional strategy of the distrust of language as a significant feature of Kieślowski’s film work in all its periods as well as genres, that is both documentary and fiction films from 1968 to 1994.

Key words: Krzysztof Kieślowski; Generation 68; Stanisław Barańczak; Julian Kornhauser; Adam Zagajewski; Polish movie

VÝZNAMNÝ polský filmař Krzysztof Kieślowski (1941–1996) je starším vrstevníkem jádra polské básnické Generace 68 (či méně přesně Nové vlny či Mladé kultury).¹ Lze předpokládat, že kvůli životní zkušenosti, kterou do značné míry s autory Generace 68 sdílí,² může jeho filmové dílo představovat určitou ideovou i estetickou filmovou paralelu k básním a esejím této literární skupiny. Literární a filmová věda to ostatně potvrzuje – v klíčové práci o Kieślowském od Marka Haltofa je hypotéza spjatosti Kieślowského ideové orientace s orientací Adama Zagajewského a Juliana Kornhausera, autorů vlivné sbírky literárněkritických esejí *Świat nie przedstawiony* (1974), považované dokonce za manifest či generační program,³ bystře vyslovena a přesvědčivě obhájena. Autor v ní srovnává metafikční strategii Generace 68, která spočívala ve vymezení se vůči tzv. nezobrazenému světu, s Kieślowského ranou tvorbou.⁴ V daném tématu se ovšem skrývá další interpretační příležitost, a to zejména při aplikaci příbuzného, ale obsažnějšího pojmu tzv. nedůvěry, jež stanovil Stanisław Barańczak v literárněkritické studii kultury šedesátých let *Nieufni i zadufani* (1971), která umožňuje odhlédnout od Haltofova časového a žánrového vymezení (v této souvislosti se autor věnuje pouze dokumentárním filmům z let přibližně 1968–1975) a popsat jednu z dosud nepopsaných tendencí v celém Kieślowského díle (dokumentárním i fikčním filmům z let 1966–1994).

Obě práce čelných představitelů Generace 68 vycházejí z dichotomního pohledu na soudobou kulturu, přičemž za hlavní dělicí čáru považují vztah autora ke skutečnosti. Haltof zdůrazňuje tuto pasáž knihy *Świat nie przedstawiony*: „Najbardziej klasyczna, najbardziej zasadnicza w naszej kulturze jest rozbieżność między bytem a powinnością, między tym, co jest, a tym, co powinno być; sprzeczność między wymarzonym obrazem społeczeństwa, między wyidealizowanym obrazem ludzkiej osobowości a stanem rzeczywistym, pełnymi konfliktów i wrogości stosunkami między ludźmi.“⁵

Kritika principu nezobrazeného světa, a tedy požadavek zobrazování světa v jeho aktuální, skutečné podobě, tedy požadavek oslabení autonomie uměleckého díla a posílení jeho společensko-politické, angažované funkce, rozvinul Barańczak v knize *Nieufni i zadufani*, v níž stanovuje opozici tzv. domýšlivých a nedůvěřivých (kteří dali knize jméno). Dílo domýšlivých, kterým je v knize věnováno více prostoru a mezi které patří

1 Stanisław Barańczak (1946–2014), Adam Zagajewski (* 1945), Ryszard Krynicki (* 1943), Julian Kornhauser (* 1946) aj.

2 V autobiografické (a autointerpretační) knize *Kieślowski o Kieślowském* filmař hovoří o formující zkušenosti z dospívání v období komunistického nečasu, kterou s příslušníky Generace 68 sdílí. STOKOVÁ, D. (ed.): *Kieślowski o Kieślowském*. Praha 2013, s. 11–27.

3 Tvaru a metodě knihy *Świat nie przedstawiony* a významné Barańczakovy literárněkritické sbírky *Nieufni i zadufani*, rovněž s prvky programu či manifestu, jsme se již věnovali. ALEXA, M.: *Nedůvěřiví a domýšliví a Nezobrazený svět: Klíčová kritická vystoupení polské Generace 68*. In: POSPÍŠIL, I. – ŠAUR, J. (eds): *Generační konflikt ve slovanských literaturách a kulturách*. Brno 2016, s. 127–136.

4 HALTOF, M.: *The Cinema of Krzysztof Kieślowski. Variations on Destiny and Chance*. London – New York 2004, s. 24–26.

5 KORNHAUSER, J. – ZAGAJEWSKI, A.: *Świat nie przedstawiony*. Kraków 1974, s. 32.

především básníci spojeni s výraznou básnickou skupinou šedesátých let, tzv. básnickou orientací Hybrydy, je dle Barańczaka z etického a estetického hlediska principiálně špatný,⁶ přístup nedůvěřivých (Barańczak uvádí několik tzv. „lingvistů“⁷ a ve třech obsírnějších recenzích novějších knih Krzysztofa Karaska, Jarosława Markiewicze a Ryszarda Krynického) zase principiálně správný, třebaže nikoli automaticky esteticky působivý.⁸ Zatímco „domýšliví“ se dle Barańczaka vyznačují arbitrárním, důvěřivým, alibistickým, pasivním vztahem ke skutečnosti navazujícím na osvícenství a pozitivismus, který aktuální společensko-politickou situaci ignoruje, „nedůvěřiví“ se vyznačují dialektickým přístupem, nedůvěřivostí, kritičností a angažovaností navazující na baroko, romantismus a modernismus s cílem na aktuální problémy upozorňovat a odhalovat je.⁹

Dle Haltofa se tento postoj, pro básníky Generace 68 ikonický, projevuje v díle významných postav polského filmu 70. let včetně Kiesłowského, a to v produktivitě žánru dokumentárního filmu a jeho principů.¹⁰ Tento trend má rovněž svůj původ v silné tradici polemického dokumentárního filmu, která v Polsku existovala ještě před Kiesłowského nástupem na lodžskou filmovou školu. Po tzv. „polském Říjnu“ se v letech 1956–1965 ustanovila tzv. „polská filmová škola“, přičemž dva její klíčoví zástupci, Jerzy Bossak a Kazimierz Karabasz, působili na lodžské filmové škole;¹¹ pod Bossakovým vedením navíc Kiesłowski napsal a obhájil diplomovou práci *Film dokumentalny a rzeczywistość* (*Dokumentární film a skutečnost*, 1968).¹² Na „polskou filmovou školu“ posléze navázalo volné uskupení tzv. „filmu morálního neklidu“, do nějž byl řazen rovněž sám Kiesłowski (cca 1975–1980).¹³ Citovaná slova Adama Zagajewského Kiesłowski nevědomky variuje v memoárové knize *Kiesłowski o Kiesłowském*, když v souvislosti s filmem *Robotnicy 71* komentuje motivaci své generace polských dokumentaristů: „Cítili jsme nutnost, velice vzrušující potřebu popsat svět. Komunistický svět popsán nebyl, nebo spíše bych měl říct, že byl vylíčen tak, jak by měl vypadat, nikoli tak, jak ve skutečnosti vypadal. My jsme se ho pokoušeli popsat, nebylo nás málo. Bylo to fascinující. Popisovat něco, co do té doby popsáno nebylo. Je to, jako byste něčemu vdechovali život. Platí, že to, co není popsáno, jako by ve skutečnosti neexistovalo. Jestliže něco začínáme popisovat, v určitém smyslu to přivoláváme k životu.“¹⁴

6 BARAŃCZAK, S.: *Nieufni i zadufani. Romantyzm i klasycyzm w młodej poezji lat sześćdziesiątych*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 21.

7 Tamtéž, s. 44–47.

8 Tamtéž, s. 162–163.

9 Tamtéž, s. 7–40.

10 HALTOF, M.: *The Cinema of Krzysztof Kiesłowski. Variations on Destiny and Chance*. London – New York 2004, s. 25–26.

11 Tamtéž, s. 3–4.

12 Tamtéž, s. 3.

13 STOKOVÁ, D. (ed.): *Kiesłowski o Kiesłowském*. Praha 2013, s. 48.

14 Tamtéž, s. 58–59.

Haltof označuje styl Kieślowského raných dokumentů za „poetiku mluvících hlav“ a spatřuje v ní vliv amerického direct cinema, o němž Kieślowski zčásti psal ve své diplomové práci.¹⁵ Režisér zdůrazňuje bezprostřednost a autenticitu; kamera má pouze odhalovat skutečnost a nikoli do ní zasahovat.¹⁶ Klíčovým pojmem Generace 68 je opět bezprostřednost a pravdivé popsání konkrétní, v tomto ohledu jsou nejpříznačnější často citované dva závěrečné verše básně *Prawda* z jeho debutu *Komunikat*: „powiedz prawdę do tego służysz w lewej ręce / trzymasz miłość a w prawej nienawiść“.¹⁷ Typickou figurou poezie Generace 68 je postavení lyrického subjektu jako jednoho z mnoha jedinců, jejichž prostřednictvím lze formulovat kritické stanovisko.¹⁸ Jeden z nejexplicitnějších příkladů této figury je Zagajewského básně *W pierwszej osobie liczby mnogiej*.¹⁹ Hovoří se také o častém žánru rozkvétající poémy, jejíž asociativní plynutí se srovnává s filmovým střihem.²⁰

Uvádí se, že požadavek autenticity stál rovněž za Kieślowského opuštěním tohoto žánru (dojde k němu až v půli sedmdesátých let). Sám autor uvádí, že ho přestala zajímat politika osmdesátých let a chtěl tematizovat obecně lidská témata,²¹ zároveň spekuluje o rozčarování z paradoxu autentičnosti ve filmovém dokumentu: „Všiml jsem si, že čím víc se v dokumentárním filmu chci přiblížit k člověku, tím víc se to, co mě zajímá, přede mnou uzavírá. Zřejmě z tohoto důvodu jsem se začal věnovat hranému filmu.“²² Toto zdůrazňuje také Slavoj Žižek: „Když člověk rezignuje na falešnou reprezentaci a pokusí se bezprostředně uchopit realitu, ztratí ji“²³ a vzhledem k poetice Generace 68 je příznačné, že i oni se ke konci sedmdesátých let s vlastní poetikou rozešli a ze svých esteticko-etických požadavků slevili.²⁴ Kieślowski sám se ještě zmiňuje o další rubové straně autentičnosti: filmař svým působením nutně vstupuje do životů protagonistů svých filmů, přirozeně tedy neherců, čemuž se chtěl vyhnout. V této souvislosti se

15 HALTOF, M.: *The Cinema of Krzysztof Kieślowski. Variations on Destiny and Chance*. London – New York 2004, s. 5.

16 Tamtéž, s. 4.

17 ZAGAJEWSKI, A.: *Komunikat*. Kraków 1972, s. 58.

18 JAROSIŃSKI, Z.: *Postacie poezji*. Warszawa 1985, s. 283.

19 ZAGAJEWSKI, A.: *Komunikat*. Kraków 1972, s. 14.

20 GAZDA, G. (ed.): *Słownik rodzajów i gatunków literackich*. Warszawa 2012, s. 733–735.

21 STOKOVÁ, D. (ed.): *Kieślowski o Kieślowském*. Praha 2013, s. 132. Obrat od problémů aktuální společnosti k obecným, metafyzickým tématům naznačují již filmy *Pierwsza miłość* či *Przeście podziemne*, v nichž se rozvíjí téma lásky, *Przeświecenie* s tématem smrti a konečnosti, *Spokój* či *Przypadek* o tíze minulosti a síle osudu atd. *Pierwsza miłość*. [dokumentární film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1974. *Przeście podziemne*. [film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1973. *Przeświecenie*. [dokumentární film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1974. *Spokój*. [film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1976. *Przypadek*. [film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1981.

22 STOKOVÁ, D. (ed.): *Kieślowski o Kieślowském*. Praha 2013, s. 83.

23 ŽIŽEK, S.: *Lacrimae rerum. Kieślowski, Hitchcock, Tarkovskij, Lynch*. Praha 2015, s. 34.

24 Zagajewski ve své poděšším eseji příznačně nazvané *Co mam do zarzucenia tzw. Nowej fali* hovoří o nutnosti názorový postoj časem opustit. ZAGAJEWSKI, A.: *Co mam do zarzucenia tzw. Nowej Fali*. In: ZAGAJEWSKI, A.: *Solidarność i samotność*. Paryž 1986, s. 65–66.

připomíná osud filmu *Robotnicy 71*, který byl zabaven, poněvadž podle spekulace policie v něm mohl být nevědomky zachycen krutý vrah, po kterém se v té době ve Varšavě pátralo.²⁵

Podle Haltofa Kiesłowski komentuje svět tak, že sleduje detail, který funguje jako pars pro toto pro popis širších struktur, tedy komunistického systému a celého světa, což byla zároveň cesta, jak se vyhnout cenzuře.²⁶ Jedním z nejznámějších filmů, v němž dochází k této skryté kritice světa, je snímek *Z miasta Łodzi*. Je to portrét města, v němž se střídají dvě vrstvy záběrů. Zachyceny jsou ních na jedné straně zasloužilé pracovnice lodžské textilky, na druhé skupinka pokuřujících elegánů v zasedací místnosti. Obě skupiny se setkají na závěrečné slavnosti se zpěvem, tancem a hudbou. Dokument má všechny znaky oslavného propagačního filmu, ovšem kontrast štěstí a záběrů zdecimovaného města dává snímku zcela opačné vyznění.²⁷ Snímek *Przed rajdem* pojednává o přípravě polského závodníka na soutěž v Monte Carlu, jíž se má zúčastnit ve fiatu; nekonečné diskuse, schůze a telefonáty, které ústí ve zničení auta a nedokončení závodu, slouží jako pars pro toto problematické hospodářské situace v Polsku sedmdesátých let.²⁸ Analogický je případ dokumentu *Szpital*, v němž se sleduje chátrající nemocnice,²⁹ případně snímek *Robotnicy 71*, zachycující pocity dělníků po Gomułkově rezignaci.³⁰ Film *Amator* pojednává prostřednictvím hlavní postavy, amatérského kameramana, o nevyhnutelném střetu s cenzurou atd.³¹

Barańczakova studie o poezii šedesátých let pracuje s obsažnějším pojmem než Zagajewski s Kornhauserem, poněvadž požadavek angažovanosti vyplývající z bezprostředního popisu aktuálního světa explicitně rozšiřuje o pole jazyka. Dle Marzeny Woźniak-Łabieniec má totiž nedůvěra v knize *Nieufni i zadufani* čtyři roviny. Těmi jsou 1) nedůvěra vůči světu; 2) nedůvěra vůči vizi světa obsažené v jazyce; 3) nedůvěra vůči jazyku samotnému; 4) nedůvěra vůči jazyku propagandy, které se ovšem v praxi prolínají; čtvrtá rovina přitom vznikla až ex post, dle Woźniak-Łabieniec proti původním autorovým záměrům.³²

Básníci Generace 68 tudíž nekritizovali pouze společensko-politickou realitu šedesátých a sedmdesátých let, vyjadřovali se také k jejím dílčím projevům, přičemž mezi ty nejcharakterističtější patřil jazyk. Jak zdůrazňuje Jarosiński, odhalující strategii poezie

25 STOKOVÁ, D. (ed.): *Kieślowski o Kieślowském*. Praha 2013, s. 82.

26 HALTOF, M.: *The Cinema of Krzysztof Kieślowski. Variations on Destiny and Chance*. London – New York 2004, s. 5.

27 *Z miasta Łodzi*. [dokumentární film]. Režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1969.

28 *Przed rajdem*. [dokumentární film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1971.

29 *Szpital*. [dokumentární film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1976.

30 *Robotnicy 71*. [dokumentární film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1972.

31 *Amator*. [film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1979.

32 WOŹNIAK-ŁABIENIEC, M.: *Lekcja Barańczaka. Nieufni i zadufani po latach*. Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica, 2010, nr 13, s. 334.

Generace 68 byl zájem o média a tu sféru jazyka, která tvoří protipól básnické tvorby, především o jazyk novin a úředních zpráv, vyhlášek a nařízení.³³ Jako příklad může posloužit první strofa z básně Ryszarda Krynického *Jak napisać wiersz współczesny*: „aby napisać wiersz współczesny / wystarczy z dowolnego kawałka zadrukowanego papieru / (np. gazety, afisza, zmieniającego się w zależności od koniunktury / podręcznika, obwieszczenia, klepsydry, / donosu, ostrzeżenia, zarządzenia porządkowego nr 3, katechizmu, / legitymacji pewnego pana w cywilu itp.) / przepisać / [...] / i podpisać własnym nazwiskiem“.³⁴ Dle Jarosińskiego tato strategie umožňovala kritiku odosobnění a anonymity sdělení a pasivní roli odběratele, ale především instrumentálnost jazyka (možnost vlády, utváření a řízení společnosti atd.).³⁵ Jedním z nejznámějších příkladů je Barańczakova báseň *N. N. zaczyna zadawać sobie pytania*: „Mówić językiem, w którym słowo „bezpieczeństwo” / budzi dreszcz grozy, słowo „prawda” jest / tytułem gazety, słowa „wolność” i / „demokracja” podlegają służbowo / generałowi policji; jak to się stało, żeśmy się zaczęli / w to bawić? W te igraszki słów? W te kalambury, / przejęzyczenia, odwrócenia sensu, / w tę lingwistyczną poezję?“³⁶ Předsevzaté odhalování zde probíhá v kritice jazyka, který selhává ve své niterné, informační funkci (v úředním či jiném slangu, žurnalistických žánrech); u autorů Generace 68 se to projevuje parodováním těchto forem, u Zagajewského například parodií formy inzerátu v jedné z nejznámějších básní celého uskupení jménem *Komunikat*: „Jeśli żyjesz w państwie deficytowym, / w którym wielka ilość przemówień / równowazy wszystkie niedomówienia, / [...] / napisz do mnie; zbieram widokówki, / interesuję się muzyką, malarstwem, / filatelistyką, sportem i poezją.“³⁷

Tato nedůvěra je extrémně patrná již v Kieślowského druhém filmu, který se jmenuje *Urząd*.³⁸ Je to satirická, sotva šestiminutová etuda z prostředí městského úřadu, ve které se kritizuje, anonymnost a neústupnost byrokratického aparátu. Velký důraz je kladen právě na řeč: téměř nepřetržitě ve filmu zní sebejisté hlasy úřednic, které se evidentně dokonale vyznají ve své práci, jež pouze místy přeruší nesmělý dotaz nevědomého klienta. Zvolená témata navíc sugerují, že nás byrokracie úřadu provází celý život (hovoří se o potřebném razítku z gymnázia, jež konotuje mládí, jindy zase o důchodu). Analogickým způsobem selhává řeč v pozdějším dokumentu *Refren*³⁹ z prostředí pohřební služby. Pohřeb, a tedy úmrtí v rodině, je obvykle vnímáno jako choulostivá, intimní záležitost, která se v Kieślowského dokumentu náhle odhaluje znovu jako odosobněná řeč o číslech, kódech, objednávkách atd. Záběry na tváře profesionálních obchodníků-zaměstnanců pohřební služby se střídají se záběry rušné ulice (autor zde evidentně pracuje s kontrastem

33 JAROSIŃSKI, Z.: *Postacie poezji*. Warszawa 1985, s. 287–289.

34 KRYNICKI, R.: *Organizm zbiorowy*. Kraków 1973, s. 36.

35 JAROSIŃSKI, Z.: *Postacie poezji*. Warszawa 1985, s. 286.

36 BARAŃCZAK, S.: *Wiersze zebrane*. Kraków 2006, s. 133.

37 ZAGAJEWSKI, A.: *List*. Kraków 1979, s. 18.

38 *Urząd*. [dokumentární film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1966.

39 *Refren*. [dokumentární film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1972.

motivů konotujících život a smrt), přičemž film končí záběrem na novorozence, jimž se přidělují čísla.

Jazyk propagandy je příkladem instrumentálnosti jazyka par excellence. Slavná Barańczakova báseň *Określona epoka* paroduje oficiální proslov a je tak extrémním příkladem kritiky tohoto jevu: „Żyjemy w określonej epoce (odchrząknięcie) i z tego / trzeba sobie, nieprawda, zdać z całą jasnością. / Sprawę. Żyjemy w (bulgot / z karafki) określonej, nieprawda, / epoce, w epoce / ciągłych wysiłków na rzecz, w / epoce narastających i zaostarzających się i / tak dalej (siorbnięcie), nieprawda, konfliktów. / Żyjemy w określonej e (brzęk odstawianej / szklanki) poce i ja bym tu podkreślił, / nieprawda, że na tej podstawie zostaną / określone perspektywy, wykreślane będą / zdania, które nie podkreślają dostatecznie, oraz / przekreślone zostaną, nieprawda, rachuby / (odkaszlnięcie) tych, którzy. Kto ma pytania? Nie widzę. / Skoro nie widzę, widzę, że będę wyrazicielem, / wyrażając na zakończenie przeświadczenie, że / żyjemy w określonej epoce, taka / jest prawda, nieprawda, / i innej prawdy nie ma.“⁴⁰ U Kieślowského dochází k analogické situaci v dokumentu *Między Wrocławiem a Zieloną Górą*, který vznikl na žádost lubinských měděných dolů a sloužil k propagaci, takže je přirozeně plný jazykových jednotek příslušejících tehdejšímu oficiálnímu jazykovému stylu, které vyzní v kontrastu s rámcem celého dokumentu. Ten je totiž stylizován do intimního dopisu zaměstnance v dole v Lubinu rodině či přátelům (dopis začíná slovy „Moi drodzy“). Prosvítá v něm klamavý jazyk oficiální propagandy („Miasto się rozwija bardzo dynamicznie“ nebo „Od wysokości wydobywania zależy rozwój przemysłu a więc rozwój całego kraju“), který neodpovídá ani stylu intimního dopisu, ani kamerou představené realitě a film díky tomu místy vyznívá téměř komicky. Ujišťuje-li autor adresáta: „Przed przyjęciem do pracy dokładnie mi zbadano serce, wzrok, słuchi refleksy. Wszystko to bardzo się przydaje na dole,“⁴¹ film zobrazuje tmu a lomoz, který při těžbě měděné rudy panuje.

Jiným příkladem může být dokument *Fabryka*, který zobrazuje diskusi správních rady. Horlivá odborná diskuse představitelů továrny na traktory Ursus a zároveň oficiální moci se neobejde bez velmi silně stylově zbarveného jazyka. Debata aktérů se prolíná se záběry na mlčky pracující dělníky, čímž je film strukturován a gradován. Kieślowski v divákovi vyvolává nejen pocit, že se továrna z problémů nevymaní, ale zdůrazňuje i selhání jazyka. Nedorozumění je potvrzeno v okamžiku, kdy hlavní kritický hlas opustí škrobenou řeč a vyzve svého soupeře, aby mu problém představil „po prostu po ludzku“.⁴²

Jedno z nejsilnějších využití úředního jazyka se objevuje hned v Kieślowského filmovém debutu *Tramwaj*, krátké milostné etudě o setkání mladíka a dívky v dopravním prostředku. Němé záběry z exteriéru a především interiéru se střídají s kontrastními záběry úředních pokynů uvnitř tramvaje, jako je platnost nočního tarifu či rezervace

40 BARAŃCZAK, S.: *Wiersze zebrane*. Kraków 2006, s. 178.

41 *Między Wrocławiem a Zieloną Górą*. [dokumentární film]. Režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1972.

42 *Fabryka*. [dokumentární film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1970.

míst pro cestující s předplaceným jízdným, takže film vyznívá jako kritika omezování přirozené komunikace.⁴³

Jak zaznělo výše v souvislosti se studiiemi Haltofa a Žižeka, Kiesłowski postupně opustil žánr filmového dokumentu a začal se věnovat fikčnímu filmu, který nebyl a priori politicky motivovaný a orientoval se spíše na témata obecně lidská; týká se to především jeho posledních filmů, *Dekalogu*, trilogie *Trois couleurs: Bleu, Blanc, Rouge* a jeho nejslavnějšího filmu *La Double Vie de Véronique*. Neznamená to však, že by upustil od jazykového zřetele, který je příznačný pro jeho rané filmy, jak zdůrazňuje Emma Wilson v souvislosti s *Trois couleurs: Blanc* a *La Double Vie de Véronique*, které se oba odehrávají zčásti ve Francii a zčásti v Polsku, přičemž dialogy jsou vedeny střídavě francouzsky a polsky.⁴⁴ V obou filmech slouží jazykové téma jako symbol odlišnosti a kulturní příslušnosti: *Blanc* zachycuje životní příběh polského holiče Karola po rozvodovém řízení s Francouzskou, které musí podstoupit za asistence tlumočnicka;⁴⁵ *La Double Vie de Véronique* pojednává o rozdílech a vazbách Krakovanky Weroniky a Francouzky Véronique (obě postavy přitom ztvárnila tatáž herečka, Irène Jacob).⁴⁶

Kiesłowského *Dekalog* je filmový cyklus zpracovávající desatero božích přikázání.⁴⁷ Esejista Daniel Pastirčák ve své nedávné práci *Dekalog podla Kiesłowského* bystře interpretoval druhé boží přikázání jako tradičně špatně chápané (nejde v něm o nadužívání božího jména v běžné komunikaci, ale o zneužívání jeho moci);⁴⁸ jazykové téma se proto ostřeji projevuje v souvislosti s prvním přikázáním, a to ve filmu *Dekalog, jeden*. Hlavní hrdina filmu se v rámci své přednášky věnuje tématu jazyka a vyslovuje odvážnou myšlenku: tvrdí, že správně naprogramovaný počítač je schopen estetického vkusu a dokonce může mít vlastní osobnost.⁴⁹ Dle Pastirčáka se tak dopouští porušení prvního přikázání prostřednictvím zbožštění jazyka a moci výpočetní techniky, které ve filmu vede ke krizi a stává se tak jeho hlavním tématem.⁵⁰

Závěr

Vedle filiací díla autorů polské Generace 68 a filmaře Krzysztofa Kiesłowského, k nimž patří analogický požadavek bezprostřednosti (resp. poetika mluvících hlav) a popisu

43 *Tramwaj*. [krátký film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1966.

44 WILSON, E.: *After Kiesłowski: Voyages in European Cinema*. In: WOODWARD, S. (ed.): *After Kiesłowski. The Legacy of Krzysztof Kiesłowski*. Detroit 2009, s. 84.

45 *Trois couleurs: Blanc*. [film]. Režie KIEŚŁOWSKI, K. Francie–Polsko 1994.

46 *La double vie de Véronique*. [film]. Režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko–Francie 1991.

47 Mezi odborníky se přitom vede spor, zda je deset filmů *Dekalogu* věnováno deseti různým přikázáním, zda některé nechybí a jiné se neopakuje, nebo zda lze různá přikázání nasadit na různé části. ŽIŽEK, S.: *Lacrimae rerum. Kiesłowski, Hitchcock, Tarkovskij, Lynch*. Praha 2015, s. 21.

48 PASTIRČÁK, D.: *Dekalog podla Kiesłowského*. Bratislava 2017, s. 15–19.

49 *Dekalog, jeden*. [film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1988.

50 PASTIRČÁK, D.: *Dekalog podla Kiesłowského*. Bratislava 2017, s. 10.

současné reality, stejně jako společné pozdější odmítnutí tohoto stanoviska, existuje také společné široké téma jazyka, patrné při aplikování vrstevnatého pojetí metafikční strategie „nedůvěry“ Stanisława Barańczaka (prostřednictvím práce Marzany Woźniak-Łabieniec). Haltof se ve své monografii *The Cinema of Krzysztof Kiesłowski* omezuje pouze na užší metafikční strategii, kterou Julian Kornhauser s Adamem Zagajewským označili jako vymezení se vůči „nezobrazenému světu“, které ale vyhovuje pouze Kiesłowského raným dokumentárními filmům. Téma jazyka se u Kiesłowského významně projevuje především v podobě kritiky jazyka propagandy, instrumentálnosti jazyka a pojetí jazyka jako symbolu kulturní příslušnosti a odlišnosti, a to nejen v raných dokumentárních filmech, ale i v mladších fikčních filmech.

Bibliografie

- ALEXA, M.: *Nedůvěřiví a domýšliví a Nezobrazený svět: Klíčová kritická vystoupení polské Generace 68*. In: POSPÍŠIL, I. – ŠAUR, J. (eds): *Generační konflikt ve slovanských literaturách a kulturách*. Brno 2016, s. 127–136.
- BARAŃCZAK, S. *Niefuni i zadufani. Romantyzm i klasycyzm w młodej poezji lat sześćdziesiątych*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.
- BARAŃCZAK, S.: *Wiersze zebrane*. Kraków 2006.
- GAZDA, G. (ed.): *Słownik rozdajów i gatunków literackich*. Warszawa 2012.
- HALTOF, M.: *The Cinema of Krzysztof Kiesłowski. Variations on Destiny and Chance*. London – New York 2004.
- JAROSIŃSKI, Z.: *Postacie poezji*. Warszawa 1985.
- KORNHAUSER, J. – ZAGAJEWSKI, A.: *Świat nie przedstawiony*. Kraków 1974.
- KRYNICKI, R.: *Organizm zbiorowy*. Kraków 1973.
- PASTIRČÁK, D.: *Dekalóg podľa Kiesłowského*. Bratislava 2017.
- STOKOVÁ, D. (ed.): *Kiesłowski o Kiesłowském*. Praha 2013.
- WOŹNIAK-ŁABIENIEC, M.: *Lekcja Barańczaka. Niefuni i zadufani po latach*. Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica, 2010, nr 13, s. 333–347.
- WILSON, E.: *After Kiesłowski: Voyages in European Cinema*. In: WOODWARD, S. (ed.): *After Kiesłowski. The Legacy of Krzysztof Kiesłowski*. Detroit 2009, s. 83–98.
- ZAGAJEWSKI, A.: *Co mam do zarzucenia tzw. Nowej Fali*. In: ZAGAJEWSKI, A.: *Solidarność i samotność*. Paryż 1986, s. 65–66.
- ZAGAJEWSKI, A.: *Komunikat*. Kraków 1972.
- ZAGAJEWSKI, A.: *List*. Kraków 1979.
- ŽIŽEK, S.: *Lacrimae rerum. Kiesłowski, Hitchcock, Tarkovskij, Lynch*. Praha 2015.

Filmografie

Amator. [film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1979.

- Dekalog, jeden.* [film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1988.
- Fabryka.* [dokumentární film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1970.
- La double vie de Véronique.* [film]. Režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko–Francie 1991.
- Między Wrocławiem i Zieloną Górą.* [dokumentární film]. Režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1972.
- Pierwsza miłość.* [dokumentární film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1974.
- Przed rajdem.* [dokumentární film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1971.
- Przeście podziemne.* [film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1973.
- Prześwielenie.* [dokumentární film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1974.
- Przypadek.* [film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko, 1981.
- Refren.* [dokumentární film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1972.
- Robotnicy 71.* [dokumentární film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1972.
- Spokój.* [film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1976.
- Szpital.* [dokumentární film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1976.
- Tramwaj.* [krátký film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1966.
- Trois couleurs: Blanc.* [film]. Režie KIEŚŁOWSKI, K. Francie, Polsko 1994.
- Urząd.* [dokumentární film]. Scénář a režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1966.
- Z miasta Łodzi.* [dokumentární film]. Režie KIEŚŁOWSKI, K. Polsko 1969.

Mgr. Michael Alexa (* 1989) pod vedením Mgr. Renaty Buchtové, Ph.D., zpracovává disertaci *Stanisław Barańczak, Ryszard Krynicki, Adam Zagajewski: Generace 68, její dědictví a další filiace*. Ve své odborné činnosti se věnuje novější polské literatuře, především polské poválečné a současné poezii. E-mail: 362454@mail.muni.cz.

PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA V DÍLE FRÁNI ŠRÁMKA

Iveta Bůžková

World War I in the Work of Fráňa Šrámek

The cruel experience from the First World War was reflected in the work of a number of Czech writers. Fráňa Šrámek was one of the participants in battles at the front and his personal experience from the war left its mark on him. The article deals with Šrámek's prose as well as drama work which has war and war topics in the foreground. We believe that this issue has not yet been sufficiently addressed. Dramas including "Hagenbek", "Zvony" and "Soud", a collection of stories "Žasnoucí voják", selected letters from the war "Listy z fronty", and a novel called "Tělo" will be researched. The aim of the article is to introduce Fráňa Šrámek not only as a poet of "youth" but to show to what extent the war experience was reflected in his work.

Key words: Fráňa Šrámek; the First World War; war literature; *The Astonished Soldier*; *Letters from the Front Line*

FRÁŇA Šrámek patří k osobnostem, které po sobě zanechaly významný otisk v české literatuře. Byl nejen vynikajícím básníkem „mláď“¹, ale také úspěšným dramatikem a spisovatelem. Šrámkův jedinečný lyrický styl, odrážející zvláštní vidění a prožívání okolního světa, reaguje na události své doby a podstatně přitom ovlivňuje životní styl mladé generace. Jeho tvorba se pohybuje mezi třemi základními tématy, jež tvoří příroda, milostný vztah mladých lidí a odpor k válce.

Článek se soustředí na poslední uvedené téma, jež stojí spíše stranou badatelské pozornosti.² Vychází z domněnky, že osobní zkušenost z fronty se na Šrámkově osobnosti významně podepsala a objevuje se poměrně často také v jeho literární tvorbě. Pravděpodobně nejvýrazněji se projevuje ve sbírce povídek *Žasnoucí voják*, podávající smutnou expresivní výpověď o nelidskosti války. Válce se věnují také dramata *Soud*, *Zvony*, a *Hagenbek* nebo román *Tělo*, který nahlíží na válečné běsnění z ženského pohledu. Šrámkovy vzpomínky na frontu dále oživuje výbor válečné korespondence *Listy z fronty*, vydaný posmrtně jeho ženou Miloslavou Hrdličkovou.

Odraz první světové války v české literatuře

První světová válka přinesla hluboký otřes dosavadních společenských i duchovních hodnot po celém evropském kontinentu. Vedla k diferenciaci společnosti, ztrátě jistot a iluzí. Její události nenávratně poznamenaly společenský vývoj i osudy jednotlivců a staly se bolestným inspirativním zdrojem mnoha uměleckých oblastí, literaturu nevyjímaje. Objevuje se řada uměleckých proudů a směrů, které na válečné situace (každý svým způsobem) reagují: at už antimilitarismus, stavící se proti nelidskosti války, civilismus, soustřeďující se na technický pokrok a lidskou práci, vitalismus, oslavující život a drobné krásy světa, či expresionismus, znázorňující poválečný pocit úpadku, marnosti a beznaděje.

Válka zasáhla do lidských osudů mnoha českých spisovatelů; řada z nich se účastnila bojů na frontě, někteří prošli legiemi, jiní pak prožili mláď ve válkou poznamenaném zázemí. Častým motivem knih s válečnou tematikou je pojetí války coby cizího boje z perspektivy českého vojáka v rakouské uniformě, který neodchází na frontu s vlasteneckým nadšením, neboť nebojuje za české národní zájmy, ale za zájmy monarchie, jejíž součástí již nechce být.³ Autoři zobrazují nesmyslnost války, její krutost a nelidskost.

1 Básníkem mláď, případně mláď a lásky či mláď a domova bývá Šrámek označován pro své lyrické popisy přírodních krás, lásky, opojení životem a mláďím. Srov. např. BURIÁNEK, F.: *Národní umělec Fráňa Šrámek*. Praha 1960. BURIÁNEK, F.: *Bezruč–Toman–Gellner–Šrámek: studie o básnících počátku našeho věku*. Praha 1955. KNAP, J.: *Fráňa Šrámek*. Praha 1937. POLAN, B.: *Fráňa Šrámek, básník mláď a domova*. Praha 1947. ŽÁČEK, J.: *Fráňa Šrámek. Curriculum vitae*. Praha 1983.

2 Tématem války v díle F. Šrámka se zabývá nejvýrazněji F. Buriánek, viz BURIÁNEK, F.: *Národní umělec Fráňa Šrámek*. Praha 1960. A dále KNAP, J.: *Fráňa Šrámek*. Praha 1937. Ostatní autoři podávají stručný výčet Šrámkových děl spojených s daným tématem a spíše se soustředí na jeho další tvorbu.

3 MOLDANOVÁ, D.: *Česká literatura 1890–1948*. Ústí nad Labem 2009, s. 101.

Sugestivní pohled vojáka na události na frontě expresivně líčí především Fráňa Šrámek v knize povídek *Žasnoucí voják*. Hrůzné zážitky ze zajateckého tábora Jana Weisse přináší jeho kniha *Barák smrti* nebo výbor povídek *Bláznivý regiment*.

Proti antimilitaristické linii stojí tzv. legionářská literatura, zachycující působení a heroismus českých vojáků v cizineckých legiích a lišících dle místa působení a tím i politické orientace. Legionářské literatuře vévodí pentalogie Rudolfa Medka *Anabáze*, která zobrazuje autorovy válečné prožitky a zároveň akcentuje nacionalismus a částečně i slovanskou ideu.⁴ Jeho prožitky z války odráží také básnické sbírky *Lvi srdce* a *Živý kruh* nebo drama *Plukovník Švec*, zobrazující bojové akce legií v roce 1918. Dalším významným legionářským spisovatelem byl Josef Kopta, proslulý jako autor trilogie o osudech „třetí roty“ (*Třetí rota*, *Třetí rota na magistrále* a *Třetí rota doma*), zachycující historii legií v Rusku v letech 1917–1920. Svě válečné působení zaznamenal také v básnické sbírce *Cestou k osvobození*. Třetí významný legionářský romanopisec Jaroslav Kratochvíl se od předchozích autorů lišil svou jednoznačnou levicovou orientací. Pro své sympatie k ruské revoluci se dostal do konfliktu s vedením legií a v roce 1919 byl dokonce za své postoje krátce uvězněn. Svě politické přesvědčení promítl do knihy *Prameny*.⁵

Jiný pohled na válku přináší politická satira, kam např. lze zařadit dílo Jaromíra Johna *Věčery na slamníku*. Autor v povídkách s humorem a nadsázkou, často také smutkem, zachycuje myšlení a nálady českých vojáků na balkánské frontě. Hlavním představitelem vojenské politické satiry je však *Jaroslav Hašek* a jeho román *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, který prostřednictvím podivných figurek a neobvyklých situací líčí poměry rozpadající se rakousko-uherské monarchie z pohledu lehce slabomyslného vojáka Josefa Švejka.⁶ Společným rysem všech uvedených reakcí na válečné události je obžaloba nelidskosti a nesmyslné krutosti a zároveň snaha zachránit základní lidské hodnoty před morálním rozkladem, jež válečné šílenství ve společnosti vyvolalo.⁷

Šrámkův předválečný antimilitarismus

Fráňa Šrámek (1887–1952) se narodil v Sobotce na okraji Českého ráje jako druhorozený z pěti bratrů do rodiny berního úředníka. Již během studií na píseckém a později roudnickém gymnáziu se Šrámek pod vlivem symbolismu a dekadence začal věnovat poezii.⁸ Na přání otce se zapsal na právnickou fakultu, avšak jeho srdce tíhlo více k literatuře. Coby jednonoční dobrovolník nastoupil vojenskou službu ve Freistadtu, pro jeho antimilitarismus a negativní postoje k rakouské armádě mu byl však pobyt prodloužen na

4 POLÁČEK, J.: *Legionářská literatura*. In: POLÁČEK, J. a kol.: Průhledy do české literatury 20. století. Praha 2000, s. 2.

5 Tamtéž, s. 5–6.

6 HAŠEK, J.: *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I.–IV.* Praha 2008.

7 BURIÁNEK, F.: *Česká literatura první poloviny XX. století*. Praha 1981, s. 140.

8 ŠRÁMEK, F.: *Kus krásného snu. Výbor z díla, sv. 1.* Praha 1977, s. 507.

dva roky. V roce 1903 se rozhodl opustit studium práv a začal se naplno věnovat literární činnosti. Přestěhoval se do Prahy do olšanské vily S. K. Neumanna a připojil se ke spolku anarchistických buřičů.⁹

Před první světovou válkou nejvýrazněji vyjadřoval anarchistické nálady a názory společnosti na válku a vojenství. Aktivně propagoval antimilitaristické myšlenky, a to např. prostřednictvím anarchistického časopisu *Práce*, jehož byl redaktorem. V roce 1905 se coby záložník účastnil měsíčního vojenského cvičení. Na povolávací rozkaz reagoval antimilitaristickou básní *Píšou mi psaní*, otištěnou v časopise *Práce* v srpnu 1905, za níž byl uvězněn, neboť byla interpretována jako odmítnutí vojenské povinnosti císaři.¹⁰ Jeho druhá básnická sbírka *Modrý a rudý* (1906) s podtitulem písně o vojáčkích obsahující také výše uvedenou báseň *Píšou mi psaní* je Šrámkovým vyjádřením revolty a odporu k vojenskému drilu a válčení obecně z pohledu „modrého rezervisty a rudého anarchisty“.¹¹ Řada básní z této sbírky zlidověla ve formě písní. Zatímco modrá barva je barvou rezervistů, minulosti, rudá symbolizuje anarchismus, revoluci, víru v lepší budoucnost. Celá sbírka je pak vyjádřením českého antimilitarismu a odporu k vojáctví rakouské monarchie.¹²

Hořká zkušenost z vojenské služby ve Freistadtu se promítla také v próze *Ejhle člověče! Tři pravděpodobné epizody ze života krotkého člověka* (1904), v níž Šrámek reaguje na tehdejší společenské problémy a vyjadřuje protest jednotlivce, pocit křivdy, deziluze i naprostou lidskou bezmoc ve válce. „[...] vojna už je taková věc, že nelze její hrůzy učiniti menšími; minimum jejích hrůz bylo by ještě summum hrůz, jaké kdy na lidství mohly přijíti.“¹³ „Co se to stalo, jaká strašná nemoc zachvátila mozky, že si usmyslily hráti tuhle šílenou, strašnou hru s desetitisíci lidských figurek...? Což nevykřikne člověk, když mu kule prostřelí prsa? A vykřikne-li, což ten výstřik nikdo neslyší? A slyší-li, což může chtět ho neslyšet...? A jaká je to kde moc, která svou zpupnou píseň skládá z výkřiků desetitisíců raněných a zabitých...?“¹⁴

Šrámkova válečná zkušenost

Šrámek musel narukovat v srpnu 1914, kdy odjel do první linie na haličskou frontu. Kvůli zranění se ještě v září téhož roku vrátil do Čech, kde zůstal na zdravotní dovolené až do května 1915. Po vypuknutí bojů s Itálií byl povolán do Soči. Na sočské frontě

9 BURIÁNEK, F.: *Fráňa Šrámek*. Praha 1981, s. 22.

10 PAVELKA, J.: *Šrámkova anarchistická „hra na vojáčky“*. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity 31, 1982, D 29, s. 89.

11 ŠRÁMEK, F.: *Kus krásného snu. Výbor z díla, sv. 1*. Praha 1977, s. 43, 54.

12 PAVELKA, J.: *Šrámkova anarchistická „hra na vojáčky“*. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity 31, 1982, D 29, s. 91, 96.

13 ŠRÁMEK, F.: *Ejhle člověče! Tři pravděpodobné epizody ze života krotkého člověka*. Praha 1904, s. 30.

14 Tamtéž, s. 40.

nejdříve zajišťoval dopravu materiálu do hor (o čemž píše v povídce *Cesta do hor*), později pracoval jako saniták a staral se o raněné vojáky (povídka *Dovolená Jana Těťivy*). Svědectví o pobytu na Soči podává také několik jeho básní (*Cesta s Rombonu*, *Cesta z bojště*, *Na březích Soči*, 30. srpen 1914 a další), pro něž je příznačný kontrast: život proti smrti, válka a mír, hrůzná výjevy v zákopech a rozkvetlá horská příroda apod.¹⁵

V září 1916 se přesunul na rumunskou frontu, kde do listopadu 1917 působil jako vojenský pošták. Poté se ještě na čas vrátil do Itálie, od září 1918 pak sloužil ve vojenské kanceláři ve Vídni a zůstal tam až do svého návratu domů v listopadu téhož roku.¹⁶

Zkušenosti z fronty jej silně poznamenaly. Po svém návratu z války Šrámek krátce spolupracoval s Neumannovým časopisem Červen, ale záhy se stáhl do ústraní a začal se intenzivně věnovat psaní. Přestože žil převážně v ústraní, nezůstal chladným vůči politickým událostem a na protest proti fašismu nevycházel (až na pravidelné cesty do rodné Sobotky) ze svého bytu.¹⁷ Válečné zážitky se odrazily v řadě jeho děl, ať už poezii, povídkách nebo dramatu.

Tělo

Vitalistický román *Tělo* napsal Šrámek za pouhé tři týdny po svém návratu z války. Jak již samotný název naznačuje, autor spatřuje lidskou podstatu a její radosti především v tělesné smyslůsti, jíž člověk vnímá prostý a zároveň jedinečný dar života. Právě poválečný optimismus, entuziasmus a radost z krás všedního dne byly nejspíš důvodem, proč byl román nadšeně přijat čtenáři a dočkal se velice záhy druhého vydání.

Děj je založen na prostém příběhu sexuálního a psychického vývoje mladé hrdinky Mány, která je prototypem optimistické, chytré, ale zároveň trochu naivní předměstské dívky. Román sleduje Mánino dospívání a zrání a s tím spojené životní radosti a zklamání. Jejím prostřednictvím Šrámek zobrazuje ženský svět, smyslůst, tělesnost a ženské vnímání lásky a milostného života. Mána příliš nepřemýšlí o životě ani o jeho smyslu, žije jej naplno, vychutnává si každý jeho okamžik a jedná spíše instinktivně. V tom se liší od svého protějšku Kotěry, symbolizujícího uvědomělého muže – budovatele života a budoucnosti, který je znalý svých povinností vůči sobě, společnosti i rodině, třebaže s ženou jej spojuje hlavně tělo, jehož prostřednictvím se mohou nejlépe dorozumět.¹⁸

Teprve po letech vzájemného nedorozumění dochází mezi oběma hrdiny k opravdovému sblížení. Kotěra pod vidinou strachu, že by mohl o ženu přijít, ji začíná respektovat i s jejími slabostmi a negativními vlastnostmi, zatímco Mána dospívá z pošetilé dívky v rozumnou ženu, nacházející smysl života ve věrné lásce a rodině. A právě ve chvíli,

15 ŠRÁMEK, F.: *Splav*. Praha 1963.

16 ŠRÁMEK, F.: *Listy z fronty. Výbor z korespondence 1915–1918*. Praha 1956, s. 195, 198, 199.

17 BURIÁNEK, F.: *Fráňa Šrámek*. Praha 1981.

18 ŠRÁMEK, F.: *Tělo*. Praha 1968, s. 325–329.

kdy Máňa začíná rozumět světu svého muže, přichází válka. Máňa ztrácí všechny své instinkty a je bezradná, má strach z budoucnosti.¹⁹ „[...] v Máni rostla úzkost, slyšela stoupati válku k oknům mnoha cizími zvuky [...], a stále ještě nevíme, co je válka [...], nechci, nic mi není po válce, ale kéž, muži, by ses už vrátil, bojím se [...], bojím se, že to jde všechno jedním směrem, muži, koně a taky vozy s červenými kříži, kam jen jedou?“²⁰

Válku přitom nevidí coby celospolečenskou tragédií, ale spíše jako osobní neštěstí; neštěstí milionů žen násilně odtržených od svých mužů, kterému nelze zabránit. „Stojíme tu, žena vedle ženy, posestřily jsme se žalem, naše sukně pláčou s námi a poznáme se po červených očích, jak že bychom si tedy mohly závidět, ale každé z nás se chce ještě říci, hle, sestry, s tímhle mužem to bylo, po tomhle muži osírím, tak, jak jsme bývali spojeni, hle, také my jsme byli kouskem velké lásky, která dnes, roztržena ve dvě, na všech stranách pláče.“²¹

Prostřednictvím Máni vyjadřuje Šrámek svůj protest proti nesmyslnému válčení, jež rozvrací domovy, ničí mezilidské vztahy a štěstí, a demonstruje zoufalství a utrpení milionů žen, jimž muži odešli do války, ze které se často již nevrátili. „Vymyslili si válku. Proti nám, proti nám vymyslili, abychom se trápily. Abychom se tu svíjely, až na ně budeme čekat, až se budeme o ně bát. Ne, nechceme se trápiti. Chceme lásku. Nechceme válku [...]“.²²

Žasnoucí voják

Knihy *Žasnoucí voják* poprvé vyšla v roce 1924²³ a obsahuje osm autobiografických povídek (*Mobilizační rozkaz, První akt, Cesta do hor, Rorejsova vojna, Rum, Dovolená Jana Těťivy, Pomocná síla a Popová*) a vzpomínky jeho manželky Miloslavy Hrdličkové-Šrámkové s příhodným názvem *Šrámek voják*. Povídky jsou smutnou výpovědí o nesmyslnosti a krutosti války, v jejímž šíleném víru se ocitli obyčejní lidé, překvapení a žasnoucí. I přes osobní zkušenost mají reálnost války, její kronikářský chod a jsou věcné objektivní.²⁴

Úvodní povídka *Mobilizační rozkaz* líčí pocity obyvatel v okamžiku, kdy se dozvěděli o mobilizační vyhlášce povolávající muže do války. V povídce je zachycena nejistota a napětí mezi lidmi, obavy z budoucnosti. „S nebe padal studený popel úsvitu, nebylo to ani jako v červenci [...]. Lidé si půjčovali navzájem oči, přečetli to nejprve svýma, pak cizíma, a ještě to nebylo dost [...]. Někteří muži měli ženské oči; četli to také za své ženy, aby to krásněji zabořelo. První tramvajový vůz ještě nevyjel. Až pojedou, nebude to

19 Tamtéž, s. 329.

20 Tamtéž, s. 313.

21 Tamtéž, s. 318.

22 Tamtéž, s. 324.

23 Většina povídek však vyšla časopisecky již v roce 1920.

24 BURIÁNEK, F.: *Fráňa Šrámek*. Praha 1981, s. 110.

už jako včera. I tramvajové vozy budou nyní rozvážeti válku.“²⁵ Ponurá nálada onoho červencového rána stojí v ostrém kontrastu k Šrámkově vzpomínce z dětství na stejný den, svátek sv. Anny, kdy se lidé měli ještě dobře. „Stoupali jsme rovně k nebi lahodným citem [...] za dne, který pokojně, dožínkově oddychoval, skřípaje nápravami žebříňáků, nadmutých úrodou; nahore na snopech seděla děvčata a zpívala. Jediný černý pták nepřiletěl. Nikde nestrhl se pokřik, který by zvěstoval něco zlého.“²⁶

Bezútesnost prvních měsíců války je zobrazena v nejrozsáhlejší *Prvním aktu*. Povídka vznikla nejspíš po Šrámkově návratu z ruské fronty, kdy byl kvůli onemocnění v září 1914 na zdravotní dovolené. Nejvýraznějšími pocity, které Šrámek vyjadřuje po prvním bezprostředním setkání s válkou, jsou úžas a stud za lidi, jež jsou schopni bezdůvodně vraždit jeden druhého, a také osamocení a bezradnost hrdinů, anarchisty Řepky, sociálního demokrata Pavelky a poručíka Hesse, v jejich individuálním odporu k válce.²⁷ V Pavelkovi Šrámek pravděpodobně nejvýrazněji ztělesnil sám sebe, neboť hrdina je přibližně stejně starý, pochází z Prahy a je spisovatelem, který veškeré zážitky poctivě zapisuje do svého deníku.

První akt také obsahuje nejvíce osobních zážitků z války a detailní popisy míst. Hrůzy, vraždění a nelidskost fronty se tu střetávají s citlivým lyrismem a ironií, pro Šrámka tak typickými. Autor nechápe, proč lidé ničí přírodu, proč zabíjejí jeden druhého. Zamýšlí se nad proměnou člověka ve vojáka, který v boji přestává být v jistém smyslu člověkem a je pouhou obětí mašinerie, jejíž význam mu však uniká. „Cítíme nutkání odmítnouti rozkaz jediným slovem hrubým, jež by nepřipouštělo pochyby, co si o tom myslíme. Je nesmyslné, abychom si dali prostřeliti hlavu na tomto návrší nebo někde pod ním, za hodinu nebo zítra. Každé jiné riziko je přijatelnější a důstojnější než všechna rizika této nejbližší hry na světě, hry, která není naší.“²⁸

Šrámek si všímá také vojákových myšlenkových pochodů a každodenního strachu z toho, že tento den může být zároveň jeho posledním. „Když počínáš den a když čekáš, že toho dne půjde do živého, tu jitra není obyčejným jitrem a kraj před tebou není obyčejným krajem s lesy, lukami, řídkce rozhozenými domky a polními cestami. Díváš se na všechny věci dlouho, až to bolí.“²⁹ „Pod listím byla syrová hlína, hýbající se množstvím ponrav. Vzbuzovalo to nepříjemné myšlenky na tlení. Myslílo se na hrob daleko od domova, na hrob v lese, kam nikdo nepřijde.“³⁰

Přesný popis prostředí se objevuje také v povídce *Cesta do hor*, která dokumentuje Šrámkovu cestu na sočskou frontu. V panensky krásné přírodě v blízkosti smaragdově

25 ŠRÁMEK, F.: *Žasnoucí voják*. Praha 1955, s. 9.

26 Tamtéž, s. 8.

27 Tamtéž, s. 208.

28 Tamtéž, s. 71.

29 Tamtéž, s. 37.

30 Tamtéž, s. 81.

zelené řeky se znovu setkává s krutostí války. Smrt symbolizuje již samotná Soča, krutá a nesmlouvavá: „Repetila tam říčka a již po jejím hadím jazyku jsi poznal, která je to řeka, nemohla to ani býti jiná než ona, které jsme se báli. Byla tenká v pase, měla zelené oči, elektrické boky a rozdávala štílce všem balvanům, které ji stály v cestě [...]“³¹

Na Soči vidí Šrámek smrt z trochu odlišného pohledu, neboť zde působil coby sanitář a při ošetřování vojáků nahlédl do osudů vojáků ze zcela jiné perspektivy. Setkání s bolestí a smrtí je patrné také v povídce *Dovolená Jana Těťivy*. „Odskočil jsem k němu, a když jsem se vrátil k Těťivovi, stala se s ním nápadná změna. Vraštil obličej, jako by se kosti pod ním chtěly vysvléct z kůže. Jazyk vytlačil kousky úst chuchvalec krve.“³²

Jak později vzpomíná jeho žena, byl Šrámek velice citlivý, něžný a starostlivý, proto musel být pro raněné vojáky učiněným balzámem na duši. Lékaři s jeho prací byli spokojeni, neboť se o všechny dobře staral, dokonce i o zajatce, neboť pro Šrámka byli také oni lidmi, třebaže stáli na druhé straně barikády.³³ „Pak je Rus obvázan, Franta II. odstříhne zbytek obvazu – a počne s ním utírat Rusovy slzy. S jakou grimasou to dělal, Ti nepovím – ale Rusovi trhne obličejem a už se směje mezi koulejícími se slzami celou tvář. Tu si ovšem zavolá Franta II. na pomoc Frantu I., ten také rozsvítí se všecek do úsměvu a tak tu stojíme proti sobě, Rus a já, záříme, je po bolesti, situace je zachráněna.“³⁴

V dalších povídkách se více soustředí na příběhy druhých vojáků. Povznáší se nad válkou, z níž se každý voják snaží uniknout, a pokouší se zachovat si vtip a optimismus. Kniha je tak v jistém smyslu oslavou lidského života. I během války vojáci zažívají lásku, ať už při svých dovolených, nebo i přímo na frontě (povídka *Popová*, kdy se dva vojáci zamilují do ženy rumunského popa). Láska k ženě a životu samému pomáhá vojákům překonat útrapy války; v popředí stojí víra v její brzký konec a naděje na lepší zítřky. Vojenský sluha Rorejs z příběhu *Rorejsova vojna* je tak nejšťastnějším ve chvíli, kdy odhodí nadporučíkova zavazadla na zem a prohlásí: „Tady jsou, a teď si je nesou, pane nadporučík, sám.“³⁵ Návraty vojáků domů z fronty k ženám a dětem jsou též plné optimismu. I pohled na válku je po jejím skončení trochu odlišný. „Vojno, snad bychom na tebe neměli vzpomínati a usmívati se při tom, snad bychom ve vzpomínkách na tebe neměli nalézt nic, čemu bychom se usmívali. Byla jsi megera. Všech meger megera. Ale někdy jsi na nás pohlédla modrýma, zářícíma očima, nikdy život nesliboval tolik, jako tenkrát.“³⁶ I přes veškeré optimistické pasáže však je kniha obžalobou války, v níž jsou

31 Tamtéž, s. 114.

32 Tamtéž, s. 140.

33 Za své dobré chování k ruským zajatcům byl z obvazště odvolán, ale na vyžádání dr. Friedjunga, který mimo jiné Šrámkovi nabídl úkryt ve Vídni až dokonce války (ten jej však odmítl) musel být vrácen zpět. Tamtéž, s. 197.

34 Frantou I. nazval Šrámek sám sebe před válkou, Franta II. byl pak válkou změněný, méně citlivý Franta II. válečný. ŠRÁMEK, F.: *Listy z fronty. Výbor z korespondence 1915–1918*. Praha 1956, s. 39.

35 ŠRÁMEK, F.: *Žasnoucí voják*. Praha 1955, s. 129.

36 Tamtéž, s. 180.

před básníkovými očima nesmyslně zabíjení lidí, ničeny krásy přírody a pošlapávány základní lidské hodnoty.

Dramatická tvorba: *Hagenbek, Zvony, Soud*

První Šrámkovou hrou věnující se tématu války byla satirická komedie *Hagenbek*, poprvé uvedená v roce 1920 ve Vinohradském divadle. Jedná se o nejbojovnější Šrámkovo dramatické dílo dějově zasazené do bouřlivé atmosféry posledních dnů před rozpadem Rakouska-Uherska a prvních dní poválečných. Hlavním hrdinou komedie je bezohledný rakouský generál Hönebeck, pro své zvířecí zacházení na frontě vojáky přezdívaný Hagenbek podle známého obchodníka se zvěří. Expresionisticky vylíčený Hönebeck ztělesňuje typického militaristu, muže, „který s takovým elánem obětoval celé tři čtvrtiny celé divise, aby nedobyl, co dobýti bylo nemožno [...]“ a s takovým elánem otevřel nepříteli široká vrata do vlastních linií [...]“³⁷ jež vraždí ze své profese a s hlubokým vnitřním uspokojením a neváhá při tom obětovat své vlastní mužstvo.³⁸

Hönebeck zažívá drsný pád, je zbaven velení a poslán do sanatoria v Alpách, z něhož je po pádu monarchie vyhozen. Na podzim se dokonce (marně) snaží přihlásit do československé armády. Nacionalista Řehořík nejdříve uvítá Hönebeckovy plány na další válku, ale rozvášněný dav před jeho residencí mu hodí do pokoje psí mřinu se vzkazem: „Psu psí smrt!“³⁹, z čehož je Hönebeck rozčarován. „Hloupý lid! Nechtějí generály, nechtějí válku. Jaký hloupý lid!“⁴⁰ Oporu nenachází ani u své ženy a dcery a zažívá prohru nejen v kariéře, ale také v osobním životě. Satiricky je zde vykreslen také pohled na české klerikály, a to v podobě pátera Benedikta, který nakonec uteče s generálovou ženou.⁴¹

Šrámek v postavě Hönebecka ztělesnil všechno válečné zlo, svou zlobu a nenávisť z pozice demobilizovaného vojáka. Nejvýraznější obžalobu války však podává prostřednictvím zraněných poručíků v sanatoriu, kteří přežili peklo u Bogatovky a při vzpomínce na hrůzné zážitky se nemohou ani smát, ani plakat. „Strašná pavučina z ostatného drátu [...]. Měly vůbec konce tyto pavučiny? Minová pole mezi tím [...] peklo, které bude kašlat. Pak hrozný cedník, strojní pušky, které zametaly ustavičně do hola [...], které tě mohly přepilovat v půli.“⁴²

Reakcí na válku je i další Šrámkova hra *Zvony*, uvedená v roce 1921 v Národním divadle. Do jisté míry jsou *Zvony* pokračováním románu *Tělo*, neboť rozvíjejí myšlenku, že válka ničí základní životní zákony, zejména biologické vztahy.⁴³ Hra začíná jednoho červnového

37 ŠRÁMEK, F.: *Červen a jiná dramata*. Praha 1959, s. 27.

38 Tamtéž, s. 396.

39 Tamtéž, s. III.

40 Tamtéž.

41 Tamtéž, s. 397.

42 Tamtéž, s. 32.

43 Tamtéž, s. 398.

odpoledne třetího roku války v blíže nespecifikované české vesnici, v níž se mezi lidmi šíří informace, že mají přijít vojáci rekvírovat kostelní zvony. Ty jsou přítom pro věřící i nevěřící symbolem normálního života a mravnosti celé vesnice. „A což, jde vůbec o zvony? Sou to jen zvony? Nevíš to tam nahoře a nevolá naše svědomí, takovej hlubokej a dalekej hlas vesnice do kolikátýho kolena?“⁴⁴ Zpráva o zabavení zvonů v obyvatelích vesnice začne probouzet jejich temné stránky. Zcela ovládnání svými sexuálními pudy a vášněmi začnou ztrácet morální zábrany. „A dyž svědomí nemáme, at je to taky vidět, že ho nemáme!“⁴⁵ Nastává vášnivá noc plná běsnění i nečekávaných zločinů, zdrženlivé ženy se mění v chtivé samice a muži v samce, vše vyvrcholí nočním požárem starostova domu. Po bouřlivé noci přichází ranní vystřízlivění, kdy se obyvatelé dozvídají, že zvony odvezeny nebudou. Do vesnice se pomalu navrácí ztracený klid, třebaže ve vzduchu jsou ještě cítit hříchy včerejšího večera. „Vždyt oni tu už jeden proti druhýmu stáli, prstem na sebe okazovali, jeden v druhým to nejčernější hledali [...], z maličkých neplech morových ran nadělali!“⁴⁶ Na rozdíl od dramatu *Hagenbek* je válka ve *Zvonech* zobrazena pouze na pozadí, v popředí stojí problém lidské morálky a svědomí, jež jsou ve válce značně pokřiveny nebo zcela ztrácejí svoji platnost.

Poslední Šrámkovou hrou zabývající se tématem války je komedie *Soud*, která byla uvedena v roce 1925 ve Vinohradském divadle. Děj nás přivádí do alpských skal na sočské frontě. Hlavním hrdinou je nadporučík Roubal, který ve zlém rozmaru z toho, že nedostal dopis od své milé, odloží četaři Hanyšovi dovolenou a pošle jej do zákopů, kde vojáka záhy zabije ruční granát.⁴⁷ Roubal má výčitky svědomí a je si plně vědom toho, že po vině přijde soud a trest. Uzavírá se do sebe, rozchází se se svou snoubenkou a zbytečně riskuje život v nebezpečných akcích – snad aby odčinil své rozhodnutí, snad aby to za něj vykonal někdo jiný. „Od toho případu s četařem Hanyšem... Ustavilně v zákopech, do každýho nebezpečí hazard! Jako by jen tu kuličku vyhledával, která má na něj adresu [...]. Kdo by to byl řek, že si bude dělat z toho případu takový svědomí!“⁴⁸ Během dovolené odjíždí Roubal do Prahy a má v plánu navštívit Hanyšovu přítelkyni, aby nad tím vyřkla soud. Těsně před jeho návratem na frontu však přichází ona za ním. K Roubalově velkému překvapení (a snad i svému) má pro jeho chování celou řadu omluv a místo trestu mu nečekaně nabízí odpouštění a lásku.⁴⁹

44 Tamtéž, s. 283.

45 Tamtéž, s. 297.

46 Tamtéž, s. 354.

47 Tamtéž, s. 115–131.

48 Tamtéž, s. 134.

49 Tamtéž, s. 113–174.

Listy z fronty

Kniha *Listy z fronty* (1956) přináší výběr z Šrámkovy válečné korespondence z let 1915–1918 s jeho životní partnerkou Miloslavou Hrdličkovou. Jedná se o tzv. polničky, krátké lístky polní pošty s omezeným rozsahem, jichž Šrámek psal i několik denně. Kvůli vojenské cenzuře se z lístků nedovídáme mnoho faktů o válce samotné, o to intenzivněji je však zachycena atmosféra na frontě očima lyrického básníka v podobě popisů krajiny i každodenního života vojáků uprostřed nekonečného válečného běsnění. „Větrík má pastýřskou píšťalu, větvičky stromů lehounce črtají po nebi. Tady někde pásl marnotratný syn stáda vepřů.“⁵⁰ „Stromy za oknem plácí všema očima, tabulky v okně slzí všemi stružkami [...]. Páchne u nás mokrou obuví, mokkými plášti, kamínka mají horečku, cigareta je přikyslá, dýmka štiplavá.“⁵¹ Krátké dopisy dovolují nahlédnout do Šrámkova nitra a osobního života. V dopisech se nejčastěji vyznává ze své lásky k drahé Milce, stesku po rodném městě a předválečném životě.⁵² „Čas od času přicházejí takové dny, v nichž jsme kořistí jediné veliké vlny, která nás nese od jitra do večera. Jsou jako vytrženy z pásma ostatních, včerejšek k nim nebyl úvodem a zítřek nebude jejich pokračováním, jsou tu a není proti nim rady ani pomoci a není v těch dnech jiného obsahu mimo jediný, veliký cit nekonečné lásky k milované ženě.“⁵³

Objevují se také pasáže, věnující se komentářům ke kulturnímu životu, společenským problémům či úvahy o ruské revoluci a kritika války. „Nu, ona tak celá doba je pro nás všechny ‚górkoje lékařstvo‘ a atsi je hořké, jen když vypudí tasemnici i s hlavou!“⁵⁴ „A jaký trud, přivést takhle někoho v dohled krásného, božského světa, polechtati mu jeho vůněmi chřípí – a zahnat jej do pekel horoucích!“⁵⁵ Navzdory veškerým válečným hrůzám, jichž je svědkem, se Šrámek snaží zůstat optimistou a věří v brzký konec války a příchod lepších časů. „Bude zase lépe, měj jen hodně trpělivosti [...]. Jsme-li tak moudří a činíme nyní z každého dne jen kratičkou jedovou vteřinku, učiníme potom z každého dne nekonečnost, prodloužíme jej stonásob radostmi a láskou, a celá tahle doba nebude pro nás ničím jiným než přísným treningem ke krásnému umění: žít, horoucně vyžívat.“⁵⁶

Závěr

První světová válka otřesným způsobem zasáhla do života milionů lidí a zásadním způsobem proměnila společenské vztahy, myšlení i morální hodnoty. Dotkla se také osudů řady českých spisovatelů, kteří se často přímo účastnili bojů na frontě a o svých zkušenos-

50 ŠRÁMEK, F.: *Listy z fronty. Výbor z korespondence 1915–1918*. Praha 1956, s. 99.

51 Tamtéž, s. 87.

52 Tamtéž, s. 39.

53 Tamtéž, s. 41.

54 Tamtéž, s. 29.

55 Tamtéž, s. 61–62.

56 Tamtéž, s. 67.

tech podávali svědectví, ať už ve svých autobiografických postřezích, či prostřednictvím zcela smyšlených hrdinů. Jedním z těchto autorů byl také Fráňa Šrámek, jehož pobyty na haličské, sošské i rumunské frontě se promítly v řadě jeho poválečných děl, ať už poezii, próze nebo dramatu.

Již před první světovou válkou patřil Šrámek k nejhlasitějším odpůrcům vojny a jeho odpor k vojenskému drilu ještě zesílil po účasti na vojenském cvičení. Svůj protest i naprostou bezmoc člověka ve válce promítl do prózy *Ejhle člověče! Tři pravděpodobné epizody ze života krotkého člověka*. Jeho tehdejší protivojenskou revoltu nejlépe dokládala básnická sbírka *Modrý a rudý* se zřejmě nejnámější antimilitaristickou básní *Píšou mi psaní*, jež je vyjádřením Šrámkovy revolty z pohledu mladého anarchisty.

Účast na frontě Šrámkova silně poznamenala a několikrát se k ní ve svém díle vracel. Ztělesněním veškerého válečného zla je zejména satirické drama *Hagenbek*, v jehož hrdinech Šrámek vykreslil jak typického rakouského militaristu, schopného pro vojenské zásluhy obětovat vlastní mužstvo, tak i utrpení běžných vojáků, kteří se nedokáží vzpamatovat ze svých válečných traumat. Hönebeck pocítí drsný pád v profesním, ale také osobním životě. Jeho prohra symbolizuje konec Rakouska-Uherska a veškerého válečného šílenství, jež nemá místa v novém poválečném světě.

Protestem proti válce je také román *Tělo*. Jeho hlavní hrdinka Máňa, lehce naivní a věčně optimistická dívka vnímající svou ženskost a tělesnost a užívající radosti života, je zcela zaskočena válkou, nerozumí jí a nenávidí ji za to, že bezdůvodně ničí lidské štěstí. Prostřednictvím Máni Šrámek žaluje válku za rozvrácené domovy a utrpení milionů žen, jimž muži odešli na frontu a často se z ní už nikdy nevrátili. Na válku reaguje také hra *Zvony*, navazující na román *Tělo* a rozvíjející myšlenku, že válka ničí mezilidské vztahy a způsobuje rozklad lidské morálky a svědomí. Téma lidského svědomí a trestu je zobrazeno v další Šrámkově hře *Soud*, v níž hlavní hrdina Roubal ve zlém rozmaru odloží podřízenému vojákovi Hanyšovi dovolenou a pošle jej na jistou smrt. Výtčky svědomí Roubala donutí lehkovážně riskovat vlastní život v nebezpečných misích, neboť se domnívá, že takto odčiní své chybné rozhodnutí. Očekává soud od Hanyšovy přítelkyně, namísto trestu však nečekaně nachází odpuštění a lásku.

Zřejmě nejsmutnější Šrámkovou výpovědí o nesmyslnosti a krutosti první světové války, v níž se lidé ocitli nečekaně a zcela nepřipraveni, je pak kniha autobiografických povídek *Žasnoucí voják*. Je výrazem bezmoci, osamocenosti a studu za lidi, kteří jsou bez skrupulí schopni vraždit jeden druhého jako zvěř. Je o setkání s bolestí, každodenním strachu ze smrti i nekonečně dlouhých dnech nesmyslných bojů „za někoho jiného“, daleko od milované rodiny a domova. Je o zarytém antimilitarismu a citlivé duši básníka, nechápajícího smysl válečného běsnění a doufajícího v jeho brzký konec.

Bibliografie

- BURIÁNEK, F.: *Česká literatura první poloviny XX. století*. Praha 1981.
- BURIÁNEK, F.: *Fráňa Šrámek*. Praha 1981.
- BURIÁNEK, F.: *Národní umělec Fráňa Šrámek*. Praha 1960.
- BURIÁNEK, F.: *Bezruč–Toman–Gellner–Šrámek: studie o básnících počátku našeho věku*. Praha 1955.
- HAŠEK, J.: *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I.–IV.* Praha 2008.
- KNAP, J.: *Fráňa Šrámek*. Praha 1937.
- MOLDANOVÁ, D.: *Česká literatura 1890–1948*. Ústí nad Labem 2009.
- PAVELKA, J.: *Šrámekova anarchistická „hra na vojáčky“*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity 31, 1982, D 29, s. 87–93.
- POLÁČEK, J.: *Legionářská literatura*. In: POLÁČEK, J. a kol.: *Průhledy do české literatury 20. století*. Praha 2000.
- POLAN, B.: *Fráňa Šrámek, básník mládí a domova*. Praha 1947.
- ŠRÁMEK, F.: *Červen a jiná dramata*. Praha 1959.
- ŠRÁMEK, F.: *Ejhle člověk! Tři pravděpodobné episy ze života krotkého člověka*. Praha 1904.
- ŠRÁMEK, F.: *Kus krásného snu. Výbor z díla, sv. 1*. Praha 1977.
- ŠRÁMEK, F.: *Listy z fronty. Výbor z korespondence 1915–1918*. Praha 1956.
- ŠRÁMEK, F.: *Splav*. Praha 1963.
- ŠRÁMEK, F.: *Tělo*. Praha 1968.
- ŠRÁMEK, F.: *Žasnoucí voják*. Praha 1955.
- ŽÁČEK, J.: *Fráňa Šrámek. Curriculum vitae*. Praha 1983.

Mgr. Iveta Bůžková (* 1984) pod vedením doc. dott. Giuseppeho Maiella, Ph.D., zpracovává disertaci s názvem *Drago Jančar ve středoevropském kontextu*. Ve své odborné činnosti se věnuje zejména současné slovinské literatuře. E-mail: iveta.buzkova@gmail.com.

TVORBA ANNY HORÁKOVEJ-GAŠPARÍKOVEJ V OBRAZOCH DOBY

Hana Hrancová

The Work of Anna Horáková-Gašparíková in Pictures of the Time

The aim of the paper is to analyse the reactions as well as responses of that time to the publications of Anna Horáková-Gašparíková. This especially concerns the works which impressed the Czechoslovak scientific community the most, including her rigorous thesis called *“Povstanie Rákocziho a Slovania”*, a historical monograph titled *“Tisícročné Slovensko”* and diaries published in book form called *“U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka”*. The publication of the long-awaited diary in the 1990s sparked a number of responses and dozens of reviews were published by well-known historians as well as less known authors who felt the need to respond. In the paper, we are more specifically dealing with what the authors criticized Anna Horáková-Gašparíková for and to what extent there were author’s unintentional mistakes resulting from her position as the archivist of the President of Czechoslovakia as well as her devotion to the idea of Czechoslovakism. Most authors appreciated the historical and social significance of author’s work, despite the shortcomings they reproach her for. The monograph called *“Tisícročné Slovensko”* received strong criticism and many consider this work to be an unsuccessful attempt to write about our history.

Key words: Anna Horáková-Gašparíková; T. G. Masaryk; Czechoslovakia; review

ANNA Horáková-Gašparíková bola najstaršou dcérou známeho martinského kníh-kupca Jozefa Gašparíka-Leštinského. Po skončení štúdia histórie a dejín literatúry na Karlovej univerzite, nastúpila v roku 1929 na pozíciu osobnej archivárky prezidenta T. G. Masaryka, kde mala na starosti oficiálnu časť Masarykovej korešpondencie, jeho archív aj všetky písomnosti. Do literatúry vstúpila už v roku 1914. Svoju dizertačnú prácu rozpracovala a knižne vydala v roku 1930 pod názvom *Povstanie Rákocziho a Slovania*. V spolupráci s maliarom a grafikom K. Vikom sa pokúsila vytvoriť syntetický pohľad na slovenské dejiny, ktorého odtlačok vyšiel s názvom *Tisícročné Slovensko* a bol preložený aj do anglického jazyka. Najvýznamnejšou prácou autorky je dielo *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*, ktoré bolo vydané až po jej smrti a zostavené na základe denníkových zápiskov napísaných v období, kedy v dome prezidenta pôsobila. Venovala sa vedeckej práci ako jedna z prvých profesionálnych slovenských historičiek. Anna Horáková-Gašparíková patrila medzi tých ľudí, ktorí sa v čase prvej Československej republiky vďaka talentu aj nadobudnutému vzdelaniu vypracovali medzi slovenskú intelektuálnu a politickú elitu.¹

Rigoróznou prácou *Uhorské povstanie na začiatku 18. storočia a jeho diplomatický vzťah k západu a východu Európy* obohatila o nové poznatky, rozpracovala ju do dizertačnej práce a neskôr aj vydala knižne.² V roku 1930 vyšla táto takmer stostranová stať v zborníku Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave pod názvom *Povstanie Rákocziho a Slovania*. Odborná kritika prijala jej prácu pozitívne. Posudzovali ju hlavne slovenskí znalci ako J. Škultéty, Ján V. Ormis alebo Daniel Rapant v Slovenských pohľadoch. Pozitívne sa o tejto práci zmienili dokonca aj zahraničné periodiká. Noviny Československá politika vydali oznam pod názvom *Uznávanie vedecké práce slovenské spisovateľky v Maďarsku*. Spisom sa zaoberalo novembrové číslo maďarského časopisu Századunk, ktorý považuje prácu Anny Horákovovej-Gašparíkovej za pozoruhodnú, najmä preto, že autorka preskúmala pramene v ôsmich jazykoch, zatiaľ čo maďarskí historici nevenovali dostatočnú pozornosť práve slovanským prameňom Rákocziho doby, aj napriek tomu, že slovanské vzťahy jeho povstania sú najdôležitejšie³ (ved Rákoczi vyslal k cárovi Petrovi generála Bercsényiho a uhorské stavy sa organizovali podľa vzoru poľskej šľachty). Anna Horáková-Gašparíková si pri svojom výskume, ktorý napísaniu práce predchádzal, všimla okrem nemeckých a maďarských prác najmä diela a príspevky ruských, poľských a francúzskych historikov, čo dovtedy neurobil žiadny odborník zaoberajúci sa touto témou. Prínosom diela je aj takmer úplný prehľad dovtedajších prác o tejto problematike, ktorý podáva v úvode. O hojnom záujme maďarskej tlače o toto dielo informoval na Slovensku aj časopis Národná politika, v ktorom sa uvádza, že podľa Maďarov je to

1 LUKÁČ, P.: *Spomínanie na Masaryka*. RAK I, 1996, č. 6, s. 60.

2 *Lexikón Slovenských žien*. Martin 2003, s. 89.

3 LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig 174 AX., inv. č. 11, *Uznávanie vedecké práce slovenské spisovateľky v Maďarsku*.

práca, ktorá prekonala všetky dovtedajšie knihy o slávnom revolucionárovi tým, že práve pomer Rákocziho k Slovanom je autorkou posudzovaný „dokonale a veľmi podstatne“.⁴ Drobnú výhradu uvádza vo svojom článku Slovenský denník (recenzia je však označená len iniciálkami J. P., preto nevieme konkretizovať), ktorý vytýka autorke to, že sa ani najmenším náznakom nezaoberala slovanským pôvodom Rákocziho, pričom ho doznali aj niektorí maďarskí historici.⁵ Doktor František Bokes sa o vedeckej práci svojej kolegyne vyjadril takto: „Jej doktorská práca o Fraňovi II. Rákoczim a jeho vzťahu k Slovanom sľubovala, že vedľa doktora Rapanta vstupuje do slovenskej historiografie pracovníčka nielen vysokých odborných kvalít, ale i pracovníčka, ktorá dejiny nebude pestovať len ako suchú vedu, ale i ako literárny prejav, prenikajúci do podstaty minulosti.“⁶ Týmto sa snažil Bokes poukázať aj na výnimočnosť autorkinho textu, vďaka jej výraznému literárnemu talentu, ktorý využívala pri všetkých svojich historických prácach.

V roku 1930 sa práca dostala do rúk aj V. Vážnemu ako jazykovému korektorovi Zborníku filozofickej fakulty Univerzity Komenského, v ktorom mala práca vyjsť tlačou. Začiatkom decembra píše Anne Horákovej-Gašparíkovej list: „Práca sa mi obsahovo veľmi páči (hoci to je nie vôbec smerodajné, môžem Vás potešiť zvestou, že sa Vaša práca páči p. prof. Chaloupeckému) a mám z nej veľkú radosť. Len chcel by som Vám napísať niekoľko slov k revízii, jazykovej. Kde tu som Vám poopravoval slovosled, hlavne sa to týka postavenia príklonných slov (... že sa cíti, ... keď ho zmení, ... hneď sa volalo ap., nie, že cíti sa..., keď zmení ho ap.).“⁷ Vážny nahradil niektoré slová ťažšie pre českých čitateľov, iným slovenským synonymom. Vytkol jej aj skloňovanie cudzích mien, napr. Tököly skloňujeme ako prídavné mená, a teda nechávame Y, Tökölyho, Tökölymu „hoci výslovnosťou LY odpovedá slovenskému -I, neradil by som to tak transkribovať“, nahradil aj niektoré zastaralé slová novšími. Všetky zmeny, ktoré v práci urobil prekonzultoval s prof. Chaloupeckým a spoločne dali textu výslednú podobu. V žiadnom prípade sa však nejednalo o rázne zásahy, išlo skôr len o drobné kozmetické úpravy.

Anna Horáková-Gašparíková aj počas svojho pražského obdobia udržiavala intenzívny kontakt s martinským prostredím. Pravidelne si dopisovala so svojim stredoškolským pedagógom Jánom Úlehom a jeho manželkou Eliškou Úlehovou. Ten poslal začiatkom roku 1931 autorke z Banskej Bystrice (kde bol preložený), v ktorom spomína jej dielo: „Vašu knihu som videl u Vážneho koncom Januára. Bol som tam len na chvíľu, mohol som ju tak len veľmi povrchno pozrieť. Teším sa kedy, si ju teraz prečítam, tak trošku som

4 LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig 174 AX., inv. č. II, *Český spis o Rákoczym a Slovanech*.

5 LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig 174 AX., inv. č. II, *Povstanie Rákocziho a Slovania*.

6 Cit. podľa PARENÍČKA, P.: *Vklad Anny Horákovej-Gašparíkovej do slovenskej historiografie a literárnej histórie*. Literárny archív XXXVIII, 2004, č. 3, s. 112.

7 LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig 174 AK., inv. č. 23, *Vážny, Václav – (1922 – 1962)*, 26 jd.

Vážnemu závidel, že ju už má a ja som na jeho otázku, či som už videl mohol povedať len nie.⁸ Z textu vidieť, že na knihu sa rýchlo šírili dobré ohlasy.

Samotná autorka v úvode diela *Povstanie Rákocziho* skromne uvádza, že sa jedná len o štúdiu, ktorá tému nevyčerpala ani obsahom, ani rozsahom a je k nej len príspevkom.⁹ Kniha je však veľmi dobrým základom pre ďalšie skúmanie a je posudzovaná ako jedna z najlepších prác svojho obdobia na túto tému, ďaleko presahujúca svojou kvalitou hranice Slovenska.

V rokoch 1946 – 1947 vyšlo v troch vydaniach v Československu a súčasne v anglickom preklade v Londýne jej vrcholné historické dielo s názvom *Tisícročné Slovensko* doplnené reprodukciami drevorytov Karla Vika. Svojou rozsiahlou prevažne pozitívne ladenou recenziou poctil autorku historik Václav Chaloupecký v roku 1949, uverejnenou v Českom časopise historickom. Český profesor, dlhodobo pôsobiaci na Univerzite Komenského, sám dobre poznal dejiny Slovenska, pretože sa im intenzívne venoval počas svojho pôsobenia v Bratislave. Stojí na počiatku slovenských dejín, avšak nie všetky jeho názory neskoršia slovenská historická veda prijala, pretože Chaloupecký od počiatku vnímal české a slovenské dejiny ako jeden celok, ako jednotné československé dejiny.¹⁰ Avšak spoločnú minulosť Čechov a Slovákov považovali mnohí slovenskí vedci za účelovú konštrukciu. Je ale potrebné rozlišovať, pretože podobné historické vplyvy ako v prípade dejín Čechov a Slovákov, formovali aj iné stredoeurópske národy, čo však ešte neposkytuje dôkaz o ich národnej jednote.¹¹ Chaloupecký sa osobne poznal s Annou Horákovou-Gašparíkovou už od čias jej pôsobenia v Prahe na pozícii osobnej archivárky T. G. Masaryka. Obaja boli zástancami čechoslovakistickej koncepcie a podporovali ciele čechoslovakistickej politiky na Slovensku.¹² Zároveň boli obaja formovaní v rovnakom duchu – študovali históriu na Karlovej univerzite v Prahe a absolvovali semináre u prof. Pekařa aj u prof. Šusty. Napriek tomu, že Anna Horáková-Gašparíková nesúhlasila s niektorými Chaloupeckého názormi,¹³ udržiavali vzájomne priateľský vzťah. Dokonca sa s Chaloupeckým a s Borovičkom radila o vydaní svojej dizertačnej práce na slávnostnej schôdzi, ktorú usporiadal Historický klub na počesť Pekařovej šesťdesiatky.¹⁴ Chaloupecký zostal verný masarykovskému stanovisku počas celého obdobia svojho pôsobenia na

8 LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig 174 AK., inv. č. 18, *Úleha, Jan – (1931 – 1939), 6 jđ.*

9 HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Povstanie Rákocziho a Slovakia*. In: Sborník filozofickej fakulty VII, 1930, č. 55, s. 4.

10 KUTNAR, F. – MAREK, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví*. Praha 2009, s. 718.

11 HUDEK, A.: *Slovenská historiografia a československé dějiny v letech 1918 – 1968*. [online]. [Cit. 16. 7. 2018] Dostupné z: <http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/Hudek.pdf>.

12 BLŮML, J. – JIROUŠEK, B.: *Historik Václav Chaloupecký a Slovensko*. In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. (eds): *Aktuální slovakistika*. Brno 2004, s. 13.

13 Vidieť v jej kritickej recenzii na dielo *Zápas o Slovensko*. Viac pozri HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Chaloupecký, V.: Zápas o Slovensko*. Slovenské pohľady, 1930, č. 46, s. 712 – 713.

14 SOJKOVÁ, Z.: *Návraty a setkávání*. Praha 2008, s. 46.

Slovensku bez toho, aby zohľadnil Slovákov odmietajúcich čechoslovakizmus ako jednotný národný program.¹⁵ Jeho dielo *Staré Slovensko* je v mnohých ohľadoch považované za prelomové v zmysle teritoriálneho vymedzenia slovenských dejín, aj napriek tomu, že mu bolo vyčítané neustále zdôrazňovanie závislosti Slovákov na Čechoch. Snahou oboch autorov bolo podporiť ciele československej politiky na Slovensku a to aj zdôrazňovaním nezávislosti Slovenska na Uhorsku a poukazovaním na to, že Slovensko má historicky bližšie k Čechám ako k Maďarsku.

Preto si vo svojej recenzii na dielo *Tisícročné Slovensko* všima a vyzdvihuje práve tie momenty, kedy autorka poukazuje na spoločné body, ktoré nás spájali s Čechmi a dostáva sa zo zajatia uhorskej historiografie, ktorá bola pre vtedajších historikov podľa Chaloupeckého typická. Autorka vo svojom výklade slovenskej histórie považuje za veľké mínus všetko, čo nás pripútavalo k neslovanským žilvom a odďalovalo našu krajinu od prirodzeného národného bytia, z čoho je pochopiteľné, že Chaloupecký ako jeden z mála recenzentov toto dielo považuje za jedno z najlepších historických prác. Chaloupecký tvrdí, že Horáková týmto poňatím dejín „zaldidila teprve prázdnotu slovenských dejín a dala jim jejich skutočný a pravý obsah a smysl“.¹⁶ Chaloupecký považuje toto dielo za najlepšiu syntetickú knihu, ktorá bola dovtedy o dejinách Slovenska napísaná. Ako problematické vidí Chaloupecký nejednoznačnosť v zaradení knihy ku krásnej alebo odbornej literatúre, nakoľko považuje za veľkú prednosť diela, že je dobrým vedeckým výtvorom a súčasne tiež umeleckým dielom.¹⁷ My sme v predchádzajúcej štúdii dielo označili za historiografickú prácu, avšak so silnými prvkami popularizačného textu s cestopisným aspektom.¹⁸

Z dnešného pohľadu je však toto dielo Anny Horákovej-Gašparíkovej hodnotené ako „neúspešný pokus“ o priblíženie dejín Slovenska.¹⁹ Kritickú recenziu uverejnil na dielo autorky ešte v čase jeho vzniku historik Daniel Rapant. Podľa neho: „Jednostranný, dnes už prekonaný československý zreteľ zabránil, bohužiaľ, autorke byť spravodlivou k tým výnimočným prúdom a skutočnostiam slovenskej minulosti, ktoré z tohto jej jednostranného stanoviska javia sa ako skutočnosti divergentné. Platí to najmä o slovenskom kultúrnom a národnom vývine na strane katolíckej a ešte vo väčšej miere o udalostiach rokov 1938 – 1945, kde jej výklad je skôr náladovo politický ako vecne historický. Je to

15 BLÜML, J. – JIROUŠEK, B.: *Historik Václav Chaloupecký a Slovensko*. In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. (eds): Aktuální slovakistika. Brno 2004, s. 12.

16 CHALOUPECKÝ, V.: *Anna Horáková-Gašparíková, Tisícročné Slovensko*. Český časopis historický XLVIII – XLIX, 1949, č. 1, s. 264.

17 Tamtéž, s. 263.

18 HRANCOVÁ, H.: *Anna Horáková-Gašparíková v kontexte česko-slovenskej historiografie*. In: ŠAUR, J. – GUNIŠOVÁ, E. (eds): *Mladá slavistika II. Vnější a vnitřní vazby a souvislosti ve slovanských literaturách, jazycích a kulturách*. Brno 2017, s. 53 – 66.

19 PARENIČKA, P.: *Vklad Anny Horákové-Gašparíkovej do slovenskej historiografie a literárnej histórie*. Literárny archív XXXVIII, 2004, č. 3, s. 113.

škoda nielen zo stanoviska čisto vedeckého, ale i z hľadiska rozumne a vecne chápanej tendencie česko-slovenskej, v ktorej v tejto súvislosti by sa bolo podľa nás väčšmi poslužilo vecným výkladom syntetickým, ku ktorému autorka má všetky predpoklady, ale nie vyostrením politických i ideologických protív, ktoré jednako, či už s nimi súhlasíme, alebo nesúhlasíme, sú súčasťou slovenskej minulosti.²⁰ K tejto Rapantovej kritike sa dnes prikláňa aj Pavol Parenička, ktorý ho považuje za právom kritizované dielo s historickou čechoslovakistickou osnovou.²¹ Rapant vyčítal autorke práve to, čo Chaloupecký vnímal ako jej pozitívum, čo je spôsobené tým, že menovaní historici stáli na opačných póloch v predstavách o ďalšom smerovaní Slovenska. Rapant bol veľkým kritikom miešania politiky do historického výskumu na Slovensku. Presadzoval teóriu, že úlohou historikov je v prvom rade nestranné sa zamýšľať, či sú „československé dejiny vo vedeckom zmysle možné“²², ale väčšina historikov ideovo naklonených Masarykovi presadzovala jednotné československé dejiny, ktoré sa stali nespochybniteľnou, štátom preferovanou ideou.

Obrovskú vlnu recenzií vyvolalo dielo *U Masarykovcov*, denník ktorý z rôznych, nielen politických dôvodov nemohol byť vydaný skôr ako v 90. rokoch. Literárnemu spracovaniu svojich zápiskov sa autorka venovala niekoľko desaťročí. Prvú verziu dokončila v sedemdesiatych rokoch v Prahe, na ďalších pracovala neskôr v Martine. Jej dlhoročná priateľka Zora Frkáňová, ktorá uverejnila niekoľko statí k osobnosti a práci Anny Horákovej-Gašparíkovej, spomína vo svojom príspevku *Prezidentova archivárka* na obdobie, keď so sestrou Vierou posudzovali rukopis prvej pražskej verzie, ktorú im autorka poskytla k pripomienkovaniu. „Dielo nás nadchlo, v mnohom prekvapilo, no mali sme aj určité výhrady, najmä čo sa týkalo pričastých náboženských exkurzov a komentárov, ktorými sa autorka akoby stavala do rovnocennej polohy s Masarykom.“²³ Anna Horáková-Gašparíková túto dobre mienenú kritiku prijala a nevhodné pasáže v diele koncom roku 1982 prepracovala. V priebehu ich vzájomnej spolupráce vyšli ešte dve verzie práce a posledná bola dokončená v roku 1985. O knižnom vydaní sa začalo jednať hneď ako to bolo možné, teda po novembri 1989 s vtedajším riaditeľom Masarykovho ústavu Karolom Kučerom, a to z iniciatívy pozostalých ako dedičov autorského práva. Jednanie bolo potom opäť obnovené v roku 1992 a až nájdenie sponzorov umožnilo realizáciu tohto zámeru, ktorý bol nakoniec naplnený 9 rokov po autorkinej smrti.²⁴ Editori vychádzali práve z tejto poslednej verzie, ktorú však skrátili vypustením osobných zážitkov, názorov, náboženských úvah a dojmov zo súkromných ciest. Jej dokumentárne memoárové dielo vydal v slovenčine Ústav T. G. Masaryka a Historický ústav slovenskej akadémie vied.

20 Tamže, s. 113.

21 Tamže, s. 113.

22 RAPANT, D.: *Československé dejiny (reflexie a kritiky)*. Prúdy, 1934, č. 18, s. 407.

23 FRKÁŇOVÁ, Z.: *Prezidentova archivárka*. Odkaz: listy Masarykovy společnosti, 2003, č. 18 – 19, s. 49.

24 POLÁK, S.: *Jazyková poznámka k ediční technice*. In: Masarykův sborník IX, 1997, s. 244.

Kniha je pekným príkladom československej kultúrnej spolupráce, pretože sa na nej podieľali vedci a vydavatelia oboch národov. O túto textovú podobu denníkov sa zaslúžili rôzni odborní konzultanti (ako napr. J. Opat, R. Kvaček, V. Bystrický, J. Rychlík, J. Zumr, Z. Ďuriška) a jej jazykové spolupracovníčky (Z. Frkáňová, V. Jaksicsová). Najväčšiu kritiku však v recenziách zožali práve editori, ktorí po konzultácii s historikmi dospeli k názoru, že pôvodný rukopis je potrebné skrátiť, a to vypustením pasáží týkajúcich sa osobných vecí, v dôsledku čoho je text zameraný prevažne na kultúrno-politické záležitosti.²⁵ Tým však, že editori skrátili obsah publikácie o všetky osobné pasáže autorky, čo znamená zhruba o polovicu, posilnili autenticitu záznamov len zdanlivo. M. Kučera vo svojej recenzii kritizuje práve tento štýl skrakovania, pretože sa podľa jeho slov nejedná o denník, ani o pamäti, avšak o niečo medzi oboma žánrami, kde má autorkina štylizácia svoje nezanedbateľné miesto. Za nedostatok považuje aj to, že čitateľ sa nedozvie, kde editori zasahovali, a kde presne vypustili často rozsiahle textové partie.²⁶ Nakoľko je autorka Slovenka a Masaryk zvyčajne rozprával po česky, zachoval si text svoju dvojjazyčnosť, ktorá je pre autenticitu prehovorov podstatným prvkom. Z lingvistického hľadiska vytkol Stanislav Polák zostavovateľom diela práve jazykovú nedôslednosť pri úprave bilingválneho textu. „Editori – podľa vlastných slov – odstranili rušivé bohemizmy vo slovenskom texte; ale nekomentujú, jak pristupovali k hojným pasážim textu českého. V těchto pasážích čteme mnoho slovakismů.“²⁷ Buď teda autorka neovládala plynule češtinu a editori sa rozhodli to rešpektovať (čo je málo pravdepodobné, keďže bohemizmy zo slovenského textu odstránili), alebo slovakizmy, do textu prenikli až pri tlačovej úprave (čo by bolo veľkým zanedbaním zo strany editorov). Tak či onak, táto jazyková zvláštnosť nepôsobí na bežného čitateľa až tak rušivým dojmom, nakoľko sa v celom diele mieša slovenčina s češtinou pri jednotlivých prehovoroch. Jazyková úprava pôvodného textu bola pochopiteľne nutná, ale odstraňovanie podľa editorov „rušivých“ bohemizmov v slovenskom texte považuje za zbytočnosť aj český profesor všeobecných dejín Jaroslav Marek.²⁸ Za výraznejší nedostatok považuje Stanislav Polák skôr nepovšimnuté chyby v nemeckých, latinských a francúzskych názvoch a citátoch, ktoré sa opakujú naprieč celým textom. Niektorí autori, vrátane Kústku vyčítajú knihe skôr formálne náležitosti typu chýbajúci vecný register a poznámkový aparát, bez ktorého menej znály čitateľ ne-

25 V edičnej poznámke knihy *U Masarykovcov* je uvedené, že vzhľadom k veľkému rozsahu pôvodného rukopisu boli editori nútení vypustiť niektoré časti a po dohode s českými a slovenskými historikmi dospeli k záveru, že sa budú zameriavať výlučne na opis a hodnotenie udalostí, ktoré nejakou formou súvisia priamo s T. G. Masarykom a jeho prácou. To znamená výlučne na politické, kultúrno-politické udalosti, politické návštevy a debaty s nimi spojené. HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995, s. 9.

26 KUČERA, M.: *Gašparíková-Horáková Anna, U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. In: HARNA, J. (ed.): *Moderní dějiny IV*. Praha 1996, s. 301.

27 POLÁK, S.: *Jazyková poznámka k ediční technice*. In: *Masarykův sborník IX*, 1997, s. 244.

28 MAREK, J.: *Anna Gašparíková-Horáková, U Masarykovcov*. Český časopis historický XCIV, 1996, č. 2, s. 450.

môže textu vždy porozumieť.²⁹ K tomuto názoru sa prikláňa aj Karel Loula. Ten takisto vyčíta editorom aj vecné chyby, ktoré sa nachádzajú v mennom registri obsahujúcom informácie o osobách, ktoré sa v texte vyskytujú.³⁰ Vzhľadom k obrovskému tematickému záberu, ktorého sa dielo dotýka by bola táto úloha (vytvorenie vecného a poznámkového aparátu) náročná, avšak niektorí autori to považujú za výrazný nedostatok editorov, ktorí si tým ulahčili svoju prácu.

V diele nájdeme Masarykove názory na problémy, ktorými sa musel zaoberať nielen ako prezident, ale aj ako politológ, filozof či sociológ. Autorka v diele referuje o besedách a rozhovoroch, často Masaryka cituje. V denníkových zápiskoch, ukázala autorka svoju štylistickú zručnosť, ktorá sa zachovala aj vo vydanej verzii práce. Svoje štylistické a vyjadrovacie schopnosti si zdokonaľovala pravidelným študovaním domácej a zahraničnej literatúry, a to buď v českých a slovenských prekladoch, alebo v origináli (t. j. v nemčine, maďarčine, ruštine, angličtine a francúzštine). Dielo má výraznú informačnú zložku a je cenným pramenným materiálom ku skúmaniu osobnosti prezidenta aj samotnej autorky. Za najzaujímavejšiu zložku obsahu knihy považuje M. Kučera bezprostredné Masarykove reakcie.³¹ To je jeden z atribútov, ktoré robia dielo Anny Horákovovej-Gašparíkovej jedinečným. Tým, že s Masarykom žila a bola účastníčkou rôznych nielen politických stretnutí, dokázala zachytiť okamžitú reakciu. Z denníkových zápiskov je navyše evidentné, že záznamy robila zvyčajne hneď večer, alebo vo veľmi krátkom časovom úseku, vďaka čomu sa do textu nedostávajú nepresnosti spôsobené dlhým časovým odstupom. Takisto Masaryk v tom prípade vystupuje a hovorí bez usmerňujúceho prostredia, ako tomu bolo napríklad v prípade Karla Čapka alebo Emila Ludwiga. Tí svojimi otázkami utvárali pevnú koncepciu ideového profilu T. G. Masaryka. Z tejto publikácie sa o Masarykovi dozvedáme aj ako o človeku, ktorý nekomunikoval len s politikmi, vedcami a umelcami, ale kontaktoval sa aj s bežnými pracovníkmi a ľuďmi, ktorí sa na neho obracali o radu či pomoc.³² Kniha Anny Horákovovej-Gašparíkovej je toho dôkazom, čo vo svojej recenzii ocenil aj K. Sommer, historik zaoberajúci sa hospodárskymi a politickými dejinami Československa: „nežil ve skleníkovém prostředí odtržen od reálného života. Vnímal život obyčejných lidí a sám žil prostě a neokázale. Na mnoha místech této knihy je to přesvědčivě dokumentováno.“³³ Ako prínos vníma aj mnoho zaujímavých, podnetných a inšpirujúcich názorov, ktoré prehlbujú naše poznanie Masarykovho vlastného pohľadu na aktuálne spoločenské problémy.

29 KŮSTKA, J.: *Vzpomínky sekretářky T. G. Masaryka konkurují Čapkovým Hovorům s T. G. M.* Denní telegraf V, 1996, č. 63, s. 10.

30 LOULA, K.: *U Masarykovcov*. Trend: politiky, vedy, kultúry, spoločnosti III, 1996, č. 1, s. 26.

31 KUČERA, M.: *Gašparíková-Horáková Anna, U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. In: HARNA, J (ed.): *Moderní dějiny IV*. Praha 1996, s. 302.

32 Napr. HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995, s. 128; s. 165.

33 SOMMER, K.: *Anna Gašparíková-Horáková, U Masarykovcov*. Slezský sborník XCV, 1997, č. 3, s. 249.

Najčastejšie kritizovaným momentom spoločným pre viaceré recenzie je slabšia objektivita vo vzťahu autorky k Masarykovi, čo môže byť dôsledkom aj nízkeho veku autorky, ktorá k osobnosti prezidenta prihliadala so zbožnou úctou a častou sa stotožňovala s jeho názormi. František Kautman však odmieta tvrdenie, že by autorka nejakým spôsobom retušovala či cenzurovala. Podľa neho jej vlastná práca v nej vytvorila prax zachytiť všetko tak, ako by to s konečnou platnosťou autorizoval Masaryk.³⁴ Do diela sa však dostali aj faktografické nepresnosti, ktoré si všimli viacerí recenzenti. Jedným z nich je aj významný český historik Martin Kučera, ktorý sa zamerával predovšetkým na hodnovernosť podaných informácií. V prvom rade sa nepresnosti týkajú svadby československého politika a predsedu vlády Karla Kramára s talianskou markízou Giuliettou Benzoni. Kramár sa však neoženil s ňou, ako to v diele interpretuje autorka, ale zobral si za manželku Nadeždu Konštantinovnu.³⁵ K zámene dochádza pravdepodobne kvôli podobným menám ich prvých manželov, nakoľko boli obe rozvedené. Anna Horáková-Gašparíková tvrdí, že si Kramár zobral rozvedenú ženu kupca Aprikosova (sic!) (Giuliettu), v skutočnosti si však zobral bývalú manželku kniežaťa Ivana Abrikosova, ktorý obchodoval s pozemkami. Alica Masaryková nebola zrovna nadšená Giuliettinými návštevami na hrade (bola poslednou snúbenicou M. R. Štefánika a neskôr dôvernou priateľkou T. G. Masaryka) a tento jej odpor sa preniesol aj do podania autorky, keď ju začala spájať s fašizmom. M. Kučera však túto spojitosť výrazne odmieta: „Podezrení Gašparíkové z jejich sympatií k fašizmu je pak docela scestné. Benzoni se s nasazením života aktivně zúčastnila italského hnutí odporu a za války leckoho zachránila včetně židů a komunistů.“³⁶

V Česku vyšli denníky autorky pod názvom *Z lánskeho deníku 1929 – 1937*. Vydanie verzie, preloženej Jaromírom Slomekom, na ktorej spolupracoval aj samotný pán prof. Karel Horák prijali mnohí skôr ako zbytočnosť. Jedná sa totiž len o skrátenú a preloženú verziu do češtiny, ktorej formálne náležitosti (napr. delenie na kapitoly) sú dielom recenzentov. Stanislav Polák uverejnil krátku recenziu na toto české vydanie, v ktorej vyjadruje rozhorčenie nad týmto počínom: „[...] podle vlastního vkusu vybral a do češtiny zbytečně přeložil (český čtenář už nerozumí slovenštině?) Jaromír Slomek, je po předešlé kompletní edici z r. 1995 kniha zcela postradatelná, ba zbytečná. Snad si ji koupí (pokud nelituje výdaje 135 Kč) povrchnější čtenář, který netouží po důkladném poznání, četbou se nechce zdržovat a raději přestane u letmého náznaku několika zajímavých scén a myšlenek.“³⁷ Český historik Václav Vrabec považuje naopak toto skrátenie za funkčné.³⁸

34 KAUTMAN, F.: *Svědectví archivářky*. Nové knihy XXXVI, 1996, č. 11, s. 2.

35 KUČERA, M.: *Gašparíková-Horáková Anna, U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. In: HARNA, J (ed.): *Moderní dějiny*. Praha 1996, s. 303.

36 Tamže, s. 304.

37 POLÁK, S.: *Anna Horáková-Gašparíková: Z lánskeho deníku 1929 – 1937*. In: *Masarykův sborník X*. Praha 2000, s. 369 – 370.

38 VRABEC, V.: *Masaryk z důvěrné blízkosti*. Nové knihy XXXVII, 1997, č. 38, s. 2.

Akkoľvek kritické výhrady uverejnené v týchto recenziách neznížia obrovský význam a prínos tohto diela pre ďalšie nielen historické bádania. Jednu z najkritickejších recenzií s jemne ironickým podtónom a dosť nevhodnou lexikou uverejnil slovenský spisovateľ Jozef Repko v *Slovenských pohľadoch*. Hneď od začiatku otvorene ukazuje, aký postoj k autorke aj samotnému dielu zaujal. Z textu jednoznačne cítiť, že Repko je výrazným odporcom čechoslovakizmu. V tomto prípade je pre lepšiu predstavu spôsobu jeho vyjadrovania potrebné ho citovať. „Navyše zaznamenavateľka aj hodnotila udalosti a ľudí v nich. Výlučne cez okulár tuhého, ba priam – ináč sa nedá napísať – až fantastického čechoslovakizmu. Pomocou neho a (akiste) s úprimnou predstavou o mentálnej retardácii a kojeneckej bezmocnosti Slovače vytvára jej obraz občas groteskný a zväš aj obľudne skreslený.“³⁹ Autor nevhodným spôsobom reaguje aj na používanie bohemizmov v texte poznámkami typu: „v texte sa zásadne debatuje pri krbe, nie pri kozube!“⁴⁰ Je pravdou, že cez prizmu čechoslovakizmu sa pre autorku stáva negatívnou osobnosťou napr. aj Vajanský. Je pre ňu „nevhodný nositeľ slovenského mena“⁴¹, pre jeho výhrady k predprevratovej československej vzájomnosti, poprípade aj k osobnosti prezidenta Masaryka. Repko však ironicky a posmešne zveličuje autorkine vyjadrenia a nazýva ho alkoholikom a evidentným kolaborantom, čo však autorka o Vajanskom takto doslova nikdy nenapísala. Je však pravdou, že autorka pod vplyvom čechoslovakizmu kritizovala aj také veľké osobnosti, akými bol okrem Vajanského aj Martin Rázus, Milan Rastislav Štefánik, Jozef Škultéty alebo Milan Hodža, a to prevažne kvôli ich autonomistickým snahám.

Viacerí kritici hodnotia prístup autorky k Slovensku a k jeho osobnostiam ako zaujatý, ba dokonca v mnohých prípadoch šokujúci.⁴² Zástancovia autonomizmu vždy stáli aj budú stáť proti čechoslovakistom, veď sú to dve opozičné skupiny s opačnými názormi na to, akým smerom sa mal uberať ďalší vývoj československého národa. Nemôžeme predsa chcieť, aby o osobnostiach zastávajúcich opačné názory písala oslavné básne, keď ich názor a politická orientácia bola v protipóle s tou jej. Nielen z textu je zrejmé, ale všeobecne je o autorke známe, že bola zástankyňou čechoslovakizmu, avšak na druhej strane bola aj historička. Celé dielo je síce evidentne poznačené subjektivitou, ktorú však nie je možné odstrániť úplne, ak vezmeme do úvahy, že autorka 8 rokov s prezidentom žila v dome, bola jeho pravou rukou, zúčastňovala sa politických návštev aj súkromných diskusií. Práve rozhovory s prezidentom v nej túto čechoslovakistickú ideu ešte viac zakoreňovali. Spôsob, akým autorku vo svojej recenzii prezentuje Repko, je prehnaný a nie hodný intelektuála na takej úrovni.

39 REPKO, J.: *Čechoslovakizmus ako (patologický) fenomén*. Slovenské pohľady IV, 1997, č. 4, s. 129.

40 Tamže, s. 129.

41 Tamže, s. 130.

42 PARENÍČKA, P.: *Vklad Anny Horákovéj-Gašparíkovej do slovenskej historiografie a literárnej histórie*. Literárny archív XXXVIII, 2004, č. 3, s. 114 – 115.

Okrem historických prác zaujala Anna Horáková-Gašparíková odbornú obec aj svojimi prekladmi a prácami týkajúcimi sa ľudovej prózy. V roku 1975 zostavila výber z Dobšinského rozprávok a uverejnila ho pod názvom *Slovenské rozprávky*. Tieto rozprávky preropravala resp. poupravila ich tak, aby boli zrozumiteľnejšie aj pre detského čitateľa. Významný slovenský literárny vedec, historik a kritik Viliam Marčok vo svojom príspevku zaberajúcom sa vydávaním práve ľudovej prózy, ocenil metódy a spôsoby akými rozprávky upravila, avšak poukazuje aj na nedôslednosti dodržiavania normy, ktorú si stanovila v celom diele. „Chvályhodné je aj to, že zostavovateľka sa pri úpravách neuspokojila len s odstraňovaním jazykovej bariéry, ale sa pokúsila odstrániť aj očividné chyby v kontextovom členení. Pravda, nie všade bola dôsledná.“⁴³ Autorka z pôvodného Dobšinského textu vyňala nárečové a zastaralé výrazy a spojenia, čím text zaktualizovala. Marčok jej vyčíta nedôslednosť aj v tejto sfére. Autorka sa však pravdepodobne pri práci so slovami obávala prílišného odklonu od ľudovej reči, ktorá je neodmysliteľnou súčasťou ľudovej rozprávky. Členenie textu upravila tak, že zrušila, podľa Marčoka nadbytočné vyčlenenie východiskovej situácie do osobitnej kapitoly, čím zvýraznila kontextovú zovretosť ústneho rozprávania. Autorka pritom ponechala funkčné členenie na kapitoly, avšak nie pravidelne všade tam, kde by sa to žiadalo. Zo syntaktického hľadiska považuje Marčok za najväčšiu chybu „nadmerné používanie bodkočiarky aj tam, kde nejde o zložité, ale len o jednoduché súvetie.“⁴⁴ Napriek drobným nedostatkom autorkinho preroprávania, ktoré jej Marčok vyčíta, splňa jej text vysoké ideovo-estetické nároky, ktoré si tento žáner žiada.

Našou prácou sa nesie prevažne kritický tón, nakoľko sme sa zameriavali skôr na nedostatky, ktoré boli autorke vyčítané. Jej dielo je však nespochybniteľné prínosom vo všetkých smeroch a bohatým zdrojom informácií. Z niektorých recenzií cítiť politickú zaujatnosť, čo je dané blízkosťou doby, v ktorých vznikali. Aj napriek niektorým výhradám, väčšina kritikov tvrdí, že jej diela sú nepochybne prínosom a za to patrí Anne Horákovkej-Gašparíkovkej v prvom rade uznanie. Súdny čitateľ by mal k dielam pristupovať bez akýchkoľvek (najmä politických) predsudkov a snažiť sa empaticky vnímať prostredie, v ktorom vznikli a dobu, na ktorú reagujú.

Bibliografie

- BLÜML, J. – JIROUŠEK, B.: *Historik Václav Chaloupecký a Slovensko*. In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. (eds): *Aktuální slovakistika*. Brno 2004, s. 5 – 15.
- FRKÁŇOVÁ, Z.: *Prezidentova archivárka*. Odkaz: listy Masarykovy společnosti, 2003, č. 18 – 19, s. 49 – 51.

43 LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig 174 AX., inv. č. 11, *Marčok, Viliam: Skúsenosti a perspektívy vydávania ľudovej prózy*, s. 446.

44 Tamže, s. 447.

- HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Chaloupecký, V.: Zápas o Slovensko*. Slovenské pohľady, 1930, č. 46, s. 712 – 713.
- HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Povstanie Rákocziho a Slovania*. In: Sborník filozofickej fakulty VII, 1930, č. 55, s. 38 – 118.
- HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995.
- HRANCOVÁ, H.: *Anna Horáková-Gašparíková v kontexte česko-slovenskej historiografie*. In: ŠAUR, J. – GUNIŠOVÁ, E. (eds): *Mladá slavistika II. Vnější a vnitřní vazby a souvislosti ve slovanských literaturách, jazycích a kulturách*. Brno 2017, 53 – 66.
- HUDEK, A.: *Slovenská historiografia a československé dejiny v rokoch 1918 – 1968*. [online]. [Cit. 16. 7. 2018]. Dostupné z: <http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/Hudek.pdf>, s. 1 – 14.
- CHALOUPECKÝ, V.: *Anna Horáková-Gašparíková, Tisícročné Slovensko*. Český časopis historický XLVIII – XLIX, 1949, č. 1, s. 263 – 270.
- KAUTMAN, F.: *Svědectví archivárky*. Nové knihy XXXVI, 1996, č. II, s. 2.
- KUČERA, M.: *Gašparíková-Horáková Anna, U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. In: HARNA, J. (ed.): *Moderní dějiny*. Praha 1996, s. 301 – 304.
- KUTNAR, F. – MAREK, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscství*. Praha 2009.
- KŮSTKA, J.: *Vzpomínky sekretárky T. G. Masaryka konkurují Čapkovým Hovorům s T. G. M.* Denní telegraf V, 1996, č. 63, s. 10.
- Lexikón Slovenských žien*. Martin 2003.
- LOULA, K.: *U Masarykovcov*. Trend: politiky, vedy, kultúry, spoločnosti III, 1996, č. 1, s. 26.
- LUKÁČ, P.: *Spomínanie na Masaryka*. RAK I, 1996, č. 6, s. 60 – 62.
- MAREK, J.: *Anna Gašparíková-Horáková, U Masarykovcov*. Český časopis historický XCIV, 1996, č. 2, s. 450.
- PARENÍČKA, P.: *Vklad Anny Horákovovej-Gašparíkovej do slovenskej historiografie a literárnej histórie*. Literárny archív XXXVIII, 2004, č. 3, s. III – 115.
- POLÁK, S.: *Anna Horáková-Gašparíková: Z lánskeho deníku 1929 – 1937*. In: Masarykův sborník X. Praha 2000, s. 369 – 370.
- POLÁK, S.: *Jazyková poznámka k ediční technice*. In: Masarykův sborník IX, 1997, s. 244.
- RAPANT, D.: *Československé dejiny (reflexie a kritiky)*. Průdy, 1934, č. 18, s. 400 – 408.
- REPKO, J.: *Čechoslovakizmus ako (patologický) fenomén*. Slovenské pohľady IV, 1997, č. 4, s. 128 – 131.
- SOJKOVÁ, Z.: *Návraty a setkávání*. Praha 2008.
- SOMMER, K.: *Anna Gašparíková-Horáková, U Masarykovcov*. Slezský sborník XCV, 1997, č. 3, s. 249 – 250.

VRABEC, V.: *Masaryk z důvěrné blízkosti*. Nové knihy XXXVII, 1997, č. 38, s. 2.

Archívne zdroje

LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig 174 AK., inv. č. 23, *Vážny, Václav – (1922 – 1962)*, 26 jd.

LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig 174 AK., inv. č. 18, *Úleba, Jan – (1931 – 1939)*, 6 jd.

LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig 174 AX., inv. č. II, *Marčok, Viliam: Skúsenosti a perspektívy vydávania ľudovej prózy*.

LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig 174 AX., inv. č. II, *Uznání vědecké práce slovenské spisovatelky v Maďarsku*.

LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig 174 AX., inv. č. II, *Český spis o Rákoczym a Slovanech*.

LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig 174 AX., inv. č. II, *Povstanie Rákocziho a Slovania*.

Mgr. Hana Hrancová (* 1991) pod vedením doc. PhDr. PaedDr. Anny Zelenkovej, Ph.D., spracováva dizertačnú prácu na tému *Osobnosť Anny Horákovej-Gašparíkovej v kontexte česko-slovenských kultúrnych vzťahov medzivojnového obdobia*. Vo svojej odbornej činnosti sa venuje skúmaniu česko-slovenských vzťahov nielen v oblasti kultúry, literatúry ale aj politiky v období prvej Československej republiky a v medzivojnovom období. E-mail: hana.hrancova@gmail.com.

FINSKÝ KOLOTOČ ČEDOMIRA CVETKOVIĆE

Eliška Jiráňová

Finnish Carousel of Čedomir Cvetković

Čedomir Cvetković (1925–2014), a prominent Yugoslav diplomat as well as one of the first Serbs to speak Finnish, was instrumental in the significant development of Serbian-Finnish relations. Whether it was creating the Serbian-Finnish association or free Finnish lessons in Serbia (Belgrade, Obrenovac). As an expert on Swedish and Finnish language, he participated in many meetings of Yugoslav and Scandinavian politicians as an interpreter. He was interested in the similarities between Serbian and Finnish literature as well as all about Finnish culture. His educational activities included many lectures, seminars, studies, articles, etc., which acquainted Serbs with this Nordic country. Between 1978 and 1982, he served as a counsellor at the Yugoslav Embassy in Helsinki. Among other things, he worked as a writer as well as translator from Finnish and Swedish into Serbian. Thanks to his work, more than 10 titles by major Nordic authors were translated into Serbian.

Key words: Serbia; Finland; translation; interpreting; politics; relations; Čedomir Cvetković

SOUČÁSTÍ historiografie a kulturní historie je bádání o vzájemných vztazích různých národů. Vztahy srbsko-finské patří k těm málo probádaným, na rozdíl například od česko-jihoslovanských vztahů. Jedním z průkopníků v této oblasti a významnou osobností byl Čedomir Cvetković (1925–2014), překladatel, tlumočník, diplomat a také spisovatel. Stopy jeho práce je možné spatřit nejen v oblasti literatury a kultury, zajímal se o srbsko-finské vztahy komplexně a všiml si také historických, ekonomických či politických momentů. V době svého aktivního diplomatického působení byl dlouhou dobu jediným srbským občanem, který hovořil finsky. Cvetković byl doživotním kulturním ambasadorem Srbska ve Finsku a byl velmi vážený v okruhu svých finských přátel.¹ Jeho přínos srbsko-finské spolupráci byl velmi významný a jeho činnost zanechává stopy do současnosti, zejména v podobě výuky finštiny v Bělehradě a Srbsko-finské společnosti – této činnosti věnoval po odchodu do důchodu většinu času, protože si nepřál, aby jeho znalosti zemřely spolu s ním a rozhodl se předávat je dál. Zároveň se intenzivně věnoval překladům finské beletrie a šíření znalostí o relativně neznámém Finsku v srbském prostředí, zejména prostřednictvím přednášek, psaní studií a esejí. V roce 2009 byl v Obrenovci oceněn za zásluhy v oblasti kultury a rozvoje mezinárodních vztahů. Do své smrti spolupracoval na společných projektech Srbska a Finska v oblasti vzdělávání. Zemřel 15. července 2014.²

Cílem této studie je zmapovat životní příběh Čedomira Cvetkoviće a zkoumat jeho zásluhy na poli diplomatickém, literárním a kulturním. Na sklonku života napsal Cvetković knihu *Uspomene (Vzpomínky)*, vydána byla roku 2011. Autorka pracovala s rukopisem knihy z roku 2010, který nebyl redakčně zpracován a který je pracovní verzí později vydané knihy. Tento rukopis autorka získala z Cvetkovićovy pozůstalosti od jeho syna Miroslava Cvetkoviće, mj. významného hudebníka srbské skupiny Bajaga i instruktora a předsedy Srbsko-finské společnosti. V knize Cvetković popisuje celý svůj život, dětství strávené v Obrenovci, vyrůstání během druhé světové války, vzdělání, kariérní růst a zastávání ambasadorské funkce, nechybí ani politické momenty, kterým byl přitomen jako Titův osobní tlumočník. Zmiňován je jak život v Srbsku, tak ve Finsku a vše je doplněno mnoha historickými a kulturními fakty. Celé vypravování začíná popisem jeho rodiny a dětství, následují kapitoly o vojenské službě. Vše je protkáno zajímavými postřehy, událostmi a vypravováním o dalších obrenovských obyvatelích. Nechybí ani autorovy filozofické úvahy na téma lidského života, vesmíru, vzdělání a vědění.

Nejedná se však o prvního badatele, který se srbsko-finskými vztahy zabýval – tím byl v 19. století finský vzdělanec období romantismu Karl Collan (1828–1871) ve své

1 BABIĆ, D.: *Nad knjigom uspomena Čedomira Cvetkovića*. In: CVETKOVIĆ, Čedomir: *Uspomene: rukopis*. [CD-ROM]. Bělehrad 2010. [Cit. 18. 6. 2018], s. 12. Rukopis, pozůstalost autora v soukromém držení autorky příspěvku.

2 *Premينو Čedomir Cvetković*. Obrenovac 2014. [online]. [Cit. 18. 6. 2018]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=fZqOr4NxiEc>>.

disertační práci *Öfversigt of Serviens historiska folksånger (Přehled srbských historických lidových písní, 1860)*.³ Zabýval se komparací finské a srbské národní poezie a zejména svatebních písní, ve kterých našel mnohé podobnosti. Porovnával *Kalevalu* a srbskou národní epiku a podobnost odůvodňoval tím, že všechny národy ve starých časech žily obdobným způsobem a opěvovaly totožné události.⁴

Čedomir Cvetković se narodil 15. září 1925 v centrálním Srbsku, v Baroševci, Lubi-
ci Cvetkovićové, rozené Stankovićové (1910–2003) a železničáři Jovanu Cvetkovićovi (1908–1950). Svě dětství strávil v Obrenovci a jeho okolí, zejména ve vesnici Zabran. Jeho mladistvé období bylo ukončeno druhou světovou válkou. V době, kdy se v roce 1944 partyzánské hnutí přibližovalo k Obrenovci, pokoušeli se místní četníci⁵ vedení poručíkem Jugoslávského vojska ve vlasti Golubovićem vybudovat elitní batalion ze studentů a zařadit do něj i místní žáky, včetně Cvetkoviće, který se však zlákat nenechal. V jeho knize vzpomínek je patrné rozhořčení a mírná averze k četníkům, například v místě, kde popisuje četnického velitele jako velmi prostého a nevychovaného. Nutno však dodat, že sám Cvetković jej v tomto případě zčásti k danému jednání vyprovokoval tím, že mu přiznal, že je komunista.⁶ Naopak z textu je patrné, že choval ve velké vážnosti partyzány a sympatizoval s nimi: „У првим послератним годинама, ми млади, дивили смо се нашим победницима до мере да нисмо могли да схватимо како су четири године могли по шумама и планинама да издрже у неравноправној борби са окупаторима и њиховим помагачима у земљи. То су морали бити, веровали смо, људи посебног кова, посебне снаге воље, издржљивости, посебни у свачему, укључујући и у моралу. Ово је прича о партизанском моралу, у који смо веровали.“⁷

V souvislosti s druhou světovou válkou zmiňuje Cvetković také záchranu obrenovackých Romů⁸ před koncentračním táborem. Tlumočnick a překladatel Branko Vinter, národností Němec, zásadně nesouhlasil s fašizmem, a proto se snažil zachránit co nejvíc místních obyvatel před koncentračními tábory, zejména Romy. Záchranu Romů dosáhl

3 BJELOBABA, S. *Översättning i nationens tjänst: J. L. Runeberg och de centralsydslaviska folksågerna*. Göteborg 2014, s. 363.

4 CVETKOVIĆ, Č.: *Fragments o kulturi o Finskoj: rukopis*. [CD-ROM]. Bělehrad 2010. [Cit. 18. 6. 2018], s. 6. Rukopis, pozůstalost autora v soukromém držení autorky příspěvku.

5 Odboj během druhé světové války sestával z četníků (royalistický odboj zastávající ideu Velkého Srbska vedený Dragoljubem Mihailovićem) a partyzánů (komunistický odboj pod vedením Josipa Broze Tita). PELIKÁN, J.: *Dějiny Srbska*. Praha 2013, s. 387–392.

6 CVETKOVIĆ, Č.: *Uspomene: rukopis*. [CD-ROM]. Bělehrad 2010. [Cit. 18. 6. 2018], s. 68.

7 „V prvních poválečných letech jsme my, mladí, obdivovali naše vítěze války, nicméně jsme nemohli pochopit, jak čtyři roky dokázali přežít v lesech a horách v nerovném boji s okupanty a jejich pomocníky v zemi. Věřili jsme, že muselo jít o lidi mimořádného původu, síly vůle, vytrvalosti, mimořádné v každém ohledu, včetně morálky. Je to příběh o partyzánské morálce, ve kterou jsme věřili.“ Tamtéž, s. 73. Pokud není uvedeno jinak, jsou překlady pramenného materiálu dílem autorky příspěvku.

8 V té době žilo v Obrenovci 650 Romů. PISARRI, M.: *The Suffering of the Roma in Serbia During the Holocaust*. Belgrade 2014, s. 48. [online]. [Cit. 19. 6. 2018]. Dostupné z: <http://www.starosajmiste.info/userfiles/files/download/Pisari_The_Suffering_of_the_Roma_in_Serbia_during_the_Holocaust.pdf>.

tím, že se snažil německým velitelům ukázat, čeho všeho jsou schopní a jak jsou umělecky nadaní a poukazoval na to, jak jsou tito lidé svým uměním přínosní pro společnost a právě proto by neměli být posláni na smrt. Po válce byl za záchranu životů velice ctěným občanem obce Obrenovac, nicméně na jeho památku nebyl vztyčen žádný pomník a ani tehdejší prameny se o něm nezmiňují v souvislosti se záchranou osob, veškeré informace o něm proto pocházejí ze vzpomínek zachráněných a místních občanů.⁹

Po válce získal Cvetković místo v Městském výboru komunistické strany v Obrenovci a působil jako sekretář obecního výboru antifašistické mládeže. Byl zodpovědný za organizování poválečných voleb a vytvářel seznamy voličů. Zajímavé je, že ve svých vzpomínkách zmiňuje, že neměl potřebu do volebního seznamu zadávat i jména zemřelých, aby byl uměle navýšen počet hlasujících, protože bylo jasné, že většina národa bude volit vítěze války.¹⁰ V jistém smyslu to může být vnímáno jako narážka na Gogolovy *Mrtvé duše* – Cvetković velmi dobře znal ruskou literaturu, o kterou se také zajímal.

Cvetkovićova kariéra byla rozmanitá. Na počátku 50. let působil jako člen Městského výboru komunistické strany v Obrenovci a měl na starost školství a kulturu. Poté, co dokončil Vyšší pedagogickou školu, stal se zástupcem ředitele gymnázia a vyučoval srbský a ruský jazyk. Právě v té době získal stipendium ke studiu angličtiny a francouzštiny na bělehradské univerzitě. Během studií pracoval jako předseda Komise pro rozdělování materiální pomoci chudým studentům a zároveň přijal práci na Ministerstvu vnitra a po dokončení studií byl delegován na práci v předsednictvu bělehradského městského zastupitelstva a odtud se započalo i jeho působení v orgánech jugoslávské federace – nejprve byl v Odborovém svazu Jugoslávie poradcem na mezinárodním oddělení zaměřujícím se na severské země, následně v Socialistickém svazu pracujících Jugoslávie a ve federální organizaci – v Centrálním svazu komunistů Jugoslávie. Právě odsud zamířil v roce 1978 jako poradce na srbskou ambasádu v Helsinkách. Přestože mu v té době byla nabídnuta funkce v Londýně¹¹ na srbské ambasádě, odmítl ji s tím, že si přeje odejít do severské země a že jeho hlavním zájmem je další studium a zdokonalování se v jazyce. Po návratu z Helsinek roku 1982 působil jako poradce předsedy Předsednictva SFRJ pro informace, kde působil až do odchodu do důchodu v roce 1990.¹²

V jakékoliv funkci, kterou zastával, však dodržoval zásady a nebál se vyslovit svůj názor navzdory možným problémům či trestům. Stalo se tomu i v případě korektury

9 STOJICEVIĆ, S.: *Jedna nedovršena priča – Branko Vinter*. [online]. [Cit. 19. 6. 2018]. Dostupné z: <<https://obrenovac.org/jedna-ndovrsena-prica-branko-vinter/>>.

10 CVETKOVIĆ, Č.: *Uspomene: rukopis*. [CD-ROM]. Bělehrad 2010. [Cit. 18. 6. 2018], s. 74.

11 Během svých studií na univerzitě v Londýně pobýval několik měsíců. Život ve svobodné zemi v něm zanechal mnohé dojmy, všiml si zejména svobodných řečníků v londýnském Hyde Parku na tzv. Speaker's Corner, což pro tehdejší Jugoslávii bylo nemyslitelné. Tamtéž, s. 153.

12 Tamtéž, s. 61–83.

textů Staneho Dolance¹³, vyneslo mu to však toužené zaměstnání ve Finsku. Jednalo se o to, že v Dolancově textu, který dostal k přečtení, odhalil téměř 400 faktografických, gramatických a stylistických prohrěšků a kriticky se k textu vyjádřil, což Dolanc kvitoval pozitivně jako jeden z mála případů, kdy se mu některý ze spolupracovníků odvážil vyjádřit vlastní názor.¹⁴

K celému případu se Cvetković vyjadřuje takto: „Из овог примера се види да ми саветници у Федерацији нисмо покушавали да сугеришемо нешто што би било изван државне и партијске идеологије и политике. Напротив, наш задатак је био, између осталог, да водимо рачуна да руководиоци [...] не напишу нешто што би одударало не само од линије Партије, већ и од здраве памети.“¹⁵ Nestalo se tedy, že by svým jednáním rozlítil vedení, včetně Dolance; ten ho naopak vychvaloval a zasloužil se o jeho jmenování do funkce v Helsinkách. Tak se stalo, jak dál uvádí: „Тако сам био први и последњи саветник наше амбасаде у Хелсинкију, захваљујући смелости да преправљам текстове Станета Доланца али и других функционера [...].“¹⁶

V knize vzpomíná také na Sinana Hasaniho¹⁷, se kterým jej pojilo blízké přátelství. Obje spojoval zájem o severské země, Hasani působil v letech 1971–1974 jako velvyslanec Jugoslávie v Dánsku, byl také členem předsednictva SFRJ a novelistou. Zajímal se o problematiku Kosova, odkud pocházel a o kterém napsal studii *Kosovo: istine i zablude* (*Kosovo: pravdy a omyly*, 1986), kde se detailně věnoval místnímu konfliktu, který vypukl naplno v roce 1981 mezi srbským a albánským etnikem a stal se klíčovým impulsem pro srbský a albánský nacionalismus v 80. letech 20. století.¹⁸ Cvetković sám poukazuje na přátelství a to, že si Hasaniho vážil: „Али, независно од односа Синана Хасанија према косовском проблему, Хасани је, као човек одан новој Југославији за коју се борио као партизан и због које је био у италијанском логору. А иначе је као човек био драг, пријатан и мудар.“¹⁹

13 Stane Dolanc (1925–1999), jugoslávský politik slovinského původu, člen Ústředního výboru Komunistické strany Jugoslávie, na konci 70. let 20. století byl, po Josipu B. Titovi, vnímán jako druhý nejvýše postavený politik Jugoslávie, působil také jako ministr vnitra Jugoslávie a člen Předsednictva Jugoslávie.

14 CVETKOVIĆ, Č.: *Uspomene: rukopis*. [CD-ROM]. Bělehrad 2010. [Cit. 18. 6. 2018], s. 87–89.

15 „Z tohoto příkladu je jasné, že my, poradci, jsme se ve federaci nepokoušeli poradit něco mimo státní či stranickou ideologii či politiku. Naším úkolem naopak bylo, mimo jiné, myslet na to, že vedoucí [...] nenapíší nic, co by se neshodovalo se stanovami strany či zdravým rozumem.“ Tamtéž, s. 89.

16 „[...] že jsem byl prvním a posledním poradcem naší ambasády v Helsinkách, a to díky tomu, že jsem se odvážil přepsat texty Staneho Dolance, ale i dalších funkcionářů.“ Tamtéž, s. 90.

17 Jednalo se o kosovský Albánc. Od roku 1982 stanul v čele Komunistické strany Kosova, od roku 1984 působil jako kosovský zástupce v předsednictvu SFRJ a v letech 1986–1987 byl předsedou předsednictva federace. Jako problematické bylo vnímáno jeho setkávání s Enverem Hodžou.

18 BIEBER, F. – DASKALOVSKI, Ž.: *Understanding the War in Kosovo*. London 2003, s. 2.

19 „Bez ohledu na postoj Sinana Hasaniho ke kosovskému problému byl oddán nové Jugoslávii, za kterou bojoval jako partyzán a kvůli které také byl vězněn v italském koncentračním táboře. Jako člověk pak byl milý, příjemný a moudrý.“ CVETKOVIĆ, Č.: *Uspomene: rukopis*. [CD-ROM]. Bělehrad 2010. [Cit. 18. 6. 2018], s. 97.

Střežnější část Cvetkovičovy kariéry tvořila diplomacie. Napsal několik esejí o tom, jak být dobrým diplomatem. Jedním z nich je například *Diplomatija – enigmatična profesija* (*Diplomacie – tajemné povolání*), kde se zaměřuje na to, jaké předpoklady by měl správný diplomat mít, a reflektuje také své osobní zkušenosti a lze zde spatřovat prvky autobiografičnosti. Mezi základní předpoklady patří znalost světových jazyků a země, ze které pochází a ve které vykonává funkci. Jako nejdůležitější ale vidí fakt, že diplomat má mít rád zemi, ve které přechodně žije, protože „успешан амбасадор ће оставити неиздрисиве трагове у земљи у којој је службовао, књигом о авантури упознавања историје и културе народа који му је пружио гостопримство“.²⁰ Nutno dodat, že diplomatické zásady a chování dodržoval i v běžném životě, mimo diplomatické kruhy. Ve stejné esejí vyjadřuje i lítost nad volbou některých diplomatů: „Нажалост, позната је пракса да амбасадори постају и нестручна лица која су заслужна само као активисти владајуће партије, или су рођаци минитра иностраних послова. Или добијају амбасадорски положај као казну за неуспех у политици кад влада жели да се ослободи неког неуспешног функционера.“²¹ Snažil se vychovat i další generace diplomatů, proto v roce 1980 založil v Helsinkách Klub diplomatů. Přestože v cestě stálo mnoho překážek, podařilo se mu uspět a byl zvolen předsedou klubu a celoživotním čestným prezidentem. Prvního setkání v hotelu Presidentti se účastnilo na sto diplomatů.²²

Díky znalosti finštiny a švédštiny působil Cvetković jako tlumočnick a účastnil se mnohých důležitých setkání, z nichž nejvýznamnější bylo setkání prezidenta Socialistické federativní republiky Jugoslávie Josipa Broze Tita a finského prezidenta Urho Kalevy Kekkonena²³ v roce 1963, kde působil jako Titův tlumočnick. Návštěva Kekkonena se odehrála ve dnech 5.–12. května 1963. Tito Kekkonena seznámil se skutečností, že byl zaujat ze strany OSN kladný postoj k deklaraci balkánského prostoru bezatomovou zónou. Kekkonen požadoval to stejné v severní Evropě, nesetkalo se to však s souhlasem Norska a Dánska.²⁴ Tito následně navštívil Finsko dvakrát. V roce 1964 byl v Rovaniemi

20 „Úspěšný velvyslanec zanechá nesmazatelné stopy v zemi, ve které slouží, knihu o dobrodružství, poznávání historie a kultury lidí, kteří mu poskytlí pohostinství.“ CVETKOVIĆ, Č.: *Diplomatija – enigmatična profesija: rukopis*. [CD-ROM]. Bělehrad 2011. [Cit. 21. 6. 2018], s. 3.

21 „Bohužel je známou praxí, že velvyslanci se stávají neprofesionální osoby, které jsou významné jen jako aktivisté vládnoucí strany nebo jsou příbuzní ministra zahraničních věcí či dostávají velvyslanecský post jako trest za selhání v politice – když se vláda chce zbavit neúspěšného úředníka.“ Tamtéž, s. 2.

22 CVETKOVIĆ, Č.: *Uspomene: rukopis*. [CD-ROM]. Bělehrad 2010. [Cit. 18. 6. 2018], s. 137.

23 Kekkonen sehrál klíčovou roli ve zlepšení vztahů Finska a SSSR. Sověti totiž nikdy nedůvěřovali severské neutralitě a po druhé světové válce odmítli jakýkoliv pokus o trvalou severskou spolupráci. Až po smrti Stalina v roce 1953 a v následujících letech se situace začala měnit. NEVAKIVI, J.: *Kekkonen, the Soviet Union and Scandinavia – Aspects of policy in the years 1948–1965*. *Scandinavian Journal of History*. Volume 22, 1997, Issue 2, s. 65. [online]. [Cit. 21. 6. 2018]. Dostupné z: <<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03468759708579343>>.

24 Kvůli tomu, že obě země měly na svém území americký vojenský arzenál. HIMBERG, P.: *Kekkonen ja Tito Jugoslaviassa 1963*. [online]. [Cit. 21. 6. 2018]. Dostupné z: <<https://yle.fi/aihe/artikkelit/2011/>>

a v roce 1975 se účastnil v Helsinkách konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě.²⁵ Již před konferencí spolu státníci mluvili telefonicky a vyměnili si názory na evropskou situaci a přípravu konečné fáze konference; zároveň vyjádřili přesvědčení, že úspěšný výsledek konference bude mít pozitivní dopad na řešení mezinárodních problémů.²⁶ Konference se konala ve dnech 30. 7. – 1. 8. a hlavním tématem bylo zmírnění napětí studené války. Vyústěním konference bylo podepsání Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. O setkání obou státníků na konferenci referovaly všechny velké finské deníky: Helsingin Sanomat, Huvudstadbladet, Uusi Suomi a další.

Kekkonen navštívil Tita v Jugoslávii ještě v roce 1974 v bosenském Bugojnu – v místě, kam se vydával na lov a kde přijímal delegace. Z Vídně finský prezident prvně přiletěl do Sarajeva, kde navštívil Energoinvest a místo atentátu Gavrila Principa z roku 1914 a odtud pokračoval spolu s delegací do vily Gorica.²⁷ Cvetković vzpomíná, jak Tito prezidenta oslovoval podle toho, kde se nacházeli: v oficiálních rozhovorech jej oslovoval „pane prezidente“ a vykal mu, ale právě v Bugojnu, když byli na lovu, jej v soukromí často oslovoval jako „ty“. Právě to byl pro tlumočnicka problém, protože finský prezident o tom nevěděl a Cvetković mu ve volné chvíli přiznal, že Tito používá jak „ty“, tak „vy“, vždy to ale překládal jako „vy“, přestože Tito tykáním vyjadřoval přátelství. Kekkonen na to reagoval slovy „[...] да му је Тито дио учитељ у спољној политици“.²⁸ Tlumočnick se později přiznal i samotnému Titovi, přestože byla v tehdejší době jakákoliv úprava Titových výroků nemyslitelná a docházelo za to ke ztrátě místa; překvapivou reakcí však byla Titova pochvala za to, že si této drobnosti všimnul a vysvětlil ji finskému prezidentovi, neboť i sám Tito jej považoval za blízkého přítele. Kekkonenova reakce byla také pozitivní a celé setkání vyústilo ve velmi blízké přátelství státníků.²⁹

Během tlumočení docházelo také k dalším ošemetným či složitým situacím, které musel Cvetković pohotově řešit. Sám pro podobné situace vymyslel termín „kraljevsko prevodenje“ (královské tlumočení), což komentoval slovy: „Тaj термин сам измислио полазећи од познате истине да су само луде на дворовима смеле да краљевима кажу

03/29/kekkonen-ja-tito-jugoslaviassa-1963>. CVETKOVIĆ, Čedomir: *Uspomene: rukopis*. [CD-ROM]. Bělehrad 2010. [Cit. 18. 6. 2018], s. 231.

25 *Palokuntien osuudesta Euroopan turvallisuuksia yhteistyökoukseen järjestylyssä*. Palontorjunta. 6–7, 1975, s. 348–352. [online]. [Cit. 27. 6. 2018]. Dostupné z: <https://pelastustieto.fi/wp-content/uploads/2015/11/Arkisto_1975_6_7_ETYK.pdf>.

26 *Izčrpano o stikih in evropski varnosti*, 24. 3. 1975, s. 1. Cit. dle: JELENC, N.: *Reprezentacija Tita v tiskanib medijih: primerjava okvirjev v Delu in Mladini*. Ljubljana 2013, s. 122. [online]. [Cit. 28. 6. 2018]. Dostupné z: <http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska_dela_2/pdfs/mb22_jelenc-nina.pdf>.

27 TYRKKÖ, M.: *Tyttö ja nauburi*. Helsinki 2014. [online]. [Cit. 27. 6. 2018]. Dostupné z: <https://books.google.fi/books?id=_Nd1BAAAQBAJ&pg=PT192&lpg=PT192&dq=tito+kekkonen+bugojno&source=bl&ots=UW213LfAFB&sig=Jl2QiLaoENChVAzNI6YPHQ6Guc&hl=cs&sa=X&ved=0ahUKewizyu-65PHbAhUpIjJoKHxgzA8QQ6AEIaDAQ#v=onepage&q&f=false>.

28 „[...] vyjádřil spokojenost s tím, že Tito pro něj vždy byl učitelem zahraniční politiky“. CVETKOVIĆ, Č.: *Uspomene: rukopis*. [CD-ROM]. Bělehrad 2010. [Cit. 18. 6. 2018], s. 233.

29 Tamtéž, s. 232–234.

истину. Често сам се заиста осећао као дворска луда.³⁰ V jednom z rozhovorů uvedl: „[...] imao sam mnogo slučajeva kada sam se pitao šta bi se desilo da je umesto mene bio profesionalni prevodilac čija je dužnost da tačno prevede svaku reč u razgovoru sa strancima.“³¹ Velmi negativně vnímal, když jugoslávské delegace cestovaly do cizích zemí, nesnažily se mnohdy naslouchat a naučit se novým věcem, ale neustále zmiňovaly výhody socialistické demokracie, snažil se překládat tak, aby to nevyznělo vychloubavě. Stejně tak využíval „královského překladu“ v případech, kdy bylo vyřčeno něco nepravdivého či chybného, což by vyústilo ve vnímání delegace jako naprosto věci neznalé. Využíval přitom svých znalostí nabytých z knih a článků o daných zemích.³² Zmiňuje událost, kdy tlumočil pro Edvarda Kardelje³³ a finskou delegaci a snažil se vysvětlit pojem „Hnutí nezúčastněných zemí“, pro který ve finštině existuje velmi dlouhé slovo (*Sitoutumattomien maiden liike*) a jednodušší je proto použití pojmu švédského (*Alliansfria rörelsen*), nicméně si nevšiml, že plynule přešel do švédštiny a v tlumočení pokračoval v tomto jazyce.³⁴ Zjistil to až ve chvíli, kdy mu sám Kardelj později řekl, že rozuměl mnoha slovům a zdálo se mu to divné.³⁵

Významnou část Cvetkovičovy celoživotní práce tvoří překlady beletrie; překládal finské a švédské autory do srbstiny, z finštiny překládal ve své době jako jediný. Zaměřoval se zejména na literaturu dětskou a pro mládež, protože na té severské oceňoval, že působí nejen na děti, ale i na rodiče a vychovává mládež k samostatnosti a rozhodování při řešení problémů.³⁶ Z dětských knih z finštiny přeložil následující: *Nevidljivi Vili* (*Neviditelný Vili*, 1974)³⁷ *Vili i Vilentije* (*Vili a Valentije*, 2006)³⁸, *Ruzmarina i novogodišnja čarolija* (*Rozmarín a novoroční kouzlo*, 2009)³⁹, *Klackalica* (Houpačka, 2009)⁴⁰, *Ada u vremejlovu* (*Adino a dobové okno*, 2010)⁴¹, *Priča duga dvanaest meseci* (*Příběh dlouhý*

30 „Vymyslel jsem tento termín, který vycházel ze známé pravdy, že jen blázni na královských dvorech smějí říkat králům pravdu. Často jsem se při tlumočení cítil právě takto.“ Tamtéž, s. 102.

31 „[...] bylo spousta případů, kde jsem se zajímal o to, co by se stalo, kdyby na mém místě byl profesionální tlumočník, jehož úlohou by bylo překládat slovo od slova v každém rozhovoru.“ RADULOVIC, M.: *KRALJEVSKE PREVOĐENJE: Kako je srpski diplomata sprečio skandal SFRJ sa Švedskom!* [online]. [Cit. 28. 6. 2018]. Dostupné z: <<https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/1275677/kraljevsko-prevodenje-kako-je-srpski-diplomata-sprecio-skandal-sfrj-sa-svedskom>>.

32 CVETKOVIĆ, Č.: *Uspomene: rukopis*. [CD-ROM]. Bělehrad 2010. [Cit. 18. 6. 2018], s. 103.

33 Edvard Kardelj (1910–1979), jugoslávský komunistický politik a státník slovinského původu. PELIKÁN, J.: *Dějiny Srbska*. Praha 2013, s. 642.

34 Ve Finsku je oficiálním jazykem finština i švédština, většina obyvatel mluví oběma jazyky, pro delegaci to tedy nebyl problém.

35 CVETKOVIĆ, Č.: *Uspomene: rukopis*. [CD-ROM]. Bělehrad 2010. [Cit. 18. 6. 2018], s. 105.

36 Tamtéž, s. 118.

37 AAPELI: *Nevidljivi Vili*. Beograd 1974.

38 AAPELI: *Vili i Vilentije*. Beograd 2006.

39 KNUUTILA, S.: *Ruzmarina i novogodišnja čarolija*. Beograd 2009.

40 PARVELA, T.: *Klackalica*. Beograd 2009.

41 AHO, E.: *Ada u vremejlovu*. Beograd 2010.

dvanáct měsíců, 2010)⁴², *Tatu i Patu u zemlji snova* (*Tatu a Patu v zemi snů*, 2011)⁴³, *Tatu i Patu u svemirskoj zavrzlami* (*Tatu a Patu v raketoplánu*, 2012)⁴⁴ a *Druga kuća* (*Druhý domov*, 2012)⁴⁵. Z literatury pro dospělé se zaměřoval zejména na tvorbu novelisty Arta Paasilinnya přeložil jeho díla *Mlinar koji je zavijao kao vuk* (*Vlčí léto laponského mlynáře*, 2012)⁴⁶, *Nezaboravno kolektivno samoubistvo* (*Autobus sebevrahů*, 2014; česky 2006)⁴⁷ a *Godina zeca* (*Zajícův rok*, 2015; česky 2004)⁴⁸, ale přeložil také výbor z díla Paava Haavikka *Hrabro, Ovidije* (*Bud' odvážný, Ovidie*, 2003)⁴⁹. Jeho zásluhou také vyšel výbor finských povídek s názvem *Finske novele* (*Finské novely*, 1999)⁵⁰ a výbor finských národních bajek *Finske narodne bajke* (*Finské národní písně*)⁵¹. Důležitý je také jeho překlad legendární Pipi Dlouhé Punčochy švédské autorky Astrid Lindgren.⁵² Nesoustředil se však jen na příběhy snad nejpobulárnější švédské hrdinky, ale i na další knihy, které Lindgren vydala.⁵³ S tím, jak začal překládat příběhy o Pipi se pojí historika, kterou zmiňuje ve svých vzpomínkách – na pláži viděl malou Švédku, která četla knihu a pořád se smála a jeho to zaujalo natolik, že knihu koupil a začal ji synovi překládat a číst před spaním a následně kniha velmi rychle vyšla v bělehradském nakladatelství Mlado pokolenje (1966). S autorkou se také sám setkal při návštěvě Stockholmu v roce 1967.⁵⁴ De facto tímto překladem začala jeho překladatelská kariéra a následovaly další, výše zmíněné tituly přeložené jak ze švédštiny, tak z finštiny. Kompletní biobibliografii Čedomira Cvetkoviće zpracovala Ivana Đurović-Mladenović v roce 2013.⁵⁵

Vlastní Cvetkovićova literární tvorba byla ovlivněna jak Finskem, tak jeho rodným krajem. Román *Finski karusel* (*Finský kolotoč*, 1987)⁵⁶ v sobě mísí několik žánrů – de-

42 NOPOLA, S. – NOPOLA, T.: *Priča duga dvanaest meseci*. Beograd 2010.

43 HAVUKAINEN, A.: *Tatu i Patu u zemlji snova*. Beograd 2011.

44 HAVUKAINEN, A.: *Tatu i Patu svemirskoj zavrzlami*. Beograd 2012.

45 PARKKOLA, S.: *Druga kuća*. Beograd 2012.

46 PAASILINNA, A.: *Mlinar koji je zavijao kao vuk*. Čačak 2012.

47 PAASILINNA, A.: *Nezaboravno kolektivno samoubistvo*. Beograd 2014.

48 PAASILINNA, A.: *Godina zeca*. Beograd 2015.

49 HAAVIKKO, P.: *Hrabro, Ovidije*. Vršac 2003.

50 *Finske novele*. Beograd 1999.

51 *Finske narodne bajke*. Čačak 2006.

52 Přeloženo bylo např.: LINDGREN, A.: *Pipi Duga Čarapa*. Beograd 2000. LINDGREN, A.: *Pipi Duga Čarapa na brodu*. Beograd 2001. LINDGREN, A.: *Pipi Duga Čarapa: trilogija*. Beograd 2011. LINDGREN, A.: *Pipi Duga Čarapa u vodama Južnog mora*. Beograd 2002. LINDGREN, A.: *Pipi Dugačka Čarapa: velika knjiga njenih doživljaja*. Beograd 1989. LINDGREN, A.: *Novi doživljaji Pupu Dugačke Čarape*. Beograd 1966.

53 LINDGREN, A.: *Braća Lavlje Srce*. Beograd 1978. LINDGREN, A.: *Lota pravi lom*. Beograd 2010. LINDGREN, A.: *Luckasta Lota*. Beograd 2010 a další.

54 CVETKOVIĆ, Č.: *Uspomene: rukopis*. [CD-ROM]. Bělehrad 2010. [Cit. 18. 6. 2018], s. 117.

55 ĐUROVIĆ-MLADENOVIĆ, I.: *Biobibliografija Čedomira Cvetkovića*. Obrenovac 2013. [online]. [Cit. 29. 6. 2018]. Dostupné z: <http://www.bibliotekaobrenovac.org/digitalna_kolekcija/bibliografije/ceda.pdf>.

56 CVETKOVIĆ, Č.: *Finski karusel: roman*. Obrenovac 1987.

tektivní, cestopisný, psychologický a novelistický – a hlavním motivem je ukradené umělecké dílo. Finske slike (*Obrazy z Finska*, 2002)⁵⁷ podávají obraz severské země viděný cizincem, který zde prožil část svého života. Celoživotní cestu a vzpomínky na zajímavé události a momenty shrnul v díle *Uspomene (Vzpomínky)*, 2011⁵⁸. Jak je zmíněno výše, zajímal se detailně také o literaturu pro děti, sám napsal díla *Maslačak u Zabranu: pesme za decu (Pampeliška v Zabranu: básničky pro děti)*, 1997⁵⁹, *Miris lipa u Zabranu (Víně lip v Zabranu)*, 2002⁶⁰ a *Braća Lavlje srce (Bratři Lvího srdce)*, 2004⁶¹.

Po odchodu do důchodu v roce 1990 se Cvetković věnoval zejména překladům, s koncem tisíciletí ale začal uvažovat o založení Srbsko-finské společnosti (Serbialais-Suomalainen Seura Ry) a také o výuce finštiny v Srbsku. Srbsko-finská společnost byla založena 25. května 2001 a jejím hlavním úkolem je rozvoj vztahů mezi těmito dvěma zeměmi, kulturních, ekonomických a dalších. Činnost spolku se věnuje mnoha oblastem, jsou organizovány kulturní akce, přednášky, výstavy, pravidelné setkávání apod.⁶² Současným předsedou společnosti je Miroslav Cvetković, který v práci otce pokračuje, snaží se utužovat srbsko-finské vztahy a podílí se na pořádání mnohých akcí.⁶³ Sídlo společnosti je vedené v Helsinkách, kde dochází k výročním setkáním, velká část akcí se však odehrává v Bělehradě. Pravidelně se koná také vyprovázení velvyslanců na konci jejich funkčního období; poslední rozloučení s končícím finským velvyslancem Pekkou Orpanaou a jeho manželkou Paulou Kuru-Orpanaou odehrálo v Bělehradě v roce 2015. Společnost aktivně spolupracuje s finským velvyslanectvím na pořádání kulturních akcí, například události konané na Den Kalevaly, finského národního eposu. Současný ambasador Pertti Ikonen zdůraznil význam epické skladby *Kalevaly* Eliase Lönnrota ve finské kultuře, jednoho z nejvýznamnějších finských děl, eposu, který napomáhal utvářet finskou národní identitu; byly propagovány také knihy přeložené do srbštiny (*Zajícův rok*, 2015) a zpívány finské a karelské folklorní písně.⁶⁴

Výuka finského jazyka byla zahájena v Obrenovci v roce 2000 s významnou finanční pomocí obecního zastupitelstva, protože hodiny byly bezplatné. Neformální škola finského jazyka měla velmi rychle přes 100 studentů; Cvetković navíc vyučoval studenty i ve svém bělehradském bytě. Studenti finštiny jsou pravidelně vysíláni do finského

57 CVETKOVIĆ, Č.: *Finske slike*. Beograd 2002.

58 CVETKOVIĆ, Č.: *Uspomene*. Beograd 2011.

59 CVETKOVIĆ, Č.: *Maslačak u Zabranu: pesme za decu*. Beograd 1997.

60 CVETKOVIĆ, Č.: *Miris lipa u Zabranu*. Beograd 2002. Obsahuje také šest přeložených švédských příběhů pro děti.

61 CVETKOVIĆ, Č.: *Braća Lavlje srce*. Obrenovac 2004.

62 *Srpsko-finsko društvo: O nama*. [online]. [Cit. 30. 6. 2018]. Dostupné z: <http://www.srpsko-finsko.org/index.php?option=com_content&view=article&id=11&Itemid=13&lang=sr>.

63 *Hyväsä seurassa*. [online]. [Cit. 30. 6. 2018]. Dostupné z: <<https://serbiantaika.com/2015/06/18/hyvassa-seurassa/>>.

64 *Day of Finnish Culture marked in Belgrade*. [online]. [Cit. 30. 6. 2018]. Dostupné z: <<http://www.finska.co.rs/public/default.aspx?contentid=342540&nodeid=38013&contentlan=2&culture=en-US>>.

Toholampi ve středním Pohjanmaa,⁶⁵ kde jsou ubytováni v místních rodinách na celý měsíc, což napomáhá jak zlepšení jazykových znalostí, tak komunikaci i pochopení finské mentality.⁶⁶

Čedomir Cvetković započal propagaci srbsko-finských vztahů a jeho následovníci, syn Miroslav a srbští studenti finštiny, v jeho díle zdárně pokračují.

Bibliografie

- BABIĆ, D.: *Nad knjigom uspomena Čedomira Cvetkovića*. In: CVETKOVIĆ, Čedomir: Uspomene: rukopis. [CD-ROM]. Beograd 2010. [Cit. 18. 6. 2018].
- BIEBER, F. – DASKALOVSKI, Ž.: *Understanding the War in Kosovo*. London 2003.
- BJELOBABA, S.: *Översättning i nationens tjänst: J. L. Runeberg och de centralsydslaviska folksågerna*. Göteborg 2014.
- CVETKOVIĆ, Č.: *Diplomatija – enigmatična profesija: rukopis*. [CD-ROM]. Beograd 2011. [Cit. 21. 6. 2018].
- CVETKOVIĆ, Č.: *Fragments o kulturi o Finskoj: rukopis*. [CD-ROM]. Beograd 2010. [Cit. 18. 6. 2018].
- CVETKOVIĆ, Č.: *Uspomene: rukopis*. [CD-ROM]. Beograd 2010. [Cit. 18. 6. 2018].
- Day of Finnish Culture marked in Belgrade*. [online]. [Cit. 30. 6. 2018]. Dostupné z: <<http://www.finska.co.rs/public/default.aspx?contentid=342540&nodeid=38013&contentlan=2&culture=en-US>>.
- ĐUROVIĆ-MLADENOVIĆ, I.: *Biobibliografija Čedomira Cvetkovića*. Obrenovac 2013. [online]. [Cit. 29. 6. 2018]. Dostupné z: <http://www.bibliotekaobrenovac.org/digitalna_kolekcija/bibliografije/ceda.pdf>.
- HIMBERG, P.: *Kekkonen ja Tito Jugoslaviassa 1963*. [online]. [Cit. 21. 6. 2018]. Dostupné z: <<https://yle.fi/aihe/artikkeli/2011/03/29/kekkonen-ja-tito-jugoslaviassa-1963>>.
- Hyvässä seurassa*. [online]. [Cit. 30. 6. 2018]. Dostupné z: <<https://serbiantaika.com/2015/06/18/hyvassa-seurassa/>>.
- Izčrpano o stikih in evropski varnosti*, 24. 3. 1975, s. 1. Cit. dle: JELENC, N.: *Reprezentacija Tita v tiskanib medijih: primerjava okvirjev v Delu in Mladini*. Ljubljana 2013, s. 122. [online]. [Cit. 28. 6. 2018]. Dostupné z: <http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska_dela_2/pdfs/mb22_jelenc-nina.pdf>.
- MILUTINOVIĆ, M.: *Srpska Finlandija – Škola finskog jezika za Srbe u Finskoj*. [online]. [Cit. 1. 7. 2018]. Dostupné z: <<https://www.bastabalkana.com/2015/05/srpska-finlandija-skola-finskog-jezika-za-srbe-u-finskoj/>>.

65 MILUTINOVIĆ, M.: *Srpska Finlandija – Škola finskog jezika za Srbe u Finskoj*. [online]. [Cit. 1. 7. 2018]. Dostupné z: <<https://www.bastabalkana.com/2015/05/srpska-finlandija-skola-finskog-jezika-za-srbe-u-finskoj/>>.

66 RADULOVIĆ, M.: *Srpsko selo u hladnokrvnoj Finskoj*. [online]. [Cit. 1. 7. 2018]. Dostupné z: <<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/05/04/srpski/R06050302.shtml>>.

NEVAKIVI, J.: *Kekkonen, the Soviet Union and Scandinavia – Aspects of policy in the years 1948–1965*. Scandianavian Journal of History. Volume 22, 1997, Issue 2, s. 65–81. [online]. [Cit. 21. 6. 2018]. Dostupné z: <<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03468759708579343>>.

Palokuntien osuudesta Euroopan turvallisuusja yhteistyökouksen järjestelyissä. Palontorjunta. 6–7, 1975, s. 348–352. [online]. [Cit. 27. 6. 2018]. Dostupné z: <https://pelastustieto.fi/wp-content/uploads/2015/11/Arkisto_1975_6_7_ETYK.pdf>.

PELIKÁN, J.: *Dějiny Srbska*. Praha 2013.

PISARRI, M.: *The Suffering of the Roma in Serbia During the Holocaust*. Belgrade 2014. [online]. [Cit. 19. 6. 2018]. Dostupné z: <http://www.starosajmiste.info/userfiles/files/download/Pisari_The_Suffering_of_the_Roma_in_Serbia_during_the_Holocaust.pdf>.

Premينو Čedomir Cvetković. Obrenovac 2014. [online]. [Cit. 18. 6. 2018]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=fZqOr4NxIc>>.

RADULOVIĆ, M.: *KRALJEVSKO PREVOĐENJE: Kako je srpski diplomata sprečio skandal SFRJ sa Švedskom!* [online]. [Cit. 28. 6. 2018]. Dostupné z: <<https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/1275677/kraljevsko-prevodenje-kako-je-srpski-diplomata-sprecio-skandal-sfrj-sa-svedskom>>.

RADULOVIĆ, M.: *Srpsko selo u hladnokrvnoj Finskoj*. [online]. [Cit. 1. 7. 2018]. Dostupné z: <<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/05/04/srpski/RO6050302.shtml>>.

Srpsko-finsko društvo: O nama. [online]. [Cit. 30. 6. 2018]. Dostupné z: <http://www.srpsko-finsko.org/index.php?option=com_content&view=article&id=11&Itemid=13&lang=sr>.

STOJICEVIĆ, S.: *Jedna nedovršena priča – Branko Vinter*. [online]. [Cit. 19. 6. 2018]. Dostupné z: <<https://obrenovac.org/jedna-nedovrsena-prica-branko-vinter/>>.

TYRKKÖ, M.: *Tyttö ja nauhuri*. Helsinki: 2014. [online]. [Cit. 27. 6. 2018]. Dostupné z: <https://books.google.fi/books?id=_NdlBAAAQBAJ&pg=PT192&lpg=PT192&dq=tito+kekkonen+bugojno&source=bl&ots=UW213LfAFB&sig=Jl2QiILaoENChVAzNi6YPHQ6Guc&hl=cs&sa=X&ved=0oahUKEwizyu-65PHbAhUpIJoKHXgzA8QQ6AEIaDAQ#v=onepage&q&f=false>.

Bc. Mgr. Eliška Jiráňová, DiS., (* 1989) zpracovává pod vedením doc. PhDr. Václava Štěpánka, Ph.D., disertační práci s názvem *Srbsko-finské vztahy od 19. století po současnost* a své bádání orientuje zejména na srbskou a finskou literaturu, překlady děl a kulturu obecně. E-mail: 341768@mail.muni.cz.

ETYMOLOGIA PRÍBUZENSKÝCH TERMÍNOV V ZÁPADOSLOVANSKÝCH A JUHOSLOVANSKÝCH JAZYKOCH

Jana Kobzová

Etymology of Kinship Terminology in Western and Southern Slavonic Languages

The aim of this paper is to analyse kinship terminology in Western and Southern Slavonic languages and to detect their origin. Kinship terminology is very stable, however influences from other languages and the time since dissolution of Slavonic unity might have an impact on the vocabulary. By finding all the terms for kinship in these languages, and by finding their origin, we can conclude, that most of the kinship terms in Western and Southern Slavonic languages can be traced back to Proto-Indo-European language, although some discrepancies have occurred. Among those there is influence of Turkish and German language, as well as different way of creating terms for sibling's children and parent's sibling's children. Discrepancies can be also seen in naming men that entered family thanks to wedding (husbands of aunts, sisters and daughters). Even though several other differences are present, in general kinship terminology in Western and Southern Slavonic languages is very stable.

Key words: kinship; family; terminology; etymology

VNADVÁZNOSTI na plejádu už publikovaných textov venujúcich sa príbuzenskej terminológii, často už staršieho dáta, sa chceme v tejto stati podrobnejšie venovať príbuzenskej terminológii západoslovanských a juhoslovanských jazykov. Výber témy i skúmaného materiálu má niekoľko dôvodov. Na jednej strane ide o jazyky príbuzné, teda očakávame mnoho presahov, na druhej strane mali na tieto jazyky vplyv rozdielne historické, geografické, politické i spoločenské okolnosti. Ako ďalšia premisa vstupuje do rovnice aj skutočnosť, že príbuzenská terminológia je všeobecne považovaná za veľmi odolnú časť lexika, preto by sme očakávali, že pôvod väčšiny termínov v súčasných západoslovanských a juhoslovanských jazykoch bude v indoeurópskom prajazyku.

Príspevok je rozdelený do troch častí, pričom každá z nich sa venuje jednej úrovni vzťahu (vyššia generácia, rovnaká generácia, nižšia generácia). Tieto kapitoly sú následne rozdelené do podkapitol, ktoré vždy bližšie rozoberajú priamu líniu vzťahu (na vertikálnej linke), nepriamu (alebo lomenú) líniu vzťahu, a následne aj nepokrvnú líniu (teda vzťahy vzniknulé svadbou či iným právnym alebo náboženským úkonom).

Cieľom práce je preskúmať podrobne termíny v jednotlivých západoslovanských a juhoslovanských jazykoch, a určiť ich pôvod. Predpokladom je, že pri väčšine termínov bude určený ich pôvod v indoeurópskom prajazyku, pričom pripúšťame možnosť výskytu termínov prebraných z iných jazykov, prípadne vytvorených neskoršie na miestach, kde nepredpokladáme výskyt daného typu vzťahu už v prajazyku.

VYŠŠIA GENERÁCIA

Priama línia

V prípade príbuzenskej terminológie odkazujúcej na priamu vyššiu líniu vzťahu sa často stretávame s lalickým pôvodom týchto termínov. Tieto slová vznikajú najčastejšie reduplikáciou najľahšie vysloviteľných spoluhlások v spojení so samohláskou (porov. *mama, baba*), teda otvorených slabík.¹ Ako to dokladajú mnohé nálezy v súčasných indoeurópskych jazykoch, už v indoeurópskom období došlo k istej úprave týchto termínov sufixáciou (napr. **mātēr-*), pričom sufix *-ter-* je typický pre označenie príbuznosti, ako uvidíme aj ďalej.²

Napríklad termín pre označenie ženského rodiča bol podľa Marka Snoja vytvorený sufixáciou z pôvodného indoeurópskeho **māmā*.³ V praslovančine mal potom termín podobu *matī* (genitív *matere*, tzv. *r-kmeň*),⁴ dnes sa v slovanských jazykoch stretávame s podobami *matka, mama, majka, maš, mač* a pod. Žiaden z jazykov sa výraznejšie

1 MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1968, s. 40.

2 Tamtiež, s. 355.

3 SNOJ, M.: *Slovenski etimološki slovar*. [online]. [Cit. 25. 7. 2018]. Dostupné z: <<https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4288593/mama?View=1&Query=mama&All=mama&FilteredDictionaryIds=193&FilteredDictionaryIds=207#>>.

4 REJZEK, J.: *Český etymologický slovník*. Praha 2015, s. 406.

neodchýlil od pôvodného indoeurópskeho termínu, a silná odolnosť termínu je zrejmä aj zo skúmania neslovanských jazykov (angl. *mother*, nem. *Mutter*, tal. *madre*, stind. *mātā* ai.). Tvary v poľštine majú taktiež pôvod v psl. *mati*, kedy sa hláskovými zmenami najprv zmenilo na *maci*, a následne skrátilo na *mac*.⁵ Obdobný vývoj môžeme očakávať aj pri ďalších slovanských jazykoch, ktoré disponujú skráteným termínom. Termín *majka*, ktorý sa vyskytuje v juhoslovenských jazykoch, zrejme vznikol cez tvary **matka*, následne zjemnenie **majtka*, a asimiláciou (vypadnutím *-t-*) na *majka*.⁶

Spomínaný lalický pôvod môže pre naše skúmanie predstavovať aj isté úskalie – skutočnosť, že dôvodom pre využitie slova je to, že dieťa ho ľahko vysloví, spôsobuje, že v situáciách, kedy dieťa potrebuje (či už z dôvodu spoločenského úzu či skutočnej potreby) označiť určitého rodinného príslušníka skôr ako iného, môže dochádzať k zmene významu tohto lalického termínu. Tak sa stáva, že napríklad talianske *babbo* označuje otca, kdežto matke rodiča prislúcha označenie *nanna*. Podobné príklady máme aj z ďalších jazykov – turečtina tiež pozná *baba* vo význame „otec“, ruština zas *дядя* ako „strýc“. I napriek týmto rizikám sú však termíny veľmi pevné, a to aj v presahu do iných jazykov.

Sufix *-ter-* sa objavuje v mnohých indoeurópskych jazykoch aj v prípade označenia otca (porov. angl. *father*, nem. *Vater*, tal. *padre*). V slovanských, baltských a niekoľkých ďalších jazykoch je však situácia iná, čo je spôsobené existenciou dvoch komplementárnych tvarov už v indoeurópskej dobe – jeden by sme dnes označili za domácky (a z neho pochádza slovanské *otec* a jeho varianty), druhý zas ako oficiálny, t. j. využívaný pri náboženských a právnych úkonoch (a z neho vychádzajú dnešné germánske, románske a ďalšie tvary).⁷ Pôvodný indoeurópsky domácky termín rekonštruujeme ako **ātos* či **atta*, v prasloviančine potom **ot-ъ*, zdrobnele **ot-ъць*.

Slovanské jazyky dnes kopírujú túto situáciu využívaním termínov *otec* a *tata* (a variantov), pričom prvý z nich vznikol z pôvodného indoeurópskeho termínu, druhý je výsledkom lalického pomenovania zo strany detí.⁸ Mierne odlišné slovinské *oče* potom vzniklo kontamináciou vokatívny tvarom.⁹ Bulharský termín *баща*, ktorý sa ako jediný odlišuje, má odlišný pôvod, a to v praslovanskom **bat-(i)-ja*, príbuznom s termínom *brat*.¹⁰ Obdobu tohto termínu nájdeme aj v maďarskom *batya* „starší brat“, „strýko“.

5 BRÜCKNER, A.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa 1985, s. 325.

6 ГЕОРГИЕВ, В.: *Български етимологичен речник*. Том 3. София 2012, s. 616.

7 МАСНЕК, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1997, s. 422.

8 KRÁLIK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015, s. 605.

9 SNOJ, M.: *Slovenski etimološki slovar*. [online]. [Cit. 25. 7. 2018]. Dostupné z: <<https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4289531/oc?FilteredDictionaryIds=193&View=1&Query=otec&referencedHeadword=%C3%B3tec>>.

10 ГЕОРГИЕВ, В.: *Български етимологичен речник*. Том 1. София 1971, s. 37.

Situácia termínov na označenie ďalšej úrovne príbuzenstva je zložitejšia. *Babka* je termín s pôvodom v baltoslovanskej jazykovej jednote,¹¹ čo dokladajú aj litovské a lotyšské termíny (*boba*, *bāba*), ktoré – rovnako ako v slovanských jazykoch – môžu označovať aj starú ženu všeobecne. V praslovančine termín rekonštruujeme v podobe **baba*, a ide znova o termín vytvorený reduplikáciou otvorenej slabiky *ba*.

Termín *ded* (a varianty v jednotlivých slovanských jazykoch) potom vznikol taktiež reduplikáciou, ale zrejme lomenou,¹² podľa psl. *dědъ*, v praindoeurópcine **dbē-db(ē)*. V tvare **dědo* termín predpokladá napríklad Ľubor Králik už v praslovančine.¹³

V prípade termínov *babka*, *dedko* sa často stretávame s deminutívnym interfixom *-k-*, v niektorých jazykoch nevyhnutným kvôli významovému posunu pôvodne nedeminutívnych termínov (*baba*). V prípade týchto dvoch termínov však už nenastupuje príbuzenský sufix *-ter-*.

Ojedinele sa objavujú aj ďalšie termíny – napríklad slovenčina, poľština a slovinčina rozšírili svoj fond v tejto oblasti o termíny opisné, a to v podobe *stará matka*, *starý otec*, či varianty *starenka*, *starček*, prípadne poľské *staruszek* či slovinské *stari oče*. Súbežne sa však používajú aj pôvodne slovanské termíny.

Slovanské jazyky užívajú prefix *pra-* pre označovanie ďalších úrovní predkov (napr. *prababka*, *praprababka* v slovenčine, *npaḃaka*, *npaḃnpaḃaka* v srbčine). Zaujímavé je, že chorváčtina, srbčina a macedónčina si vytvorili aj alternatívne prefixy, pomocou ktorých sa vyhýbajú reduplikácii; ide o prefixy *čukun-* (prípadne *šukun-*), spájajúce sa s označením predka do podoby *čukundjed* či *šukundjed* (prípadne *čukunbaka*, *šukunbaka*).

Vyššie popísané príbuzenské termíny majú často tendenciu k rozširovaniu a prenášaniam významu, čo vidíme aj pri termíne *matka* (predstavená, včelia, Zem a pod.), *otec* (duchovný, vlasti, predok všeobecne) i *babka* a *dedko* (starí ľudia, často ľudia s výraznou vlastnosťou pripisovanou starým ľuďom – pomalosť, zábudlivosť a pod.).

Nepriama línia

Do nepriamej vyššej línie zaraďujeme súrodencov rodičov. Táto oblasť je charakteristická veľkou šírkou termínov, pričom nie každý z jazykov využíva celú ich šírku.

V niektorých slovanských jazykoch sa stále zachováva tradičné rozdelenie, kedy obdoby praslovanského **stryjъ* vystupujú vo význame „otcov brat“, a obdoby **ujь* vo význame „matkin brat“, v iných jazykoch už došlo k zjednodušeniu, prípadne zneprehľadneniu

11 SKOK, P.: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb 1971, s. 82. Je však možné, že ide o paralelne utvorený termín.

12 MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1997, s. 113.

13 KRÁLIK, Ľ.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015, s. 113.

pôvodného významu.¹⁴ Dnešný termín, pôvodne označujúci otcovho brata, a široko sa vyskytujúci v slovanských jazykoch, pochádza z predpokladaného indoeurópskeho **ptrū-jo-s*, čo je zrejme odvodené od indoeurópskeho **patēr*, teda i pôvodne sa vzťahoval na brata otca (v dnešných jazykoch atribút miznúci). Problematické môže byť vysvetlenie zmeny **pst-* > *st-*, keďže ide o zriedkavý, no nie nevidaný jav.¹⁵ V nami skúmaných jazykoch nachádzame len dve odchýlky, prvou je tvar *stryj* v poľštine, pričom ako poznamenáva Aleksander Brückner, časť *-yj-* nie je pre poľštinu typická,¹⁶ druhou odchýlkou je potom výskyt termínu *čiča* v niektorých juhoslovanských jazykoch, čo má pôvod v tureckom *çiçe*.

Na druhej strane stojí termín, ktorý pôvodne označoval brata matky. Rovnako i v tomto prípade je pôvodná motivácia pomerne jasná, predpokladá sa pôvod z praindoeurópskeho **auo-* (praslovanské **ujb*) vo význame „starý otec z otcovej strany“.¹⁷ Odkaz na matkinu stranu rodiny teda podporuje neskorší význam v západoslovanských (i keď dnes už obmedzene) a najmä juhoslovanských jazykoch. V tomto prípade opäť nachádzame opory v ďalších indoeurópskych jazykoch, dobrým príkladom sú napríklad tie germánske (*uncle, Onkel*), v západoslovanských a juhoslovanských jazykoch sa potom stretávame s celou plejádou tvarov odvodených od psl. **ujb*, pričom rôznosť je zrejme spôsobená tým, že pôvodný praslovanský termín bol rozšírený o ďalšie časti až po rozpade slovanskej jednoty. Nachádzame preto tvary *ujo, ujec, ujek*, ale aj proteticky vzniklé *uwj, uwjko* ai.

V prípade označovania sestry jedného z rodičov nerozlišujú skúmané jazyky, či ide o sestru matky alebo otca. Označenie zrejme vzniklo analogicky k lalickým pomenovaniam, avšak výskyt vokálu *e* naznačuje, že nešlo o pôvodné detské slovo, ale o konštrukt vytvorený dospelými.¹⁸ Termín je rozšírený naprieč indoeurópskymi jazykmi – grécke *θεία*, španielske *tía*, či anglické *aunt* a nemecké *Tante* potvrdzujú, že termín má pôvod v prajazyku. Praslovanský termín rekonštruujeme v podobe **teta*.¹⁹ Okrem bulharčiny sa skúmané jazyky v termíne zhodnú, pričom sufix *-k-*, ktorý sa v niektorých jazykoch objavuje, má deminutívnu funkciu. Bulharské *леля* má zrejme podobný pôvod, ako to dokazujú mnohé ďalšie jazyky, ktoré si vypomáhajú podobným termínom na označenie predmetov z detského sveta.²⁰ Absencia rozlíšenia medzi otcovou a matkinou sestrou potom môže byť spôsobená skutočnosťou, že „the paternal aunt would normally be mar-

14 Ako vysvetlíme nižšie, napríklad v češtine sa termín *stryc* stal zastrešujúcim, a čeština tak viac nerozlišuje, či ide o brata otca alebo matky, prípadne manžela sestry jedného z rodičov. V slovenčine fungujú oba termíny, teda *stryc* i *ujec*, avšak už sa nerozlišuje, či ide o brata otca či matky.

15 MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1997, s. 584.

16 BRÜCKNER, A.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa 1985, s. 522.

17 KRÁLÍK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015, s. 640.

18 MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1997, s. 642.

19 KRÁLÍK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015, s. 612.

20 ГЕОРГИЕВ, В.: *Български етимологичен речник*. Том 3. София 2012, s. 357.

ried off elsewhere and not be a regular inmate of the patriarchal household“.²¹ S výlučne patriarchálnym systémom bez kontaktu s rodinou manželky však nesúhlasia niektorí ďalší autori.²²

Nepokrvná línia

V oblasti nepokrvných vzťahov k vyššej línii príbuzenstva nájdeme niekoľko okruhov termínov. Prvým z nich je označovanie rodičov manžela či manželky, pričom pôvodne praslovánčina rozlišovala stranu tohto vzťahu (rodičia manželky, rodičia manžela). Táto situácia pretrváva aj v niektorých dnešných slovanských jazykoch, najmä tých juhoslovanských. Napríklad slovenčina síce deklaratívne rozlišuje stranu vzťahu, v bežnej reči prevládajú termíny *svokor*, *svokra*. Čeština sa potom rozlišovania vzdala úplne, a to v prospech konkurenčného termínu *tchán*, *tchyně*.

Etymológia týchto termínov tiež siahá do indoeurópskeho prajazyka, kedy **sve-koru-s*²³ odvodzujeme od **sve*, vo význame „veľkorodina“, a **koru* vysvetľujeme možným významom „hlava“,²⁴ prípadne „pán“ či „hrdina“.²⁵ Termín *svokor* by teda mohol označovať hlavu veľkorodiny. Niektorí autori však tento výklad spochybňujú, a to na základe skutočnosti, že by na začiatku označenia veľkorodiny malo stáť **k-*.²⁶ Variant *svokor* v slovenčine možno vysvetliť asimiláciou *e-o > o-o*.²⁷ Označenie matky manžela, a síce praslovanské **svekrvy* (genitív **svekrvove*, neskôr predpokladané v tvare **svekrva*), má rovnaký pôvod.

Alternatívny termín, pôvodne označujúci otca a matku manželky má pôvod v praslovanskom **tstb*.²⁸ Etymológia tohto termínu je tiež nejasná, uvažuje sa o spojení s termínom *teta* (viď vyššie), prípadne o spojení s ie. **tek-* „plodiť, rodiť“.²⁹ Ako vysvetľuje Alemko Gluhak, pôvodne sa termín **tstb* využíval ako pre označenie otca, tak i matky manželky, a až postupom času sa vytvorili tvary ženského rodu.³⁰ Toto môže vysvetliť rozdiely medzi skúmanými jazykmi. Opäť sa stretávame s dvoma odchýlkami. Prvou je český tvar *tchán* (*tchyně*), kde bolo pôvodné *-st* nahradené sufixom *-chán*, ide však o ojedinelý prípad. Druhou odchýlkou je tvar *punac* (*punica*), ktorý sa objavuje

21 GALTON, H.: *The Indo-European Kinship Terminology*. Zeitschrift für Ethnologie 82, 1957, č. 1, s. 128.

22 Napr. FRIEDRICH, P.: *Proto-Indo-European Kinship*. Ethnology 5, 1966, č. 1, s. 18.

23 Niektorí autori pôvodný tvar rekonštruujú ako **swekr-o-s*. GLUHAK, A.: *Hrvatski Etimološki rječnik*. Zagreb 1993, s. 597.

24 MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1997, s. 595.

25 KRÁLIK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015, s. 570.

26 ŠAUR, V.: *Etymologie slovanských příbuzenských termínů*. Praha 1975, s. 44.

27 KRÁLIK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015, s. 570.

28 SNOJ, M.: *Slovenski etimološki slovar*. [online]. [Cit. 25. 7. 2018]. Dostupné z: <<https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4292782/tst?View=1&Query=ta%25a1%25c4%8da&All=ta%25a1%25c4%8da&FilteredDictionaryIds=193&FilteredDictionaryIds=207>>.

29 KRÁLIK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015, s. 611.

30 GLUHAK, A.: *Hrvatski Etimološki rječnik*. Zagreb 1993, s. 621.

v chorváčtine, a ojedinele aj v ďalších juhoslovanských jazykoch. Možným vysvetlením tohto tvaru je, že pôvodné chorvátske označenie *tašta* sa zamieňalo s homonymným *tašta* „prázdna“. K tomu sa vytvorilo opozitné *punica*, a od toho tvar mužského rodu *punac*.³¹ Existencia termínu v indoeurópskom období je neistá. Objavujú sa názory, že špecifický termín pre rodičov manželky, ktorý nachádzame v slovanských, baltských jazykoch, gréčtine a arménčine je pokračovaním pôvodného rozdelenia.³² Iní autori však argumentujú v prospech existencie jediného termínu pre obe strany vzťahu.³³

Termíny označujúce nevlastných rodičov vznikli práve z označení matky a otca. Termín pre nevlastného otca, teda otčím je odvodený od slovesa **otbčiti* „určovať za otca“, a už v praslovanskom období mal tvar **otbčimъ*.³⁴ Juhslovanský tvar s *-uh* sa vysvetľuje pripodobnením k ďalším odvodeným výrazom (*lopuh, kožuh, pastuh...*).³⁵ Na druhej strane stojí termín *macocha* (s drobnými hláskovými variantami naprieč skúmanými jazykmi). Pôvod tohto termínu tiež spadá do praslovanského obdobia, pričom pôvodný termín sa rekonštruuje v podobe *matjecha*, a mal zrejme význam „podobná matka“. ³⁶ Okrem uvedených sa objavujú aj nové, čiastočne opisné termíny – napríklad *nevlastná matka* v slovenčine, *przybrana matka* v poľštine či *pomajka* v srbčine (a varianty pre označenie nevlastného otca).

Do tejto kategórie musíme zaradiť aj špecifický vzťah kmotrovstva, ktorý je založený na náboženskom princípe, stále však v určitých spoločnostiach hrá dôležitú úlohu. Keďže ide o termín zo svojej podstaty nový, nemôžeme hľadať jeho pôvod v prajazyku. V skutočnosti bol prebraný z ľudovolatinského **commāter*, pričom tu išlo o zloženinu s významom „spolumatka“. Ako prvé teda vzniklo pomenovanie *kmotra*, z ktorého až následne bolo utvorené pomenovanie *kmotor*.³⁷ Do juhslovanských jazykov sa termín preniesol rovnakým spôsobom,³⁸ ale s mierne odlišným výsledkom. V dnešnej dobe sa najmä v západoslovanských jazykoch uplatňuje analytické označovanie kmotra a kmotry s adjektívom *krstný* (*krstná*) a substantívom *otec* (*matka*).

Spomeňme na tomto mieste ešte termíny odvodené, označujúce nepokrvných príbuzných – manželky strýcov, ujcov a manželov tiet. V prípade termínov *stryná, ujčíná*, je motivácia zrejmá. V skúmaných jazykoch vidieť rozmanitosť derivačných sufixov, proces derivácie však nemožno spochybniť. Zaujímavejšia je situácia pri označovaní manžela sestry jedného z rodičov (*tety*), kedy do hry vstupuje široké spektrum termínov, najčas-

31 Tamtiež, s. 621.

32 HETRICH, H.: *Indo-European Kinship Terminology in Linguistics and Anthropology*. *Anthropological Linguistics* 27, 1985, č. 4, s. 464.

33 Tamtiež, s. 466.

34 KRÁLIK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015, s. 411.

35 GLUHAK, A.: *Hrvatski Etimološki rječnik*. Zagreb 1993, s. 472.

36 KRÁLIK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015, s. 338.

37 Tamtiež, s. 272.

38 ГЕОРГИЕВ, В.: *Български етимологичен речник*. Том 3. София 2012, s. 125.

tejšie zameniteľných s ďalšími termínmi na označenie akéhokoľvek priženého muža. Tak i v prípade termínu *sváko, svak, svojak*, odkazujúcom na proces vzniku tohto príbuzenského vzťahu, a síce svadbu. S obdobnými označeniami sa stretávame aj pri ďalších termínoch, napríklad *svat, svatka*. Podobne často sa objavujú termíny odvodené od termínu teta, kde je motivácia rovnako zrejma. Stretávame sa aj s termínmi *pristaš, posel*, zrejme s pôvodným významom „ten, kto prišiel, prižený“.

ROVNAKÁ GENERÁCIA

Priama línia

V prípade priamych vzťahov v rovnakej línii sa stretávame s dvoma pôvodnými indoeurópskymi termínmi, a síce **bhrāter* (dnes napr. v slovenčine ako *brat*) a **swesor* (dnes napríklad v slovenčine ako *sestra*).

Prvý z termínov je široko rozšírený ako v slovanských, tak v ostatných indoeurópskych jazykoch (porov. angl. *brother*, lat. *frater*, lit. *broterelis* či dokonca tochar. *A. pracar*). Napriek tomu nie je etymológia termínu jednoznačná. Uvažuje sa o význame „príslušník veľkorodiny“,³⁹ k čomu sa prikláňa aj Alemko Gluhak, ktorý spája základ **bhrti* s fínskym *pere* „rodina“ (podobne aj v uraltštine), a tým až s termínom označujúcim dieťa.⁴⁰ Vladimír Šaur odmieta výklady, ktoré spájajú tento základ s *bber-* „niesť, brat“ a na základe činiteľského sufixu *-tēr/-tōr* usudzuje, že motiváciou tohto termínu je význam „ploditeľ“.⁴¹

Rozdiely v slovanských jazykoch sú potom spôsobené príklonom väčšiny z nich k zjednodušenej forme bez koncového *-r* (*brat*), pričom pôvodné varianty sa môžu stále vyskytovať (napr. v slovenských dialektoch). Prechod od pôvodného sufixu k *-tr* vysvetľuje Vladimír Šaur prechodom k o-kmeňom.⁴² Bulharčina a macedónčina potom rozlišujú špecifický termín pre staršieho brata (či sestru). V prípade termínu *bamko* ide zrejme o podobnú motiváciu ako pri termíne *bátya*, v prípade označenia staršej sestry sa uplatnili termíny lalického pôvodu.

Pôvodný indoeurópsky termín označujúci sestru je priehladnejší. Vznikol zrejme ako zloženina od **sue* „svoj“ a **sor* „žena“. Vysvetlenia preto oscilujú medzi „žena z rovnakého rodu“ a „žena rovnakého veku“.⁴³

Termín je v rámci skúmaných jazykov veľmi nelíši, a táto stabilita sa prejavuje aj v ďalších indoeurópskych jazykoch (stind. *svásā*, lat. *soror*, nem. *Schwester*).

39 KRÁLIK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015, s. 80.

40 GLUHAK, A.: *Hrvatski Etimološki rječnik*. Zagreb 1993, s. 146.

41 ŠAUR, V.: *Etymologie slovanských příbuzenských termínů*. Praha 1975, s. 35.

42 Tamtiež, s. 37.

43 KRÁLIK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015, s. 527. SNOJ, M.: *Slovenski etimološki slovar*. [online]. [Cit. 25. 7. 2018]. Dostupné z: <<https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4291712/sestra?FilteredDictionaryIds=193&View=1&Query=sestra>>.

Nepriama línia

V prípade nepriamych vzťahov v rovnakej línii môžeme konštatovať, že všetky termíny sú odvodené od vyššie rozobraných termínov, a to dvoma spôsobmi. Prvý spôsob je odvodzovanie od termínov pre súrodenca, pričom tento spôsob sa aspoň čiastočne uplatnil vo všetkých skúmaných jazykoch. I keď rôznosť sufixov naznačuje, že termíny boli vytvorené až po rozpade slovanskej jednoty, rovnaká logika vytvárania tohto termínu (t. j. sufixácia, obdobne ako v prípade termínov *macocha*, *otčím* ai.) je zrejmä. Napríklad srbčina dokonca preferuje termíny neodvodené, teda *brat*, *sestra*, pričom iba v prípade nutnosti si vypomáha určením strany vzťahu (*od tetke*, *od ujaka*...).

Druhý spôsob tvorenia pomenovaní v tejto skupine je odvodzovanie od súrodenca rodiča, a teda vznikajú napríklad termíny *tetkić*, *ujčen* či *strýčena*. Tento spôsob tvorenia je však okrajový, a v západoslovanských jazykoch bol už úplne vytlačený. Spomeňme ešte skutočnosť, že v dnešnej češtine termín *strýně* už nadobudol ďalší význam, a síce označuje syna či dcéru bratranca matky alebo otca hovorca, ide však o termín okrajový.

Nepokrvná línia

V oblasti pomenovania životných partnerov opäť vidíme medzi západoslovanskými a juhoslovanskými jazykmi deliacu čiaru. Tá je tvorená výskytom termínu *manžel* (*manželka*) v západoslovanských a výskytom termínu *suprug* (*supruga*) v juhoslovanských jazykoch. Zároveň sa na oboch stranách objavuje jednoduché označenie *muž*, *žena*.

Etymológia tvarov *manžel*, *manželka* je nejasná. Uvažuje sa o čiastočnom preklade z sthnem. *mal-wip* „manželka“, kde jednotlivé časti znamenajú „slub“ a „žena“, prípadne o spojení termínov *muž* a *žena* (**manv-žena*). V oboch prípadoch by následne musela prebehnúť zmena *l-n* > *n-l*.⁴⁴ Na druhej strane, Alemko Gluhak odvodzuje juhoslovanský termín *suprug* od slovesa *napregnuti* (*se*) „napínať (sa)“, ako preklad z lat. *coniuges*. Pripúšťa aj predkresťanský pôvod termínu.⁴⁵

Etymológia termínov *muž*, *žena* je potom omnoho staršia. Termín *muž* sa odvodzuje od ide. **manu-* „muž“, čo sa objavuje aj v ďalších indoeurópskych jazykoch (stind. *mánuh*, nem. *Mann*) a spája sa zrejme s **men-* „myslieť“.⁴⁶ Pôvodný význam indoeurópskeho **g^wen-eh* (inde aj ako **g^wenā*) zrejmy nie je, ide však rovnako o starý termín s mnohými výskytmi naprieč dnešnými indoeurópskymi jazykmi.

Predtým, než rozoberieme vzťahy k súrodencom jedného z manželov, zastavme sa ešte nakrátko pri inom, na základe manželského zväzku vzniknutosť termínu, a síce *svat* (*svatka*). Odvodzuje sa od spoločného základu ako *svadba*, a síce základu **sue* „svoj“⁴⁷

44 KRÁLÍK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015, s. 345.

45 GLUHAK, A.: *Hrvatski Etimološki rječnik*. Zagreb 1993, s. 433.

46 KRÁLÍK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015, s. 375.

47 ФАСМЕР, М.: *Этимологический словарь русского языка*. Том 3. Москва 1987, s. 570.

(ako v prípade termínu *sestra*). Pôvodne termín označoval účastníka svadobnej hostiny, dnes sa zúžil na označenie testá a svokra medzi sebou (prípadne s manželkami).

Označovanie súrodencov manžela či manželky (a ich partnerov) je v slovanských jazykoch pomerne komplikované. Niektoré jazyky disponujú špecifickými termínmi určenými nielen pohlavím pomenovávaného, ale aj prostredníka, rovnako ako berú do úvahy pokrvnosť zväzku, prípadne majú špecifický termín pre súrodencovho partnera. Všetkých celkovo 10 možností vzťahu dnes západoslovanské jazyky nahradili termínmi prevzatými z nemčiny (*švagor* a *švagrína*, *švagr* a *švagrová*, *szwagier* a *szwagierka*). Podobná je situácia aj v slovínčine, ktorá sa však priklonila k termínom *svak*, *svakinja*. V ostatných juhoslovanských jazykoch sa však zachovala stará štruktúra vzťahov.

Označenie manželovho brata je pomerne stabilné, čo do variability termíny v rámci juhoslovanských jazykov (*dever*, *djever*), i v zmysle vývoja (z ie. **daiwer-* s rovnakým významom).⁴⁸ Termín sa objavuje aj v ďalších indoeurópskych jazykoch, napríklad Vladimir Georgiev ho spája so sthn. *ziehbür* či dokonca lat. *levir*.⁴⁹ Deverova manželka sa nazýva *jatrva* (*jetrva*, *емърва*), čo rovnako pochádza z indoeurópskeho základu. Tento sa rekonštruuje v podobe **jenter-*, avšak jeho význam je nejasný. Okrem rodinného for-
mantu *-ter-* nachádza napríklad Alekko Gluhak v termíne zámeno *ja*, pričom v tomto význame by termín vyjadroval obojstrannosť vzťahu.⁵⁰ Termín má obdoby v mnohých indoeurópskych jazykoch, uveďme starú indčínu (*yatar-*), prípadne latinu (*ianitricēs*).

Korene pomenovania manželovej sestry (*zaova*, *зѡва*, *зова*) opäť nachádzame v pôvodnom ie. **gelw-* či **gelu-*, tentoraz však s menšími dokladmi naprieč indoeurópskymi jazykmi. Ešte nejasnejšie je potom pomenovanie manžela tejto manželovej sestry, ktoré sa v skúmaných jazykoch veľmi líši. Ponúkajú sa termíny *zaovac* (odvodené od *zaova*), *svak* (vysvetlené vyššie) či *zet* (využíva sa tu ale rovnaké pomenovanie, aké tomuto vzťahu dávajú rodičia hovorca). Obdobné uplatnenie termínov, ktoré používajú aj rodičia hovorca, nájdeme aj v prípade označovania partnera jedného zo súrodencov hovorca. V prípade muža sa uplatňuje spomínané *zet* (prípadne *svak*), v prípade ženy *nevjesta* či *снаха* (*снаа*, prípadne aj *svast*). Obom termínom bude venovaný priestor nižšie.

Zo strany manželky sa brat označuje ako *šura*, *šurjak*, či *шуреѣ*. Termín opäť pochádza z indoeurópciny, a to z koreňa **sjur-jo-* s významom „viazať“. Dokladom starého pôvodu termínu je aj jeho výskyt v hindčine (*sālā*) a iných jazykoch. Označenie manželky je následne odvodené, s variáciou sufixov naprieč jazykmi.

Manželkina sestra sa v srbčine a chorvátčine označuje ako *svastika* (prípadne *svast*), v bulharčine a macedónčine ako *бадѡза* (prípadne *бадѡза* či *свѡска*). *Svast* a *svastika* majú obdobný koreň ako vyššie rozobraný termín *svat* (súvislosť so *svadba*, a to so *sqvoj*).

48 GLUHAK, A.: *Hrvatski Etimološki rječnik*. Zagreb 1993, s. 200.

49 ГЕОРГИЕВ, В.: *Български етимологичен речник*. Том 1. София 1971, s. 331.

50 GLUHAK, A.: *Hrvatski Etimološki rječnik*. Zagreb 1993, s. 300.

Bulharský a macedónsky termín majú pôvod v turečtine.⁵¹ Z turečtiny potom pochádza aj označenie manžela tejto sestry, ako sa prejavuje v dnešnej macedónčine i bulharčine. Termín preniká aj do srbčiny a chorvátčiny, avšak prím si drží termín *svak* (príp. *svojak*).

NIŽŠIA GENERÁCIA

Priama línia

V prípade pomenovaní potomkov sa opäť prejavuje veľká stabilita termínov. Indoeurópske **dbughster-*, obsahujúce – podobne ako vyššie spomínané **mātē(r)-* a iné – príbuzenský sufix, stojí v opozícii k zrekonštruovanému indoeurópskemu **sū-nú-s-*, v tomto prípade bez príbuzenského sufixu. Prvý z termínov rekonštruujeme v praslovanskom období v podobe **dskti*, avšak už v starosloviencine sa objavuje v podobe *dsšti*. Podobne, ako v prípade praslovanského *mati*, aj *dsšti* patrilo k tzv. *r*-kmeňom,⁵² a pozostatky *r*-kmeňovej flexie sa zachovali vo viacerých slovanských jazykoch. Tvary v srbčine a chorvátčine sa vysvetľujú zjednodušením spoluhláskovej skupiny, ktorý vznikla v dôsledku zániku jerov.⁵³ Na druhej strane, tvary vo východoslovanských jazykoch (okrem ruštiny) prešli k deminutívnym. Význam a pôvod termínu je nejasný,⁵⁴ objavujú sa však vysvetlenia odvodzujúce ho napríklad zo slovesa „kojiť“ (podobne v sanskre *dubhitá* „dcéra“ a *dub-* „kojiť“).⁵⁵

Význam druhého termínu, zrekonštruovaného v indoeurópskej podobe **sū-nú-s-*, je nám o niečo zrejmejší. Machek i Šaur sa zhodujú, že počiatočné **sū-* sa spája s významom „vyrábať“, čo napríklad v staroindskom jazyku prešlo až k termínu *sūte* „plodiť, rodiť“.⁵⁶ Pôvodný význam teda mohol byť „ploditeľ“ alebo „zrodený“.⁵⁷ Podoba v praslovančine sa potom rekonštruuje ako **synz*. V tomto prípade ide o mimoriadne odolný termín, s priehladným spojením i s germánskymi jazykmi, baltskými jazykmi, ale i sanskritom.

Obdobne, aj v prípade termínov pre označenie detí hovorcových detí sa stretáva-me s dobre zachovanými termínmi bez veľkých odchýlok naprieč slovanskými jazykmi. Termín *vnuk* zrejme pochádza z ie. **an-* vo význame „predok“, uvažuje sa aj o význame „malý predok“ či „malý ded“ (aj po vzore nemeckého *Enkel* s rovnakým významom).⁵⁸ Termín *vnučka* (a varianty) je potom odvodeninou. Rozdiely v skúmaných jazykoch

51 ГЕОРГИЕВ, В.: *Български етимологичен речник*. Том 1. София 1971, s. 29.

52 SKOK, P.: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb 1971, s. 71.

53 Tamtiež, s. 71.

54 MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1997, s. 112.

55 FRIEDRICH, P.: *Proto-Indo-European Kinship*. *Ethnology* 5, 1966, č. 1, s. 8.

56 MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1997, s. 599. ŠAUR, V.: *Etymologie slovanských příbuzenských termínů*. Praha 1975, s. 28.

57 Viac k týmto dvom možnostiam ŠAUR, V.: *Etymologie slovanských příbuzenských termínů*. Praha 1975, s. 27 – 29.

58 GLUHAK, A.: *Hrvatski Etimološki rječnik*. Zagreb 1993, s. 653 – 654.

možno vysvetliť skrz vývoj cez psl. **vъnukъ*, s ktorým sa jednotlivé jazyky vysporiadali rôzne.

Nepriama línia

V prípade označovania detí súrodencov sú skúmané jazyky dnes pomerne jednotné. Situácia však nebola vždy taká jednoduchá, keďže v minulosti sa rozlišovala strana vzťahu – jednak sa rozlišovalo, či ide o deti brata alebo sestry, prípadne či ide o deti manželkinho alebo manželovho brata či sestry (odvodené od označení týchto prostredníkov vzťahu). Čiastočne sa pôvodné rozvrstvenie prejavuje v skúmaných jazykoch dodnes.

V zásade môžeme určiť päť základov, z ktorých sú dané pomenovania utvorené. V prípade hneď troch základov ide o odvodenie od prostredníka vzťahu. Ak teda hovoríme o deťoch hovorcových súrodencov, tieto termíny môžu byť odvodené napríklad od termínov *brat, sestra*. Takáto situácia je v poľštine (a okrajovo aj v ďalších západoslovaných jazykoch), srbčine, chorvátčine a macedónčine. Zrejma etymológia je aj v termíne odvodenom od pripodobenia k vlastnému potomkovi (napr. *synovec, sinovica*). Tento spôsob sa uplatňuje v slovenčine, češtine, srbčine a chorvátčine. Od termínu *dcéra* nie je ale utvorený žiaden z termínov. Štvrtý spôsob pomenovávania je taktiež vytvorený odvodením, tentoraz však od termínu *племе* „klan, rod“. Zo skúmaných jazykov sa tento spôsob uplatňuje len v bulharčine, obdobne je ale vytvorený termín napríklad aj v ruštine.⁵⁹ Piatym spôsobom je potom pomenovanie špecifické, založené na ie. koreni **nepti-* „vnuk, synovec“, uplatnené napríklad v starej indčine ako *наपāt* „potomok, syn, vnuk“.⁶⁰ Posledný menovaný spôsob sa uplatňuje v slovenčine a češtine (výhradne pri pomenovávaní dcéry súrodenca), a tiež v západnej skupine juhoslávanských jazykov.

Nepokrvná línia

Do nižšej generácie v nepokrvnej línii zaraďujeme ako partnerov hovorcových potomkov, tak nevlastných potomkov a kmotrencov (t. j. vzťah, ktorý vznikol na základe náboženského obradu).

Výklad termínu *zat'* nie je jednoznačný. Možným vysvetlením je súvislosť s koreňom **ǵen-* vo význame „poznať“, prípadne aj významom „rodiť“, teda termín by znamenal „ploditeľ“.⁶¹ Petar Skok uvádza aj možnosť, že ide o termín odvodený z koreňa **ǵem-* „ženiť“, čo súhlasí s tým, že ide o vzťah vzniknutejší ženitbou. Vladimír Šaur stavia teóriu o ploditeľovi až za poslednú menovanú s tým, že ide zrejme o konštrukt, ktorý vznikol na základe našej súčasnej spoločenskej skúsenosti, v starých dobách ale nemohol mať

59 ГЕОРГИЕВ, В.: *Български етимологичен речник*. Том 5. София 1999, s. 332 – 333.

60 KRÁLÍK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015, s. 386.

61 ФАСМЕР, М.: *Этимологический словарь русского языка*. Том 2. Москва 1986, s. 112.

podľa neho význam.⁶² Napriec skúmanými jazykmi panuje ohľadom termínu zhoda, doplnená variantami *ukučanin*, *svak* či *pristaš* (k týmto termínom viď časť venovanú termínom v rovnakej generácii a nepokrvnej línii).

Pri pomenovávaní synovej manželky sa väčšina skúmaných jazykov zhodne na termíne *snacha* (снаха, снаја). Predpokladá sa, že termín pochádza z ie. **snuso-* (s rovnakým významom), odvodenom od **snusós* „rodinný vzťah“ (porov. **sneu-* „viazať, spájať“).⁶³ Prípustné je tiež vysvetlenie, že termín pochádza zo zloženého tvaru **sūnu-sū-* „synova žena“.⁶⁴

Slovenský termín *nevesta* sa stal označením rodinného vzťahu sekundárne⁶⁵ a má dve možné vysvetlenia. Ako vysvetľuje Ľubor Králik, buďto išlo o zloženinu s významom „neznáma“, alebo o zloženinu z významom „novo privedená“.⁶⁶ Poľština si potom vypomáha termínom odvodeným od termínu *syn* (*synowa*).

Termíny označujúce kmotrencov sú jednoznačne odvodené od termínov pre krstných rodičov, prípadne od procesu krstenia (bulharčina). I tu sa uplatňujú analytické termíny. Situácia v srbcine je špecifická, keďže *kum* a *kuma* vystupujú ako pri slávnosti krstu, tak pri slávnosti manželstva, a kmotrenci vzniknuvší svadbou majú špecifické pomenovanie (*kumašin*, *kumašinka*), avšak pôvod termínov je rovnaký.

Zastavme sa ešte pri označovaní nevlastných potomkov. Termín *pastorok* zrejme vznikol až druhotne, pričom prvým termínom bolo označenie nevlastnej dcéry (*pastorkyňa*). Výklady oscilujú medzi vysvetlením z prefixu *pa-* „nepravý“ a starého termínu pre dcéru (**pa-děktor-ěka*), prípadne zo zloženiny **pa-ptor* „patriaci nevlastnému otcovi“.⁶⁷ Prvé z vysvetlení je zaujímavé najmä preto, že i dnes nachádzame obdobne vytvorené termíny (napr. *posinak*, *pokčerka* v srbcine a chorvátčine, podobne aj v macedónčine).

V poľštine nachádzame termín iný, a síce *pasierb* (*pasierbka*), ktorý si tiež vypomáha prefixom *pa-* a okrem neho sa skladá tiež z termínu *sarbania* „matkino mlieko“. Termín má teda význam „ten, kto neprijímal matkino mlieko“.⁶⁸ Poľština pozná aj opisné termíny, v bulharčine je potom termín výhradne opisný. Zaujímavé je tiež, že srbcina a chorvátčina rozlišujú termín pre nevlastné dieťa, ktoré je vlastným dieťaťom partnera, a dieťa osvojené iným spôsobom.

62 ŠAUR, V.: *Etymologie slovanských příbuzenských termínů*. Praha 1975, s. 59.

63 GLUHAK, A.: *Hrvatski Etimološki rječnik*. Zagreb 1993, s. 568.

64 Tamtiež, s. 568.

65 ŠAUR, V.: *Etymologie slovanských příbuzenských termínů*. Praha 1975, s. 60.

66 KRÁLIK, Ľ.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015, s. 386 – 387.

67 Tamtiež, s. 426.

68 BRÜCKNER, A.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Krakow 1927, s. 398.

Záver

Ako sme dokázali vyššie, etymológia veľkej väčšiny termínov siaha až do indoeurópskeho obdobia. V mnohých termínoch objavujeme rodinný sufix *-ter-*, a tiež indoeurópske korene, i keď nie všetky termíny vieme uspokojivo vysvetliť.

Objavili sme však aj niekoľko odchýlok. V prvom rade ide o vplyv turečtiny na juhoslovanské jazyky, a v menšej miere vplyv nemčiny na tie západoslovanské (*švagog*). V druhom rade o nezhodu medzi skúmanými jazykmi ohľadom niektorých pomenovaní – ide najmä o termíny pre označenie dieťaťa súrodenca či dieťaťa súrodenca rodiča. V tejto oblasti sa uplatňuje niekoľko spôsobov označenia, pričom často sa uplatňuje odvodzovanie od termínu pre prostredníka vzťahu (*tetkić, siostrzenica*). Zaujímavé je, že nemožno hranicu medzi rôznymi spôsobmi pomenovania určiť ako deliacu čiaru medzi juhoslovanskými a západoslovanskými jazykmi. Práve naopak, každý zo skúmaných jazykov prichádza s vlastným prístupom k tejto časti lexika. Veľké rozdiely možno nájsť aj v označovaní prirozených mužov (typicky manželia tiet, sestier a dcér).

Na záver ešte vyzdvihnime niekoľko špecifických bodov v juhoslovanských jazykoch. Z nášho pohľadu je špecifické napríklad využívanie zvláštnych prefixov *čukun-* (*šukun-*), ktoré majú za cieľ vyhnúť sa reduplikácii pri označovaní praprapradka. Nemenej zaujímavé je aj bulharské a macedónske označovanie starších súrodencov špecifickým termínom. Juhoslovanské jazyky tiež, oproti tým západoslovanským, zachovávajú aj celú šírku termínov pre označenie súrodencov partnera a partnerov súrodencov.

I napriek vyššie uvedeným rozdielom môžeme potvrdiť náš prvotný predpoklad o veľkej zotrvačnosti termínov, keďže väčšina zo skúmaných má skutočne pôvod v indoeurópskom prajazyku, inovácie či vplyv iných jazykov sú zriedkavé, a rozdielnosti nachádzame len v niekoľkých málo prípadoch.

Bibliografie

- BRÜCKNER, A.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Krakow 1927.
 BRÜCKNER, A.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa 1985.
 FRIEDRICH, P.: *Proto-Indo-European Kinship*. *Ethnology* 5, 1966, č. 1, s. 1 – 36.
 GALTON, H.: *The Indo-European Kinship Terminology*. *Zeitschrift für Ethnologie* 82, 1957, č. 1, s. 121 – 138.
 GLUHAK, A.: *Hrvatski Etimološki rječnik*. Zagreb 1993.
 HETTRICH, H.: *Indo-European Kinship Terminology in Linguistics and Anthropology*. *Anthropological Linguistics* 27, 1985, č. 4, s. 453 – 480.
 KRÁLIK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015.
 MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1968.
 MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1997.
 REJZEK, J.: *Český etymologický slovník*. Praha 2015.

SKOK, P.: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb 1971.

SNOJ, M.: *Slovenski etimološki slovar*. [online]. [Cit. 25. 7. 2018]. Dostupné z: <<https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar>>.

ŠAUR, V.: *Etymologie slovanských příbuzenských termínů*. Praha 1975.

ГЕОРГИЕВ, В.: *Български етимологичен речник*. Том 1. София 1971.

ГЕОРГИЕВ, В.: *Български етимологичен речник*. Том 3. София 2012.

ГЕОРГИЕВ, В.: *Български етимологичен речник*. Том 5. София 1999.

ФАСМЕР, М.: *Этимологический словарь русского языка*. Том 2–3. Москва 1986–1987.

Mgr. Jana Kobzová (* 1990) pod vedením doc. Mgr. Bohumila Vykypěla, Ph.D., pripravuje dizertáciu na tému *Diachrónna komparácia pomenovaní príbuzenských vzťahov v západoslovanských a juhoslovanských jazykoch*. Vo svojej odbornej činnosti sa venuje západoslovanskej a juhoslovanskej terminológii, najčastejšie z okruhu príbuzenských vzťahov, a jej etymológii. E-mail: kobzova@phil.muni.cz.

TERORISTICKÝ ČIN JAKO RITUÁL OBĚTOVÁNÍ A LITERÁRNÍ MÝTUS O TERORISTOVI-REVOLUCIONÁŘI V RUSKÉ LITERATUŘE DRUHÉ POLOVINY XIX. A POČÁTKU XX. STOLETÍ

Kateřina Judith Krulišová

A Terrorist Act as a Ritual of Sacrifice and a Literary Myth about a Terrorist-revolutionist in Russian Literature of the Second Half of the 19th and the Beginning of the 20th Century

Terrorism, the creation of which is associated with the second half of the 19th century, developed in the Russian empire territory. Terrorism in the concept of revolutionists represented a phenomenon linked to the ancient concept of the sacrificial ritual and it was considered to be the only way out of the ever-deepening social crisis. In response to the unprecedented assassinations, the victims of which were representatives of the government's mechanism, a literary myth appeared about a terrorist-revolutionist who was supposed to explain and justify the violent acts in terms of their contribution to the future revolution. The myth, which was born and developed in artistic literature, is a collection of independent literary works in which a terrorist is the main protagonist. The article examines the connection of principles of ancient sacrificial rituals with terrorist acts and the subsequent creation of a literary myth about a terrorist, whose protagonist went through a significant change from the second half of the 19th to the beginning of the 20th century.

Key words: terrorism; myth; ritual; terrorist; Russian literature; 19th century

V ROCE 1883 Sergej Stěpňak-Kravčinskij publikoval soubor revolučních profilů *Подпольная Россия* (*Podzemní Rusko*). Črtami o revolucionářích organizace Svoboda lidu (Народная Воля) do literatury přivedl teroristu-revolucionáře jako protagonistu literárních děl, kterého vybavil charakterovými kvalitami, jež ho stavěly vysoko nad obyčejného člověka. Vytvořil tak prototyp ideálního teroristy a položil základy mýtu o teroristovi-revolucionáři, který se v ruské umělecké literatuře rozvíjel ve druhé polovině XIX. a v první čtvrtině XX. století.

V jednotlivých, na sobě nezávislých literárních dílech, v nichž dominantní úlohu sehrává postava teroristy, byly identifikovány vzorce narativní struktury i způsobu popisu literární postavy teroristy vycházející z klasických mýtů.

Pokud tedy v literatuře existoval mýtus, musel jeho vzniku, v souladu s teorií mýtu a rituálu, předcházet rituál. Ten je ztotožňován s teroristickými činy ruských teroristů, kteří v zájmu ukončení společenské krize obětovali životy vládních představitelů a poté své vlastní.

Na rituální chování teroristů usuzujeme jednak z jejich činů, jednak z textů nefikční literatury, které sepsali. V proklamacích, programech, teoretických statích i promluvách při soudních procesech pojmenovali společenskou krizi, kterou ztotožnili s nefungujícím státním aparátem, vyjádřili se k jejím příčinám a následkům, identifikovali její původce a nabídli její řešení. Cesta ven z krize vedla v jejich pojetí pouze prostřednictvím revoluce, k níž měla masy strhnout série násilných činů namířených proti těm, kteří za vznik neuspokojivé společenské situace byli přímo odpovědní nebo svou činností přispívali k jejímu prohlubování.

S prvními výstřely na cara Alexandra II. v roce 1866 se zrodil terorismus ve své moderní podobě. Teroristé nad reprezentanty státního mechanismu, kteří podle nich ztělesňovali příčinu zla a úpadku společnosti, vynesli rozsudek smrti a obětovali jejich životy v zájmu vybudování spravedlivější budoucnosti.

Ruští revolucionáři k nutnosti vypořádat se s existujícím sociálním řádem odstraněním těch, kteří podle nich ztělesňovali nenáviděný systém samoděržaví, přistoupili způsobem, který připomíná tradiční pojetí obětního rituálu. Ten byl upraven potřebám a požadavkům teroristické skupiny v souladu s ideologií revolucionářů a etikou individuálního terorismu. Jejich představa o obětování jako nevyhnutelnosti v procesu překonávání společenské krize je srovnávána s průběhem relevantních obětních rituálů, v nichž je ve starověkých společenstvích obětován vládce. V jejich popisu vycházíme z deskripce rituálu obětování posvátného krále, jak ho Jamese Frazer zaznamenal ve své knize *The Golden Bough*.

Literární mýtus o teroristovi plní ve vztahu k teroristickým činům tutéž funkci jako klasický mýtus ve vztahu k rituálu – funguje jako doprovodný narativ. Reflexe teroristických činů se v umělecké literatuře zrodila z nutnosti vysvětlit probíhající události, průběh obětního rituálu tak byl převeden do podoby pochopitelného příběhu.

Vzhledem k faktu, že prvotní impulz vytvořit narativ popisující teroristický čin z pohledu jeho strůjců byl napsán teroristou, považujeme literární mýtus za pokus o vytvoření univerzálního příběhu s explikační a justifikační funkcí.

Literární postava teroristy byla popsána způsobem, který by zaručil její kladnou čtenářskou recepci a následně i pozitivní přijetí fenoménu terorismu v realitě. Vydáním díla Stěpňaka-Kravčinského počínaje a románem Petrohrad Andreje Bělého v roce 1913 konče literární mýtus o teroristovi formovali autoři jako například Anton Čechov, Lev Tolstoj, Zinaida Gippius, Boris Savinkov nebo Leonid Andrejev.

Literární postava teroristy se měnila v závislosti na míře napodobení vzoru, který jako literární postavu ideálního teroristy vytvořil Stěpňak-Kravčinskij, či odkloněním se od něj. Literární mýtus byl rozvíjen – podporován nebo rozrušován způsobem popisu vztahu literární postavy k obětování a sebeobětování v závislosti na aktuální společenské a politické situaci i názorech autora a jeho osobních zkušenostech s revolučním hnutím. Literární postava teroristy byla ve druhé polovině XIX. století popsána jako dokonalý a ve své uniformní sterilitě nedosažitelný hrdina, který bez váhání zabíjí a poté nabízí svůj život výměnou za očištění myšlenky, která za teroristickým činem stála.

Na počátku XX. století prochází literární postava teroristy s měnící se politickou i společenskou situací pro první ruské revoluci a v neposlední řadě i změnou v přístupu k obětování samotých teroristů, transformací. Dvě odlišné tendence v přístupu k literární postavě teroristy na počátku XX. století se projevují jako dva různé autorské přístupy k uchopení literárního mýtu v nových podmínkách. V povídce *Рассказ о семи повешенных* (*Povídka o sedmi oběšených*) se Leonid Andrejev pokouší navrátit k počáteční fázi mýtu a popsat teroristu ne jako dokonalého, polobožského hrdinu, kterým byl jeho předchůdce, ale jako morálně čistého člověka, který svádí bitvu sám se sebou a nakonec vyhrává. V novele *Конь бледный* (*Knih bílý*) Boris Savinkov, znalý prostředí teroristické organizace, na jejíž morální kredit s provokatérským skandálem Jevno Azefa rezignoval, literární mýtus prostřednictvím svého cynického hrdiny rozrušuje.

Oběť a obětní rituál

Rituál obětování je jedním z nejstarších odrazů paměti a minulé zkušenosti jedince i komunity. „Образ жертвы, несущей определенную жизненно необходимую энергию, сохранился в подсознании как на индивидуальном, так и на социальном уровнях.“¹

Účastníky násilného aktu můžeme být jak přímo, tak nepřímo. Ať už se na základě distribuce mocenských vztahů ve společnosti podílíme na vzniku násilí a jeho šíření na jedné straně nebo jsme vystaveni jeho následkům a nuceni podvolit se mu na druhé, či mu

1 БЕРЕЗИНА, А. В. – КУКЛИНОВ, М. Л.: *К проблеме жертвоприношения — историкофилософское обозрение*. Международный студенческий научный вестник 2, 2015, 7, s. 51–56.

přihlížíme jako svědci, může v nás probudit dávné mechanismy, podle nichž je obětování považováno za cestu ven z krize nebo za možnost jejího odvrácení.² „The purpose of the sacrifice is to restore harmony to the community, to reinforce the social fabric [...]“.³ V rámci obětního rituálu je násilí většiny nebo zvolených zástupců komunity obráceno proti člověku a později zvířeti v zájmu cílů, jejichž dopad životy jednotlivých obětí překračuje.

Obětování René Girard popisuje jako „[...] a deliberate act of collective substitution performed at the expense of the victim and absorbing all the internal tensions, feuds, and rivalries pent up within the community“.⁴ Obětování je určitým druhem směny. Obět vzniká na základě zřeknutí se jedné verze skutečnosti, potlačení jedné přítomné možnosti na úkor druhé za účelem budoucího užitku. Hodnota oběti je rozdíl mezi okamžitou ztrátou a možným budoucím ziskem. Akt obětování je takový sociální mechanismus, který umožňuje ztotožnit společenskou krizi se selháním jednotlivce, jehož podíl na jejím vzniku je reálný či symbolický.

Pokud se první symptomy krize začaly objevovat na úrovni společnosti, bylo nutné vybrat obět, jejíž usmrcení ji mělo odvrátit. „[...] through sacrifice, the violence that threatens the community is ritually cast out, turned outwards rather than inwards on to the members of the community“.⁵

Obětní mechanismus je důležitou součástí většiny starověkých náboženských obřadů,⁶ i těch, které jsou ve svých raných fázích i moderních úpravách spojeny s násilím. Objevuje se tak obětní rituál jako propojení posvátného s násilím, které René Girard považuje za klíčový prvek, na němž je postavena celá naše kultura. Násilné akty tvoří neoddělitelnou součást lidské historie a jsou hybnou silou změny. Jakkoliv paradoxně to může znít, obětování, přestože se v případech vykoupení existence společenství životem jedince jedná o násilí, předchází tento akt namířený proti jednotlivci jeho propuknutí ve společnosti v mnohem větší míře a způsobem, který nelze nijak usměrnit. Rituál obětování tedy nabízí strukturu, v rámci níž zůstává násilí v mezích toho, co lze kontrolovat.⁷

Pokud na teroristický čin pohlížíme jako na rituál obětování, je nezbytné identifikovat jeho starověký předobraz, jeho jednotlivé fáze a elementy. Ve srovnání původního

2 ГЛУЩЕНКО, Г. Ю.: *Ритуал жертвоприношения как социально-значимый и культурный опыт памяти*. Достижения вузовской науки 9, 2014, 1, s. 174–178.

3 GIRARD, R.: *Violence and the Sacred*. London 1977, s. 8.

4 Tamtéž.

5 FLEMING, Ch.: *René Girard: Violence and Mimesis*. Cambridge 2004, s. 5–11.

6 NELSON, A. J.: *The Nature and Significance of the Ceremony of Sacrifice, according to Hubert and Mauss*. The Open Court 15, 1962, 1, s. 33–45.

7 KASTENBAUM, R.: *Sacrifice*. In: Encyklopedia of Death and Dying. [online]. [Cit. 22. 7. 2018]. Dostupné z: <<http://www.deathreference.com/Py-Se/Sacrifice.html#ixzz4ZzXIYl18>>. *Sacrifice*. In: Cambridge Dictionary. [online]. [Cit. 22. 7. 2018]. Dostupné z: <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sacrifice>>.

náboženského rituálu a teroristického činu prováděného v souladu s principy individuálního terorismu vycházíme ze struktury rituálu obětování posvátného krále.

Podle Frazera se postava vládce v mnoha starověkých společnostech těšila velké moci, s níž také přicházela velká zodpovědnost. Jeho život byl těsně spojen s existencí a budoucím přežitím komunity. Král byl rituálně usmrcen v případě, že společnost začala vykazovat známky krize. Jejimi prvními příznaky byla ztráta fyzických sil vládce, jeho zranění či nemoc. Podobně i sucho a následná neúroda, válka, přírodní katastrofy či napětí uvnitř komunity hrozící rozložit ji zevnitř byly opět vztahovány k postavě vládce. Protože byl ztělesněním i původcem probíhající společenské krize, byla jeho smrt jediným způsobem jejího ukončení.

Rituál zabití posvátného krále, jehož jednotlivé variace se objevují napříč kulturami, časem i prostorem, se řídil mnoha pravidly. Starověký akt obětování nebyl vnímán jako násilný čin, ale jako posvátná ceremonie. Rozhodnutí obětovat vládce bylo přijato kolektivně nebo zvolenou skupinou kněží a docházelo k němu jen v jasně definovaných případech při splnění přísných podmínek. Jeho zabití tak probíhalo v mezích zákona společenství, a protože se nejednalo o klasickou vraždu, obětník za svou účast na rituálu nebyl stíhán.

Pouze tímto způsobem, jakousi očistou, získala společnost právo na svou existenci v budoucnosti, která nebude zatížena minulým hříchem. Smrt krále zažehnala vnitřní hrozbu a ostatním přinesla mír. Podle Galiny Gluščenko „[...] жертвоприношение успокаивает внутренний кризис, внутреннее насилие“.⁸

Teroristický čin jako rituál obětování

Obětní rituály, ať už docházelo k obětování zvířat nebo lidí, byly ve starověku velmi rozšířené. Obětování vládce, který byl přímo zodpovědný za stav společnosti, jenž v mnoha ohledech neodpovídal ideálu a nutnost odstranit tuto postavu z jejího vedení tak není fenomén, který by byl záležitostí posledních několika stovek let, natož pak bezprecedentním krokem, jehož prvenství je přisuzováno prvním ruským teroristům.⁹ Mnoho moderních sociálních jevů je pokračováním tradice starých obětních rituálů, které v modifikované podobě přežívají prakticky ve všech společnostech.¹⁰

Teroristický čin, tak, jak k němu na území ruského impéria ve druhé polovině XIX. století přistupovaly jednotlivé teroristické organizace a skupiny nese jistou podobnost s rituálem obětování posvátného krále. Aplikování principů starověkých rituálů na

8 ГЛУЩЕНКО, Г. Ю.: *Ритуал жертвоприношения как социально-значимый и культурный опыт памяти*. Достижения вузовской науки 9, 2014, 1, s. 176.

9 ОДЕССКИЙ, М. П. – ФЕЛЬДМАН, Д. М.: *Поэтика террора (А. Пушкин, Ф. Достоевский, Андрей Белый, Б. Савинков)*. Общественные науки и современность 6, 1992, 2, s. 81.

10 ТИХОНОВА, О. Н.: *Возникновение и функции жертвоприношения: его следы в современных социально-политических актах*. Социосфера 4, 2010, 2, s. 146.

moderní fenomén jakým terorismus bezesporu je, s sebou samořejmě nese mnohá úskalí. Nejedná o jejich transplantaci a uplatnění v nových podmínkách, ale spíše o opakování a nápodobu prastarých vzorů.

V souvislosti s atentáty na reprezentanty státního aparátu ve druhé polovině XIX. století můžeme mluvit o propojení politické vraždy s myšlenkou oběti vedoucí k očistě společnosti a ukončení období krize. Teroristé se v množství textů, kterými atentáty doporučovali, či po nich volali před tím, než došlo k prvnímu pokusu o atentát na cara, neuspokojivou společenskou situaci ztotožnili s krizí, za níž byli podle nich zodpovědní reprezentanti státní moci. Jejich zabítí mělo vést k destabilizaci vládního mechanismu a rozpoutání revoluce.

Revolucionáři provedení atentátu propojili s cílem vybudování spravedlivější společnosti, jemuž přisoudili nejvyšší hodnotu a stavěli ho nad proces jeho dostižení. Ruští teroristé zasazovali politickou vraždu do souvislostí mnohem plošnější změny, destrukci vnímali jako nutné vypořádání se s minulostí za účelem vytvoření lepší verze budoucnosti.

Francouzský filosof Georges Bataille píše o oběti v souvislosti s ničením. Obětování je podle něj forma destrukce. Zkáza, kterou má ale oběť přinést, není kompletním zničením.¹¹ Obětování v rámci teroristického činu počítá se zničením starého, odvržením překonaného a zpátečnického a vytvořením místa pro nové tvůrčí síly. „Новый мир, основанный на братстве всех людей, мир, в котором не будет больше ни слез, ни нищеты, готов уже возникнуть на его развалинах... революция, единственное средство осуществления этого золотого идеала!“¹² Literatura o teroristovi tak vytváří prostor pro zrození mýtu o hrdinovi vykupiteli, jehož mesianistický charakter má příchod tohoto řádu uspořádat.

Stejně jako v primitivních společnostech ve starověku, plnil i teroristický čin symbolickou funkci.¹³ Tato symbolika je však v případě ruského individuálního terorismu spojena spíše s ideologickými a nikoliv religiozními představami.

Přůběh starověkého rituálu obětování krále se řídil přísnými pravidly přijatými celým společenstvím, která přesně vymezovala role obětníka i oběti. Teroristé si normu svého jednání vytvářeli v rámci skupiny sami, když na sebe vzali právo rozhodovat a jednat ve jménu utlačovaného lidu. Oběť teroristického činu, která je usmrcena na základě nelegitimního individuálního rozhodnutí skupiny či jedince, se jí nestala ze své vlastní vůle, nebyla seznámena s možnými následky vyplývajícími z jejího úřadu, ani ji nevyvolila většina.

O dobrovolné oběti můžeme mluvit pouze v případě samotných teroristů, kteří do teroristické organizace či skupiny vstupují s vědomím, že zemřou. Uděvují si kontro-

11 BATAILLE, G.: *Theory of Religion*. New York 1989, s. 43.

12 СТЕПНЯК-КРАВЧИНСКИЙ, С. М.: *Подпольная Россия*. Москва 1987, s. 17.

13 JUERGENSMEYER, M.: *The Oxford Handbook of Religion and Violence*. New York 2013, s. 5.

verznost svého konání a tak výměnou za očistění myšlenky, v jejímž jménu jednali, nabízí oběť svého života přijetím závazku zemřít během atentátu nebo na místě činu zůstat, a nechat se zatknout, odsoudit a popravit. Z exekutora se stávají obětí, doborvolně si vyměňují roli obětníka a oběti s těmi, s nimiž až do této chvíle bojovali.

Převedením činnosti obětního rituálu do narativu v literárním mýtu dochází k upožadení obětování vládce a do popředí se dostává sebeobětování hrdiny, tedy teroristy.

Mýtus

Mýtus, pocházející z řeckého *mythos*, znamená slovo, vyprávění nebo příběh o něčem velmi důležitém a zásadním.¹⁴ Mýtus se objevuje ve chvíli, kdy je nutné určitý obřad, ceremonii, společenské pravidlo nebo morální zákon ospravedlnit, potvrdit jejich ukotvenost v dávné historii či dosvědčit jejich posvátnost.¹⁵ Bez vši pochybnosti je mýtus pevně spjat s realitou, když odhaluje strukturu skutečnosti a nesčestně způsobů existence v ní.¹⁶ Přestože se k realitě vyjadřuje, není jejím odrazem, vysvětluje ji a dodává jí na smyslu, když skutečnost přetváří v souladu s potřebami společnosti.

Přívřzenci „školy mýtu a rituálu“, aktivní především v první polovině XX. století, vnímali mýtus a rituál jako dva vzájemně propojené fenomény, mezi nimiž existuje těsný vztah. Nejznámějším propagátorem tohoto názoru byla Cambridgeská škola mýtu a rituálu, jejíž teorii silně ovlivnily práce Jamese Frazera.¹⁷ Základy teorie, která vidí mezi rituálem a mýtem přímou souvislost vyplývající z jejich neoddělitelnosti, položil skotský bibliista a arabista William Robertson Smith. Ten považuje rituál a nikoliv víru a doktrínu za centrální prvek starověkých náboženství.¹⁸ Mýtus podle něj popisuje rituál a jeho význam pro společnost ve formě jakéhosi komentáře k němu.

Literární mýtus o teroristovi

Literární mýtus o teroristovi-revolucionáři se objevuje jako doprovodný narativ rituálu obětování ve formě teroristického činu. Zrodil se a dále rozvíjel v ruské umělecké literatuře. Kromě románu, povídky, novely, miniatury, básně nebo básně v próze začala postava teroristy vystupovat jako hlavní aktér narativu i v útvaru ležícím na hranici umělecké a publicistické literatury – v črtě.

Marina Mogilner literárním mýtem nazvala fenomén, který se zrodil z literatury radikální subkultury druhé poloviny XIX. a počátku XX. století s publikací revoluč-

14 SEGAL, R. A.: *Myth: a very short introduction*. New York 2004, s. 5.

15 MALINOWSKI, B.: *Myth in Primitive Psychology*. In: *Magic, Science and Religion and Other Essays*. New York 1954, s. 107.

16 ELIADE, M.: *Mýty, sny a mystéria*. Praha 1998, s. 8.

17 ACKERMAN, R.: *The myth and ritual school: J. G. Frazer and the Cambridge ritualists*. New York 2002, s. 7–10.

18 SEGAL, R. A.: *Myth: a very short introduction*. New York 2004, s. 61.

ních profilů *Подпольная Россия (Podzemní Rusko)* Sergeje Stěpňaka-Kravčinského. Nejedná se však o ústně předávané mýty, ale o literární mytologii,¹⁹ která se rozvíjela v textech pojednávajících o fenoménu revolučního terorismu s protagonistou teroristy-revolucionáře. Celá řada autorů, kteří nebyli nutně aktivními účastníky revolučního hnutí, a ještě větší množství jejich různorodých literárních děl, formovali obraz postavy teroristy a spoluvytvářeli tak literární mýtus.

Literární mýtus o teroristovi-revolucionáři je jakousi moderní verzí mýtu, reflexí rituálního zabítí a převedení této akce do formy pochopitelného narativu v rámci umělecké literatury, která v ruské kultuře vždy sehrávala významnou úlohu. Ruská literatura měla na veřejnost ohromný vliv. Petr Kropotkin k této situaci poznamenal: „Ни в какой иной стране литература не занимает такого влиятельного положения, как в России. Нигде она не оказывает такого глубокого непосредственного влияния на интеллектуальное развитие молодого поколения [...]“. ²⁰ Spojovala edukativní a kazatelskou funkci, sehrávala roli filozofa, publicisty a politika, a plnila tak úlohu obecného jazyka kultury.²¹ Umělecká literatura na sebe vzala roli prostředníka mezi inteligencí a národem, stále více plnila sociálně-politickou funkci a stala se způsobem vysvětlení společenského dění.

Revolucionáři a teroristé, kteří ve druhé polovině XIX. století v ruském impériu aktivně vystupovali proti státnímu mechanismu, využívali ke komunikaci hned několik způsobů vyjádření a šíření svých myšlenek, jak verbálních, tak i neverbálních, čímž se nijak nelišili od současných teroristů, jejichž motivace, cíle i způsoby boje jsou jiné. Podle Bonnie Cordes teroristé musí komunikovat i jiným způsobem, než šířením strachu. „Though they use violent actions to send a message of fear and intimidation, terrorists must also use written and spoken language to legitimize, rationalize, and justify those actions.“²²

Umělecká literatura nabízela prostor zaměřit se detailněji na psychologii postavy a způsoby vypořádání se s příčinami a následky teroristického činu. Jednotlivé fáze teroristického činu od příprav a plánování až po provedení atentátu, zatčení, souzení a popravu teroristy literární mýtus reflektuje s důrazem na jeho vnitřní prožívání konkrétní situace. V literárním mýtu mohl být podrobněji zkoumán její postoj ke všem částím a elementům teroristického činu, především k oběti a sebeobětování. Úspěšné obětování je podmíněno provedením série úkonů spojených s organizací a přípravami atentátu včetně konspiračních schůzek, sledování, přípravy zbraní nebo výroby dynamitu. Provedení akce je

19 МОГИЛЬНЕР, М.: *Мифология «подпольного человека»: радикальный микрокосм в России начала XX века как предмет семиотического анализа*. Moskva 1999, s. 8.

20 КРОПОТКИН, П. А.: *Идеалы и действительность в русской литературе*. Moskva 2014, s. 4.

21 МОГИЛЬНЕР, М.: *Мифология «подпольного человека»: радикальный микрокосм в России начала XX века как предмет семиотического анализа*. Moskva 1999, s. 24.

22 CORDES, B.: *When Terrorists Do the Talking: Reflections on Terrorist Literature*. In: RAPOPORT, D. C. (ed.): *Inside Terrorist Organizations*. Portland 2001, s. 10.

následované zatčením teroristy či teroristů v případě, že útok přežili. Poté jsou to oni, kdo jsou souzeni a podle zákonů společnosti odsouzeni a popraveni.

Opakující se činnosti se proměnily v určitý druh šablony, jejíž jednotlivé části se v literatuře objevují s pravidelností a jen v nepatrných obměnách jako modelová struktura narativu. Částečné nebo úplné reflektování průběhu teroristického činu v dílech literárního mýtu v pořadí, v němž je chronologie jednotlivých úkonů buď respektována, nebo záměrně narušena přispívá k vnímání repetitivnosti aktu, což se v literatuře projevuje jako specifické zobrazení času před atentátem a po něm. Teroristovo vnímání času v extrémní situaci ovlivňuje vztah, který si vytváří k jednotlivým elementům teroristického činu a jejich prostřednictvím k atentátu jako celku.

Literární záznam probíhajících událostí a snaha je prostřednictvím literární postavy teroristy aspirující na pozitivní čtenářskou recepci ospravedlnit, byly mnohem subtilnějším způsobem distribuce myšlenky o nutnosti přeměny stávajícího společenského a politického řádu, než samotný atentát.

Komunikace a funkce literárního mýtu

Vznik první teroristické organizace na území ruského impéria byl přelomovým momentem v historii terorismu a zásadním z hlediska proměny postoje veřejnosti k revolučnímu hnutí. První teroristické činy otrásly jistotami týkajícími se bezpečnosti členů společnosti a budoucnosti země, která se ocitla na prahu změny. V otázce problematiky společenské krize revolucionáři nepřinášeli jednoduchá a rychlá řešení. Teroristé nabídli násilné a vleklé východisko ve formě postupného rozrušování stávajícího společenského řádu pomocí série teroristických činů. Jejich účelem byla destabilizace carské vlády a výzva k revoluci adresovaná širokým masám.

Potřeba popsat situaci, která nastala po vykonání teroristického aktu, poté, co se myšlenka obsažená v proklamacích a programech revolucionářů proměnila v čin, dala vzniknout jednotlivým textům fikční literatury, které pojmenovaly aktéra teroristických činů, daly mu tělo i tvář a vybavily ho komplexní osobností.

Literární mýtus se způsobem zobrazení literární postavy teroristy-revolucionáře vymezoval proti obrazu teroristy existujícím ve veřejné diskurzu. Ten byl vytvořen na základě syntézy dojmů z teroristických činů a názorů zformulovaných pod vlivem četby nefikční literatury, v nichž revolucionáři transformaci existujícího řádu popisovali jako destrukci.

Literární postava teroristy-revolucionáře byla v umělecké literatuře ztotožňovaná se členy reálných teroristických skupin a organizací, jejichž obraz postava v literatuře unifikovala. Díky konkrétním vlastnostem, kterými ji autoři literárního mýtu vybavili, byla opatřena schopností vytvořit iluzi bezpečí, když nechala čtenáře nahlédnout do svého vědomí i podvědomí. Způsob jejího popisu vykreslil teroristu jako někoho, kdo je

soucitný, laskavý a odvážný, poháněn láskou k utlačovanému lidu, za jehož svobodu chce položit vlastní život. Literární podoba teroristy literárního mýtu měla zapůsobit na ideální čtenáře – sympatizanty revolučního hnutí z řad studentů a inteligence či tu část veřejnosti, která si ve vztahu k terorismu dosud nezformovala jasné stanovisko.

Literární mýtus o teroristovi ve druhé polovině XIX. století ukázal, že v chaosu, který ovládl veřejný prostor po výbuchu bomb a výstřelech, se skrývá hlubší smysl a nejedná se tedy o náhodný sled událostí potenciálně nebezpečných pro všechny. Stěpňak-Kravčinskij jako strůjce mýtu zformoval obraz skutečnosti odpovídající požadavkům na recepci terorismu v přítomnosti, když nový fenomén ukotvil v historii a přidal mu na hodnotě jeho propojením s důležitým počátkem a významnými postavami stylem, který odkazoval ke klasickým mýtům a jejich nesmrtelným hrdinům. Prostřednictvím literární reprezentace teroristy zdůraznil, že obraz zkázy a bezhlavě šířeného násilí, který se ostatním naskytl bezprostředně po atentátu, je jen malou částí většího celku. To, co na první pohled vypadalo jako zmatek a kompletní zničení všeho známého, jednoduchého a pohodlného v bezpodmínečném přijímání norem a zákonů, bylo způsobem vytváření nového řádu, který bude narozdíl od toho starého spravedlivým.

A protože klíčovým prvkem v transformaci strachu v pocit bezpečí je dorozumění, začali revolucionáři, kteří rozšířili řady autorů literárního mýtu, komunikovat prostřednictvím literatury. Vysvětlení motivací teroristů i příčin a následků násilného aktu a zařazení teroristického činu do kontextu celospolečenského boje, impulz, k němuž sice vychází od hrstky revolucionářů, jeho provedení se ale týká všech členů společnosti napříč celým sociálním spektrem, je způsobem uchopení strachu z neznámého a nepochopitelného.

Literární mýtus se stal způsobem komunikace mezi jeho strůjci, kteří v počáteční fázi jeho existence byli těmi, kdo stáli za teroristickými činy, nebo činnost teroristů schvalovali, a čtenáři, a plnil hned několik funkcí. Kromě deskripční, explikační a justifikační i propagační.

Úkolem srozumitelného narativu bylo kromě osvětlení příčin toho, proč k teroristickému činu došlo i vysvětlení vzniku terorismu, vyložení principů jeho fungování a seznámení čtenáře s ideologií a etikou teroristů.

Literární mýtus měl atentát ospravedlnit jako nevyhnutelnou součást boje proti státnímu mechanismu. Jeho primárním cílem však bylo očistit myšlenku, která za teroristickým činem stála a nikoliv provedení jejího převedení do praxe.

Prostřednictvím umělecké literatury se s problematikou terorismu seznámilo podstatně více čtenářů a myšlenka o boji revolucionářů proti zkorumpovanému a nespravedlivému sociálnímu systému se tak stala přístupnější, než programy, proklamace a state předchozího období. Pro mnohé čtenáře byl nekomplikovaný příběh s kladným hrdinou pochopitelnější a přístupnější, než texty, z nichž zazníval výhružný hlas revolucionáře.

Literární mýtus osvětloval jen jednu stranu kontroverzního fenoménu, záměrně ukazoval jen jednu část obětního rituálu a z fragmentu skutečnosti vytvořil plnohodnotný celek, který se stal jedinou možnou verzí reality. Ve vzniklém stínu zmizelo všechno, co nebylo pro strůjce mýtu důležité nebo vhodné. Teroristický čin v celé jeho hrůze nešlo popřít, bylo ale možné zasadit ho do širšího kontextu, položit na misky vah to, co je obětováno a to, v zájmu čeho se obětuje a v souladu s utilitárními principy vysvětlit nevyhnutelnost počínání teroristů.

Do popředí se tak dostalo sebeobětování teroristy, které se stalo nedílnou součástí literárního mýtu.²³ Politická vražda byla upozaděna v zájmu vytvoření vhodného narativu, který by veřejnost přijala kladněji.

Fáze literárního mýtu a proměna postavy teroristy-revolucionáře

Literární mýtus o teroristovi-revolucionáři v závislosti na mimoliterárních událostech, postoji autora k terorismu i tenzi uvnitř mýtu samotného procházel jednotlivými vývojovými fázemi, jejichž určujícím rysem byla proměna vztahu protagonisty k teroristickému činu.

Ve své počáteční fázi byl mýtus ztotožňován s literárním ztvárněním členů organizace Svoboda lidu obětujících se v zájmu vítězství revoluce. Ty do literatury jako vzor popisu hrdiny, ideálního teroristy, přivedl svým souborem revolučních profilů *Подпольная Россия* (*Podzemní Rusko*) Sergej Stěpňak-Kravčinskij.

Po období útlumu teroristické činnosti i její literární reflexe v posledním desetiletí XIX. století vstupuje s druhou teroristickou vlnou na počátku XX. století do další fáze i hrdina literárního mýtu. Terorista-revolucionář byl spojován se Stranou socialistů revolucionářů (*Партия социалистов-революционеров*).

Po první ruské revoluci odrážel literární mýtus činy a morálku členů teroristických frakcí této strany, kteří aktualizovali otázku po smyslu a ospravedlnění politických vražd, jejichž množství a frekvence oproti předcházejícímu období dramaticky vzrostly.²⁴ Proces deheroizace literární postavy tak měl původ v mimoliterárních skutečnostech.

Terorista na počátku XX. století nehledal nové způsoby boje, ale jiné způsoby jeho nazírání. Toužil sice v zájmu revoluce obětovat, ale kromě ceny cizího života přemýšlel i o svém vlastním. Otázky spojené s morálním zatížením teroristického činu si první teroristé nekladli, protože pro ně obětování bylo automaticky propojeno se sebeobětováním. Noví teroristé tak ve svých pochybách o hodnotě života zůstali osamoceni v nemožnosti ztotožnit se se svými ideovými předchůdci. Radikálně se proměnil vztah

23 ГОВОРУХА, А. М.: *Психологический портрет терроризма как социальное явление*. Приоритетные направления развития науки и образования, 2016, II, s. 276–279.

24 КВАСОВ, О.: *Количественные параметры жертв революционного терроризма начала XX века*. Вестник ВГУ 2, 2010, s. 25.

teroristů k teroristickému činu. Terorista přestal být ztělesněním myšlenky a proměnil se v pouhý nástroj jejího dosažení. V úvodu novely *Конь бледный (Kůň bílý)* se píše, že terorista „[...] постепенно превратился из служения идее в службу в боевой организации, из жертвенного призвания в опасную, но привычную профессию“.²⁵ V důsledku toho došlo ve vztahu k teroristovi, a tedy i k jeho literárnímu protějšku, k „потере высоты“.²⁶ Tento náhlý obrat měl za následek stupňující se pocity nudy, ztráty smyslu vlastního života a víry v revoluci těch, kterých se problematika snižování statusu přímo týkala.

Dvě tendence reagující na aktuální nálady ve společnosti se projeví jako rozrušování mýtu a návrat k jeho počátkům, které jsou manifestovány na úrovni postavy a v literárním mýtu se projevují odlišným způsobem jejího zobrazení. Ambivalentní charakter protagonisty podtrhovali jeho tvůrci jak pozitivním, tak i negativním ztvárněním.

V ruské literatuře počátku XX. století jsou nejtypičtějšími příklady popisu tohoto typu hrdiny postavy v povídce *Рассказ о семи повешенных (Povídka o sedmi oběšených)* Leonida Andrejeva a v novele *Конь бледный (Kůň bílý)* Borise Savinkova. Hrdinové obou literárních děl se z výšek, do kterých postavu teroristy vynesl Štěpňak-Kravčinskij, propadají na úroveň člověka, který ve svém počínání, pochybách, strachu, nejistotě i projevovaných touhách, které nesouvisí s dosažením vyššího cíle, nejsou o nic horší, nebo lepší než kdokoli jiný. Autoři na základě svých osobních zkušeností, rozdílné znalosti prostředí teroristických skupin a vlivu mimoliterárních skutečností zaujali k tématu terorismu rozdílná stanoviska.

Zatímco Leonid Andrejev se jako sympatizant revolučního hnutí neznalý skandálu s provokatérem Jevno Azefem, který otřásl důvěryhodností Strany socialistů revolucionářů, částečně pokouší o vzkříšení původní podoby mýtu s jeho ideálním hrdinou, Boris Savinkov jakoby na vytváření dokonalé postavy teroristy neodpovídající realitě rezignoval stejně jako na další revoluční činnost v rámci Bojové organizace, teroristické frakce Strany socialistů revolucionářů. Jeho přístup k látce literární mýtu rozrušuje.

Do prázdna, které se rozevřelo mezi dvěma věky, se idealizovaný hrdina propadal stejně jako starý svět, který jeho předchozí heroická verze reprezentovala. Došlo tak k jisté formě destrukce původního typu postavy. Terorista přestal být nedosažitelným typem hrdiny, jako tomu bylo v počátečních fázích budování mýtu. Jeho dokonalý obraz se začal rozpadat.

Závěr

Teroristický čin se v propojení opakující se činnosti s posvátnými hodnotami a nutností obětování jako ukončení krize podobá starověkým obětním rituálům. Stejně jako bylo v primitivních společenstvích nutné obětovat postavu vládce v případě, že společnost

25 САВИНКОВ, Б.: *Конь бледный*. Москва 2004, s. 3.

26 Tamtéž.

začala vykazovat známky krize a uchránit tak komunitu od jejích následků, uchylovali se teroristé k politickým vraždám, jejichž oběťmi se měli stát reprezentanti státního aparátu, aby zabránili společenskému úpadku, za který vládní představitele přímo vinili.

Ruští teroristé myšlenkou o rovnosti, principu svobody nebo naději na lepší budoucnost obětovali život člověka, který stál v cestě realizaci uspokojivé verze budoucnosti, a následně svůj vlastní. Život představitele státní moci nabízeli výměnou za ukončení společenské krize. Život teroristy byl pak vyměněn za očištění aktu vraždy a myšlenky, která za ním stála.

Teroristický čin jako rituál obětování našel svůj odraz v ruské umělecké literatuře druhé poloviny XIX. století pojednávající o terorismu. Funkce literárního mýtu byla stejná jako ta, kterou plnily klasické mýty – popis a vysvětlení průběhu rituálu. V narativní struktuře i ve způsobu popisu literární postavy teroristy-revolucionáře byly identifikovány vzorce odkazující ke klasickým mýtům, a proto jednotlivá literární díla, v nichž postava teroristy figuruje jako protagonista, nazýváme literárním mýtem, který se stal doprovodným narativem teroristického činu.

Literární postava teroristy-revolucionáře, kterou Sergej Stěpňak-Kravčinskij popsal jako hrdinu nadlidských kvalit prošla na počátku XX. století proměnou. Ta byla charakteristická snížením satusu postavy odrážející aktuální nálady ve společnosti. Proměnu teroristy sledujeme prostřednictvím změny jeho vztahu k jednotlivým elementům teroristického činu, převážně k nutnosti po provedeném atentátu obětovat i svůj život.

Bibliografie

- ACKERMAN, R.: *The Myth and Ritual School: J. G. Frazer and the Cambridge Ritualists*. New York 2002.
- BATTAILE, G.: *Theory of Religion*. New York 1989.
- CORDES, B.: *When Terrorists Do the Talking: Reflections on Terrorist Literature*. In: RAPOPORT, D. C. (ed): *Inside Terrorist Organizations*. Portland 2001.
- ELIADE, M.: *Mýty, sny a mystéria*. Praha 1998.
- FLEMING, Ch.: *René Girard: Violence and Mimesis*. Cambridge 2004.
- GIRARD, R.: *Violence and the Sacred*. London 1977.
- JUERGENSMEYER, M.: *The Oxford Handbook of Religion and Violence*. New York 2013.
- KASTENBAUM, R.: *Sacrifice*. In: *Encyclopedia of Death and Dying*. [online]. [Cit. 22. 7. 2018]. Dostupné z: <<http://www.deathreference.com/Py-Se/Sacrifice.html#ixzz4ZzXIY1r8>>.
- MALINOWSKI, B.: *Myth in Primitive Psychology*. In: *Magic, Science and Religion and Other Essays*. New York 1954.

- NELSON, A. J.: *The Nature and Significance of the Ceremony of Sacrifice, according to Hubert and Mauss*. The Open Court 15, 1962, 1, s. 33–45.
- Sacrifice*. In: Cambridge Dictionary. [online]. [Cit. 22. 7. 2018]. Dostupné z: <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sacrifice>>.
- SEGAL, R. A.: *Myth: a Vry Short Introduction*. New York 2004.
- БЕРЕЗИНА, А. В. – КУКЛИНОВ, М. Л.: *К проблеме жертвоприношения — историкофилософское обозрение*. Международный студенческий научный вестник 2, 2015, 7, s. 51–56.
- ГЛУЩЕНКО, Г. Ю.: *Ритуал жертвоприношения как социально-значимый и культурный опыт памяти*. Достижения вузовской науки 9, 2014, 1, s. 174–178.
- ГОВОРУХА, А. М.: *Психологический портрет терроризма как социальное явление*. Приоритетные направления развития науки и образования, 2016, 11, s. 276–279.
- КВАСОВ, О.: *Количественные параметры жертв революционного терроризма начала XX века*. Вестник ВГУ 2, 2010, s. 24–32.
- КРОПОТКИН, П. А.: *Идеалы и действительность в русской литературе*. Москва 2014.
- МОГИЛЬНЕР, М.: *Мифология «подпольного человека»: радикальный микрокосм в России начала XX века как предмет семиотического анализа*. Москва 1999.
- ОДЕССКИЙ, М. П. – ФЕЛЬДМАН, Д. М.: *Поэтика террора (А. Пушкин, Ф. Достоевский, Андрей Белый, Б. Савинков)*. Общественные науки и современность 6, 1992, 2, s. 81–93.
- САВИНКОВ, Б.: *Конь бледный*. Москва 2004.
- СТЕПНЯК-КРАВЧИНСКИЙ, С. М.: *Подпольная Россия*. Москва 1987.
- ТИХОНОВА, О. Н.: *Возникновение и функции жертвоприношения: его следы в современных социально-политических актах*. Социосфера 4, 2010, 2, s. 143–147.

Mgr. Kateřina Judith Kruliřov (* 1988) pod vedením prof. PhDr. Josefa Dohnala, CSc., ppravuje disertaci na téma *Literární mýtus o teroristovi-revolucionáři v ruské literatuře druhé poloviny XIX. a pottku XX. století*. Ve své odborn činnosti se věnuje modernímu pojetí mýtu a rituálu a zobrazen postavy teroristy-revolucionáře v ruské literatuře. E-mail: Hekaterine.judith@gmail.com.

HLEDÁNÍ NÁRODNÍ IDENTITY V OBRAZECH POSTAV UKRAJINSKÉ LITERATURY POSLEDNÍCH LET (NA PŘÍKLADU ROMÁNU MAXYMA DUPEŠKO *PŘÍBĚH DŮSTOJNÝ CELÉHO JABLOŇOVÉHO SADU*)

Krystyna Kuznietsova

Searching for National Identity in Pictures of Ukrainian Literature Figures of Recent Years (from the Example in a Novel by Maxim Dupeshko, *A Story Worth an Entire Apple Orchard*)

František Kautman, in his study of the Czech national identity, observes that we are not born with the awareness of which nation we belong to but that during our adolescence we create opinions which lead us to know what nation we are a part of. Undoubtedly, parents, school, surrounding environment, etc., contribute to the perception of the world as well as formation of the individual. In this case, we necessarily need culture, language and literature to educate a nation. Language is the most important component in the initial phase of forming a national identity without which we cannot understand culture and literature. This formula would be ideal. However, what happens if a territory is a part of more than one country in a single century? What if the only answer to a question of nationality is the hometown name? These considerations are partly solved by Maxim Dupeshko, a Ukrainian writer, in his novel called *“A Story Worth an Entire Apple Orchard”*, which serves as an example of dealing with the issue of searching for national identity in Ukrainian literature.

Key words: Ukrainian literature; national literatures; national identity; Ukrainians; Chernivtsi

DNEŠNÍ 21. století je poznamenáno četnými tragickými událostmi předcházející doby, jejichž následky zřejmě potvrzují ještě dalších několik desítek let. Možná proto ho označujeme za dobu nejistot a hledání, kde se hranice mezi tvary a druhy stírají nejen v umění a literatuře, ale i v každodenním životě společnosti a žádné pravidlo není podmínkou. Mluvíme tady o experimentu, který má svůj počátek v postmoderně a v jistém smyslu je jedinou cestou k přežití. Samozřejmě, že nejrůznější transformace probíhají nejenom v umění, k tomu dochází ve všech složkách společnosti (např. školy a obory nové generace, scelení disciplín apod.). A tak se i pojem národnosti a národní identity, jako součást formování osobnosti jako takové, v postmodernismu a ve společnosti koncem 20. a počátkem 21. století velmi popularizuje. Je zřejmé, že kromě historie, politiky a sociálních věd obecně, tato otázka proniká i do kultury, a tedy i do disciplín zabývajících se spektrem jejího studia. V neposlední řadě je to i literární věda nebo přesněji komparatistika porovnávající části různých národních literatur, do které tato otázka také proniká.

Právě přelom staletí byl pro Ukrajinu dobou zvláštních změn, přehodnocení hodnot, otevření nových obzorů a možností, a spolu s tím i doba uvědomění si minulosti a jejího významu. A další desetiletí vnáší i nové skutečnosti do života, zejména široké mezinárodní vztahy a meziliterární kontakty, nová dosažení literární vědy, rozvoj ukrajinské literární kritiky, což spustilo rozšíření nových metod textových interpretací, nové chápání úlohy a významu tvůrčího člověka, uměleckého díla a celkově tvůrčího postupu.¹

Tomáš Garrigue Masaryk, jehož činnost zahájila novou epochu v dějinách českého lidu, která začala formovat současné české myšlení, opakovaně zdůrazňoval, že „Člověk bez národa by byl ničím“, a tedy jakýkoliv představitel společnosti, zejména politické, historické či kulturní sféry, nemůže zcela naplnit své poslání bez příslušnosti k určitému společenství. Možná proto i v ukrajinském románu doposud převládá téma hledání své identity v době neurčenosti a nejistoty, postavy těchto próz jsou často zahozené do depresivního, ohroženého, neuspořádaného a k životu nepřizpůsobeného prostoru, ve kterém na ně číhají obvyklá nebezpečí a pasti a kde cesty přivádí do neznáma. V posledních dvou letech toto téma však těsně splývá s problematikou hledání své národnosti. A jestli se aluze na znejistění identity ve tvorbě autorů mladší generace většinou odráží v nemožnosti nalezení své životní dráhy kvůli absenci ambicí a návodů k životu, odporu k jakýmkoliv závazkům, neexistenci domova jako posvátného útočiště, nemožnosti zastavit se, usadit se, uspořádat životní prostředí podle svých potřeb, požadavků a zálib, tak u představitelů střední generace je hlavním motivem svět lidí, kteří již mají určité životní zkušenosti, jsou životem poznamenáni, ale i přes svůj smutek a neštěstí nepřestávají hledat naději na zlepšení, při ztrátě svého domova vždy najdou cestu zpět, popř. uspořádají si nový do-

¹ ДАНИЛЕНКО, В.: *Покоління національної депресії. Іменик. Антологія дев'яностих*. Київ 1997.

mov.² S odstupem času se dívají na minulost, přehodnocují události dějin, které nevratně poznamenaly jejich životy, a jenom oni je dokážou bez předsudků a bez souzení pochopit. Právě minulé události nám umožní nastínit, kdo jsme doopravdy, a částečně poznat svět našich rodičů a prarodičů, a možná dokonce i lépe porozumět současnosti. Bohužel se ale dnes ve svém existenciálním hledání odpovědi na otázku „Kdo jsme?“ Ukrajinci často zapomínají ponořit do detailů dějin, ještě větším problémem je ale možná přidělení vyvýšených míst neoprávněným hrdinům, zveličování statečných událostí, a kritické odsouzení proher, kterým již dnes nemůžeme porozumět.

Hledání sebeidentifikace v ukrajinské literatuře se vždy těsně prolíná s hledáním národní identity a neustálým hledáním vlastního domova, což obzvláště pozorujeme v próze posledních let (od roku 2013/2014). Tuto problematiku vyskytující se v ukrajinském románu však můžeme rozdělit do třech klíčových skupin: 1. hledání své identity ve složitém období války (např. Serhij Žadan *Internát*, 2017), 2. návrat k minulosti za účelem přehodnocení současnosti (romány Natalky Šnadanko *Spořádané spisy arcivévodky Viléma*, 2017 a Tetjany Maljarčuk *Zapomenutí*, 2016). Poslední možnost hledání své identity je třetí skupina – próza míst a měst. Tady jako příklad můžeme uvést román Viktorii Ameliny *Dům pro Doma* (2017), jenž pojednává o snaze nalezení lásky k cizímu městu, sbírku povídek Kateryny Kalytko *Země ztracených nebo malé děsivé pohádky* (2017), jež vás seznámí s příběhy lidí bez pocitu domova a státu, román Ivana Kozlenka *Tanger* (2017) rozkrývající všechna tajemství města Oděsy a knihu Markijana Kamyše *Čormet* (2017) vyprávějící o lidech, jejichž živobytí závisí na mizerném a škaredém místě bydlení. Patří sem i kniha Maxyma Dupeška *Příběh důstojný celého jablonoňového sadu* (2017), které se věnuje tato studie. Přednostně se bude zabývat právě prózou míst a měst z toho důvodu, že i město se může stát nedílnou součástí člověka, jeho vnímání světa a také i formování jeho názorů, a spisovatel reprezentující svou národní literaturu svými postavami dokáže odrážet svědomí, nervozitu a neklid své generace a národa v dnešním nejistém období.

František Kautman ve své studii *O českou národní identitu* poznamenává, že se s vědomím, do které národnosti patříme, nerodíme, ale během dospívání si v sobě vytvoříme názor, který nás dovede k poznání, do jakého národa patříme.³ Bezpochyby k vnímání světa a formování individua přispívají rodiče, škola, okolní prostředí a další faktory. V tomto případě je k vychování nějakého národa nezbytně potřeba kultura, jazyk a literatura, přičemž jazyk je počáteční fází formování národní identity. Jedná se o nejdůležitější složku, bez které není možné porozumět kultuře a literatuře. Tato formule by byla ideální: rodiče mluví nějakým jazykem, čtou pohádky, ve kterých už

2 ГУНДОРОВА, Т.: *Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн*. Київ 2005.

3 KAUTMAN, F.: *O českou národní identitu*. Praha 2015.

jsou prvky kultury, slaví nějaké svátky a děti poznávají tradice, chodí do školy, kde se učí tento jazyk a historie tohoto národa.

Na druhou stranu bez ohledu na to, jakým jazykem je dílo napsáno, autor zobrazuje svět, jehož postavy patří k určité společnosti, dokonce i když neuvádí místo a čas událostí, stejně se vyskytují v určitém období kalendářního času historie na určitém území a hrdinové vždy budou představiteli určitého národa. Autor vytváří neexistující svět skrze realitu, jehož součástí jsou i čtenáři, kteří sebe a své okolí rozpoznávají na stránkách románu.⁴ Co se ale stane, když během jediného století bude území součástí více než jednoho státu? Co když jako odpověď na otázku o národnosti bude jediným řešením použít název rodného města? Tyto úvahy částečně rozkrývá ve svém románu *Příběh důstojný celého jablonoňového sadu* (2017) ukrajinský spisovatel Maxym Dupeško.

Za podklad své knihy autor vybírá rodinný příběh, což není podivné pro prózu tohoto druhu. Hledání svého původu bere počátky nejenom v dějinách národa, ale i v jednotlivých rodinách, obzvláště v těch multikulturních. Podobným směrem postupují mnozí současní ukrajinští spisovatelé, kteří se chtějí věnovat problematice národní identity. Dá se předpokládat, že částečně toto téma proniká do ukrajinské literatury s publikací románu Volodymyra Lysa *Století Jakova* (2010). Autor dokázal mistrovsky zmapovat život celého ukrajinského Polesí na příkladu jedince, jenž se dožívá svých sta let a vzpomíná na tragické události, střídání vlád a na války. Nehledě na tyto skutečnosti je hlavní hrdina Jakiv apolitický a tolerantní, ve víru 20. století věří jen na lásku, a proto se stává objektivním pozorovatelem nahlížejícím do tváře rodinného a národního dramatu této doby.

Dále je možné uvést i Viktorii Amelinu, která ve své knize *Dům pro Doma* (2017) popisuje rodinu sovětského generála, jenž se přestěhuje z východu Ukrajiny do socialistického Lvova a jeho potomci vyrůstají v novém prostředí, ve kterém se musejí přizpůsobovat. Je to příběh o složitosti zapadnout do cizího světa a o nepříslušnosti v něm, o nepochopení mezi lidmi, kteří mají stejné občanství, ale rozdílnou výchovu a zvyky. Lze podotknout, že je to i tragédie osudů lidí, kteří se necítí doma nikde, nemají žádnou vlasteneckou přináležitost, a proto ztrácejí jakoukoliv identitu. Často se nechtě stávají outsidersy nejprve vlastního života, a pak i politicko-sociálních, kulturních a dalších procesů. Tato problematika je citlivá a pochopitelně může působit klamavým dojmem, že skutečnosti jsou popsány jednostranně a subjektivně, možná proto si spisovatelka pro zachování svého nestranného postoje vybírá jako vypravěče svého prozaického díla psa, protože: „Чи болить собакам проблема політичної нації та добровільно обраної

4 ANDERSON, B.: *Pomyšlná společnost*. In: HROCH, M. (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha 2004, s. 239–269.

ідентичності?⁵ Podobně rodinný příběh na pozadí historických a politických událostí je těžištěm pozornosti nového románu Natalky Sňadanko *Spořádané spisy arcivévody Viléma* (2017), kde se na území Haliče střetávají multikulturní světy.

Tato práce se však primárně zabývá románem Maxyma Dupeška, jelikož vyniká svou rozmanitostí a originalitou jak v žánrové, tak i v tematické rovině. Na první pohled je *Příběh důstojný celého jabloňového sadu* románem historickým, protože popisuje život města Černovice v rozsáhlém časovém úseku celého 20. století, kdy se ve městě střídavě měnila jedna vláda za druhou.⁶ Částečně bylo úmyslem autora seznámit čtenáře se svým rodným městem, barvitě popsat staré ulice a domy, které se zachovaly dodnes a stále mají co říct. Nicméně není to pouhý popis archivních epizod, ale je zahalený do výpovědi hlavního hrdiny o jeho rodinném příběhu. Je to kniha o střetnutí osudů lidí, o vzájemném pochopení (či nepochopení) rozdílných mentalit, neboť Černovice byly městem, ve kterém se soustřeďovalo pestré národnostní složení a jednotlivé kultury spolu buď koexistovaly nebo se částečně promíchávaly.

Prozaik ve své prvotině mísí postmodernistické prvky a existenciální otázky. Pomocí své autobiografické postavy se snaží smazat hranici mezi textem a životem, aby napsal svoje dílo uvnitř jiného. Autor si pohrává se žánrem tak, že do svého románu umístí části deníku. Už od první stránky cítíme, že spisovatel si nenárokují být hlasem, který hovoří za druhé, proto ustupuje a předává slovo svým hrdinům. Hlavní postavou je bezejmenný vypravěč, který během procházky potkává staršího pána Pavla Bačynského, jenž ho seznamuje se svým životním příběhem – důstojným celého jabloňového sadu. Pavlo (jehož jméno se také měnilo v závislosti na době – polsky Paweł nebo německy Paul) se narodil v multikulturní rodině (otec Polák, matka napůl Němka a napůl Ukrajinka), kde se mluvilo různými jazyky: „Які тоді були перспективи у мене, хлопця з української гімназії, поляка за національністю, чий батьки крім польської та української – цими мовами розмовляли вдома – змушували вчити насамперед німецьку, але не румунську.“⁷ Tímto hlavní hrdina ustupuje do stínu a předává svou úlohu vypravěče Pavlu a stává se pozorovatelem či spíše posluchačem. Krátce poté se dostává do příběhu i Pavlova matka Marie, která jej doplní svými deníky. Možná proto je zhruba možné časovou rovinu románu roztrždit do tří částí: 30.–40. léta 20. století, rok 1993 a dnešek, jenž je představen rokem 2015. Retrospektivy tak kolísají od dob dávných do nedávných až do současnosti a propojují je hrdinové a jejich výpovědi vytváří dost chaotickou strukturu tohoto díla.

5 „Сорак трапі psy праблём палітычнага народа а добравольнае зваленае ідэнтытэ?“ АМЕЛІНА, В.: *Дім для дома*. Львів 2017, s. 77. Pokud není uvedeno jinak, jsou překlady pramenného materiálu dílem autorky příspěvku.

6 Do roku 1918 bylo město součástí Rakouska, od roku 1918 Rumunska, od roku 1940 SSSR, od roku 1941 zase Rumunska, od roku 1944 zase SSSR, od roku 1991 nezávislé Ukrajiny.

7 „Jaké byly v té době mé vyhlídky, chlapce z ukrajinského gymnázia, podle národnosti Poláka, jehož rodiče kromě polštiny a ukrajinštiny, kterými mluvili doma, nutili ho se přednostně učit němčinu, ale ne rumunštinu.“ ДУПЕШКО, М.: *Історія, вартя цілого яблуневого саду*. Чернівці 2017, s. 8.

Žánrově máme román s prvky deníků Marie Bačynské a bezejmenného protagonisty, které se stylisticky chýlí k epistolárnímu stylu (Marie píše dopisy svému v příběhu neúčinkujícímu psychiatrovi, „autor“ píše dopisy zesnulé Marii). Dále spisovatel obohacuje kompozici románu o divadelní hru *Vděčný národ a Rudá armáda*, jež svou absurditou domalovává představu socialistické doby. Před tímto dramatem ještě najdeme i jedinou oddělenou kapitolu označenou jako *Postmoderní pauza*, koncipovanou jako reklamní šot⁸ (autor nám dává možnost si odpočinout od příběhu pána Bačynského), čímž částečně přibližuje svou prózu k vizuálnímu umění.

Spojovací složkou je však vždy město: „Він перемикався з епохи на епоху, з людини на людину, тільки місце дії майже ніколи не змінювалось – це були Чернівці.“⁹ Toposu města je tady ponechán velký prostor, často mu autor přiděluje prvotní místo. Například přímý popis jakékoliv postavy tady chybí, jejich obraz je možné odvozovat z jejich skutků a myšlenek. Město však má tu čest být čteně a důkladně popisováno všemi hlavními postavami, v denících Marie Bačynské je poněkud personifikováno a někdy dokonce i přirovnáváno k božské podobě. Bezejmenný prototyp autora si také dovoluje Černovice zosobňovat: „Знаходжу вільну галявину з виглядом на Чернівці й спостерігаю, як зупиняється час, як завмирає в долині місто, і тільки нестримні птахи нагадують, що це завмирання не повне, не остаточне, що насправді, хоч цього й не видно звисока, в його артеріях не зупиняється потік людей та машин. Коли цецинські пси перестают валувати, то чутно, як місто говорить. Усі його звуки зливаються у спільному звучанні, наче хтось натиснув на клавішу фортепіано й утримує педаль. Схоже на те, що Чернівці гудуть нотою «ре». Середньо.“¹⁰ Pochopitelně, že prostředří a společenské okolí je důležité pro formování či charakterizaci literární postavy, hlavně když se jedná o popis národního prototypu.¹¹ V románě se setkávají Rumuni, Němci, Ukrajinci, dokonce i Češi a Slováci, ale spisovatel se neodhodlává dávat nějakou charakterizaci a vnímá je jako celek pro existenci města Černovice. V obecně rovině Dupreško váhá popisovat i Ukrajince, protože „Українець українцеві не рівня. Так само,

8 „Тож постмодерна рекламна пауза закінчується, і ми переходимо до старого доброго модернізму, щоправда переходячи через соцреалізм [...]“ ДУПЕШКО, М.: *Історія, варта цілого яблукового саду*. Чернівці 2017, s. 66. „Takže postmoderní pauza končí, a my přecházíme ke staré dobré moderně, sice jsme nucení projít i sociálním realizmem [...]“.

9 „On přeskakoval z doby na dobu, od člověka k člověku, jen místo událostí se téměř nikdy neměnilo – byly to Černovice.“ Tamtéž, s. 55.

10 „Našel jsem volný palouk s výhledem na Černovice a sleduju, jak se čas zastavuje, jak v údolí ustrne město, a jenom nepokojní ptáci mi připomínají, že toto ustrnutí není plné ani konečné, že ve skutečnosti, i když není toto vidět z výšky, v jeho tepnách se nezastavuje proud lidí a automobilů. Když psi na hoře Tsetsyno přestanou štekát, tak je slyšet, jak město mluví. Všechny jeho zvuky se spojily do společného znění, jako kdyby někdo stiskl klávesu klavíru a držel pedál. Vypadá to tak, že Černovice zní jako nota D. Středně.“ Tamtéž, s. 18.

11 FORT, B.: *Literární postava. Vývoj a aspekty naratologických zkoumání*. Praha 2009.

як з німцями, з поляками. Як з усіма.¹², ale nezapomíná i na sebekritické postřehy a zmiňuje postoj „mě se to netýká“¹³, který podle autora způsobil Ukrajincům velkou škodu. Najdeme zde i zajímavý postřeh o prolínání národností, když ze dvou vzniká třetí: „[...] ви чудово розумієте, що з напівнімкені та напівукраїнки виходить полька“.¹⁴ Bez ohledu na to se spisovatel snaží vytvořit historii města, jehož každý obyvatel byl především příslušníkem Černovic. Na pozadí válek a politických proměn uvádí paralely mezi minulostí a současností a nezapomíná uvést, že ke konfliktům vždy dochází kvůli nepochopení jednoho druhému.

Příběh důstojný celébo jablonového sadu tak není jednotný ani v tematickém měřítku. Nejedná se zcela o rodinnou ságu, protože problematika rodinných vztahů je tady opomíjená, autor se spíše snaží popsat vliv vnějších politických událostí a reakce jak příslušníků této rodiny, tak i obyvatelů města na okolní změny. Stejně tak nejsou v knize přítomné žádné válečné boje, což by bylo obvyklé pro historický román. Postoj hrdinů často není vysloven přímo, ale spíše z hlediska proměn města: „[...] Павел глянув на побитого румунським буйволом австрійського орла, що насправді аж ніяк не хотів помирати, бо хоч і минуло 16 років, відколи прийшли румуни, а проте городяни й далі вперто розмовляли німецькою.“¹⁵ Město se tak stává neoddělitelnou součástí románové struktury, proměňuje se v živý organismus a můžeme ho označit za další hlavní postavu se svými city a potřebami: „Можливо, для цього міста найкраще було б, якби на вежі не було жодного прапора, якби йому дали спокій, таке собі магдебурзьке право ХХ століття. Бо від постійних жонглювань владами, розпорошувались по світах його люди, родини й цілі національні громади.“¹⁶ Vzhledem k tomu se jedná částečně o urbanistický román, kde souvislosti mezi postavami a prostředím se vzájemně doplňují a najdeme tady i potvrzení toho, že unikátnost města (jako i státu) vytvářejí především jeho obyvatelé. A pro Černovice to byli nejenom Ukrajinci, ale i Rumuni, Poláci, Němci a Židé, jejichž mírné soužití se projevovalo nejenom v jazyce: „В тогочасних Чернівцях слова переходили з мови в мову, з діалекту в діалект дуже легко“¹⁷, ale

12 „Ukrajinec Ukrajinci se nepodobá. Je to stejně jak i s Němci a Poláky. Jako se všemi.“ ДУПЕШКО, М.: *Історія, вартя цілого яблуневого саду*. Чернівці 2017, s. 128.

13 „Позиція «моя хата скраю» властива не лише українцям, а й кожній людині загалом. Можливо, ми просто зуміли помігити це в собі. Можливо, просто найбільше від цього постраждали.“ Тамтєз, s. 105. „Postoj „můj dům je na kraji“ je charakteristický nejen pro Ukrajince, ale také pro všechny lidi obecně. Možná jsme si dokázali toho všimnout. Možná to nás nejvíce zasáhlo.“

14 „[...] velmi dobře rozumíte, že z poloviční Němky a poloviční Ukrajinky je Polka.“ Тамтєз, s. 24.

15 „Pavel se podíval na rakouskou orlici, již porazil rumunský buvol, a která ve skutečnosti vůbec nechtěla zemřít, protože ačkoli uplynulo i 16 let od příchodu Rumunů, obyvatelé města stále tvrdohlavě mluvili německy.“ Тамтєз, s. 6.

16 „Snad by pro toto město bylo nejlepší, kdyby na věži nebyla žádná vlajka, kdyby ho nechali na pokoji, takový magdeburský zákon 20. století. Protože kvůli neustálému žonglování mocí byli jeho lidé, rodiny a celá národní společenství rozptýlena po celém světě.“ Тамтєз, s. 59.

17 „Toho času se v Černovicích slova přenášela z jednoho jazyka do druhého, z jednoho dialektu do druhého velmi snadno.“ Тамтєз, s. 14.

také v tradičných zvycích „[...] пахло мацою, мамалигою, червоним борщем, бігосом та баварськими сосисками. Й здавалось в ту мить, що так буде завжди, що ніщо не здатне порушити гармонію цього міста, що час розтопиться на бурій блискі чернівецьких дахів і всі ми назавжди зостанемось у цьому дні, в цій годині, в цій секунді...“¹⁸ „[...] він просто пам’ятав те місто, де кінотеатр «Жовтень» був синагогою, де румунські няньки співали німецьким дітям українських колискових...“¹⁹ Území tohoto dnes již ukrajinského města se tak stalo přístřeším pro více národnosti, Ukrajinci s nimi vždy bezproblémově nacházeli společnou řeč a neznepokojovalo je tvořit s nimi rodinné vztahy: „[...] ці національні групи не лише святкували свої свята, співали свої пісні, говорили своєю мовою, вони й родичалися передусім між своїми. І такі родини, як моя, де батько – поляк, а мати – напівнімкеня-напівукраїнка, траплялися не дуже часто. Хоча найлегше знаходили мову з іншими саме українці. В сенсі одруження вони були найбільш компромісними...“²⁰ V takových rodinách se navíc vzájemně respektovaly i tradice, o čemž píše Marie Vačynská ve svém deníku: „Одружившись з моєю мамою, він [отец] сказав, що в сім’ї будуть шанувати традиції обох родин. Тому ми співали і польські колядки, й українські, й німецькі.“²¹ Tento multikulturní mix, jak poznamenává autor, formoval „krásné evropské město“²², které sovětský režim chtěl podrobit a integrovat do něčeho umělého: „Їх страшенно драгувало, що ніхто тут не знав російської [...]. [chtěli – K. K.] встановити новий найдосконаліший лад у світі. Деякі особливо щирі комуністи були впевнені, що носити фуфайки краще, ніж пальта, і пахнути перегаром пристойніше, ніж колонською водою.“²³ Nehledě na to, že zpravidla v ukrajinské literatuře je socialistický režim popisován záporně, autor se tady spíše věnuje nepochopení mezi představiteli odlišných etnických skupin, které po sobě zanechávají negativní dojem. Strach z nadvlády zůstával stejný, nezávisle na tom,

18 „[...] vonělo macesem, mamalyhou, červeným borščem, bigosem a bavorskými klobásami. V tom okamžiku se zdálo, že takto to bude vždycky, že nic neporuší harmonii tohoto města, že se ten čas roztaví na hnědých pleších černovických střeš, a my všichni navždy zůstaneme v tomto dni, v této hodině, v této vteřině...“ Tamtéž, s. 29.

19 „[...] prostě si pamatoval to město, kde kino ‚Žovteň‘ bylo synagogou, kde rumunské chůvy zpívali ukrajinským dětem ukrajinské ukolébavky...“ Tamtéž, s. 12.

20 „[...] tyto národní skupiny nejen oslavovaly své svátky, zpívaly své písně, mluvily vlastním jazykem, ale především se i ženily mezi sebou. A takové rodiny, jako je moje, kde otec je Polák, a matka – poloviční Němka a poloviční Ukrajinka, se nepotkávaly příliš často. Ačkoli pro Ukrajince je snadnější najít společnou řeč s ostatními. Ve smyslu manželství byly nejvíce kompromisní...“ Tamtéž, s. 51.

21 „Když se oženil s mou matkou, [otec] řekl, že se doma budou respektovat tradice obou rodin. Proto jsme zpívali polské koledy, ale taky ukrajinské a německé.“ Tamtéž, s. 87.

22 „Для самих мешканців життя в місті припинилося. Думаю, саме тоді померло гарне європейське місто Чернівці.“ Tamtéž, s. 39. „Pro samotné obyvatele města se život ve městě zastavil. Myslím, že právě tehdy zemřelo krásné evropské město Černovice.“

23 „Byli hrozně zneklidnění, že tady nikdo nerozuměl rusky [...]. [chtěli – K. K.] vytvořit nový nejdokonalější řád ve světě. Někteří obzvlášť upřímní komunisté si byli jisti, že nosit mikiny je lepší než nosit kabáty a ‚vonět‘ potem a alkoholem je lepší než vonět kolínskou.“ Tamtéž, s. 92.

kdo se tohoto města zmocnil – Rakousko, Rumunsko nebo SSSR. Proto lze podotknout, že autor nakračuje touto cestou velice opatrně, vkládaje do úst svého hrdiny objektivní názory, dává mu neutrální postoj, ale zavádí ho i do existenciálních labyrintů, kde odpověď na otázku národnosti není možné vyhledat. Takto nacházíme rozpory v myšlenkách Pavla Bačynského, jenž v nezávislé Ukrajině tvrdí, že se cítí být Ukrajinцем dávno²⁴, ale v mládí říkával: „Я не знаю, хто я. Я буковинець. Я чернівчанин [...]“.²⁵ Spisovatel tak názorně nahlíží na problém hledání svého „já“ a příslušnosti k nějaké určité skupině, což se komplikuje v době panovnictví a válek, kde zoufalá naděje zkrsluje realitu a vede k chybným úvahám.

Ve výsledku se dá říct, že ukrajinský spisovatel Maxym Dupeško vytváří unikátní prozaickou symbiózu, kde se hranice mezi žánry (román – deník – drama) a tematikou (historický, rodinný, urbanistický román) střetávají a částečně se stírají, což je příznačné pro současnou prózu věnovanou hledání své národní identity. Podobně jako řada současných spisovatelů dokázal ve svém díle „definovat situaci mnoha dnešních padesátníků, lidí, kteří polovinu svého produktivního života proživovali ve střetu s násilnickým a znevolňujícím režimem, a tu druhou žijí v prudkém rozčarování z toho, jak je svět – naoko svobodný – zařízen“.²⁶ Minulost ale vnímá ze vzdálenosti, nezaujatě ji hodnotí a vytváří historii jednoho jedinečného města, jednoho jedinečného člověka, který při hledání své národní identity pochopil, že odpověď na tuto otázku nejpřesněji zní: „Я чернівчанин, – німецькою це звучало «Ich bin ein Czernowitzer»“.²⁷

Bibliografie

- ANDERSON, B.: *Pomyslná společenství*. In: HROCH, M. (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha 2004, s. 239–269.
- FIALOVÁ, A. (ed.): *V souřadnicích mnohosti. Česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Praha 2014.
- FOŘT, B.: *Literární postava. Vývoj a aspekty naratologických zkoumání*. Praha 2009.
- KAUTMAN, F.: *O českou národní identitu*. Praha 2015.
- АМЕЛІНА, В.: *Дім для домі*. Львів 2017.

24 „[...] ми вже майже два роки як маємо Незалежність. Насправді ж я українець тільки на чверть. Ну, то по крові, а по духу – так уже давно українець [...]“ Tamtéž, s. 21. „Už jsou to skoro dva roky, co máme nezávislost. Ve skutečnosti jsem Ukrajinec jen ze čtvrtiny. No, podle krve, ale v duchu – jsem Ukrajinec už dávno.“

25 Tamtéž, s. 123. „Nevím, kdo jsem. Jsem Bukovinec. Jsem Černovičan [...]“

26 FIALOVÁ, A. (ed.): *V souřadnicích mnohosti. Česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Praha 2014, s. 463.

27 „Jsem Černovičan, německy to znělo ‚Ich bin ein Czernowitzer‘.“ ДУПЕШКО, М.: *Історія, варта цілого яблунового саду*. Чернівці 2017, s. 123.

ГУНДОРОВА, Т.: *Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн*. Київ 2005.

ДАНИЛЕНКО В.: *Покоління національної депресії. Іменник. Антологія дев'яностих*. Київ 1997.

ДУПЕШКО, М.: *Історія, варта цілого яблуневого саду*. Чернівці 2017.

Mgr. Krystyna Kuznietsova (* 1989) pod vedením prof. PhDr. Iva Pospíšila, DrSc., zpracovává disertaci *Reflexe národa v literárních postavách prozaických děl druhé poloviny 20. st. (na materiálech ukrajinské, české a bulharské literatury)*. Ve své odborné činnosti se věnuje zkoumání národní identity a jejímu odrazu v literárních postavách prozaických děl současné české, ukrajinské a bulharské literatury. E-mail: 282051@mail.muni.cz.

MOTIV TZV. NAHODILÉ RODINY V DENÍKU SPISOVATELE VE VZTAHU K OSTATNÍ TVORBĚ F. M. DOSTOJEVSKÉHO

Lenka Paučová

The Motif of an Accidental Family in *A Writers Diary* in Relation to the Other Works by Dostoyevsky

The author of the present study deals with the picture of family and family relationships which gained an important place especially in Russian literature of the 19th century. The study is focused on the interpretation of the motif of so-called accidental family in five works by Fyodor Mikhailovich Dostoyevsky (1821–1881). This motif connects four novels *Netochka Nezvanova* (1849), *Humiliated and Insulted* (1861), *The Adolescent* (1875) and *The Brothers Karamazov* (1880) with *A Writer's Diary* which is a work moving on the borders between belles-lettres and documentary literature. According to Dostoyevsky's views on family and family happiness, the author tries to interpret the motif in connection with developing of this motif in Dostoyevsky's works and with the genre of a diary as well. Among the works by Dostoyevsky the author highlighted an important role of *A Writer's Diary* because of the fact that especially this work serves as a key to the interpretation of the motif of an accidental family.

Key words: Russian literature of the 19th century; F. M. Dostoyevsky; *A Writer's Diary*; motif of an accidental family

Rodina a rodinné vztahy v ruské literatuře 19. století

OBRAZ rodiny a rodinných vztahů zaujímá v ruské literatuře 19. století stálé místo. Uvedenému tématu věnoval pozornost téměř každý ze spisovatelů tzv. zlatého věku, připomeňme například díla A. S. Gribojedova, A. S. Puškina, M. J. Lermontova, A. I. Gercena, I. A. Gončarova, A. N. Ostrovského, N. G. Černyševského, L. N. Tolstého a dalších. V dramatu *Hoře z rozumu* Gribojedov zobrazuje neúplnou rodinu, postavu Famusova vnímáme jako osamělého otce, který se snaží vychovávat svou jedinou dceru Sofii a najít pro ni vhodného ženicha.¹ Lermontov ve svém románu *Hrdina naší doby* zachycuje manželství z rozumu Věry a Semjona Vasiljeviče, přičemž jejich vzájemné odcizení je zapříčiněno věkovým rozdílem a nemocí manžela.²

V Gercenově románu *Kdo je vinen* způsobí rodinnou tragédii Kruciferských šlechtic Beltov, člověk tradičně patřící do galerie tzv. zbytečných lidí.³ Turgeněv řeší intergenerační konflikt, konflikt „otců a dětí“. Jak může rodinný život zasáhnout kariéra, ukázal Gončarov v románu *Obyčejný příběh*. Tolstoj v románu *Anna Kareninová* zobrazuje paralelně rozvíjející se osudy rodin Kareninových, Oblonských a později Levinových a poukazuje na jejich problémy: věkový rozdíl, odcizení manželů, nevěra, ale i rodinné štěstí Konstantina Levina a Kitty Ščerbacké.⁴

Obraz rodiny v tvorbě F. M. Dostojevského

Obraz šťastné rodiny, muže a ženy, kteří vychovávají dítě, nebo obraz klidného rodinného života, jak jej můžeme vidět u L. N. Tolstého, v Dostojevského tvorbě téměř nenajdeme.⁵ Proč tomu tak bylo? Dostojevskij měl na dětství i smutné vzpomínky, a to zejména po smrti matky v roce 1837. Jejich vznik ovlivnily následující okolnosti: práce otce a život v prostředí moskevské nemocnice pro chudé, vztah mezi rodiči spisovatele, zhýralý život

1 Famusov plánuje svou dceru provdat za tajemníka a zároveň sluhu Molčalina po završení několika let úřednické kariéry. Sofie se však ocitá na pomezí starého a nového; povinnosti, která ji váže k rodině, a rodičů se cítí k Čackému. I když se v Molčalinovi zklame a Čackij nakonec odjíždí, tradicím nedokáže vzdorovat a zůstává v rodinném kruhu, v tzv. famusovovské společnosti. I. A. Gončarov v známé kritické stati *Миллион терзаний* Sofiino konání zčásti omlouvá.

2 Události pozorujeme z perspektivy hlavní postavy románu Grigorije Alexandroviče Pečorina: „Она решительно не хочет, чтоб я познакомился с ее мужем — тем хромым старичком, которого я видел мельком на бульваре: она вышла за него для сына. Он богат и страдает ревматизмами.“ ЛЕРМОНТОВ, М. Ю.: *Герой нашего времени*. Москва 2007, s. 594.

3 Beltov způsobí rozklad rodiny Kruciferských, všichni nakonec trpí: Kruciferskij nachází útěchu v alkoholu, Luboňka a její malý syn onemocní. Beltov odjíždí. Odpověď na otázku, kdo je vinen, autor nechává na čtenáři.

4 Ideál L. N. Tolstého představuje rodina jako vzájemné spoluzití muže a ženy, kteří vychovávají své dítě. V románu *Anna Kareninová* ho můžeme vidět v rodině Konstantina Levina a jeho manželky Kitty.

5 Výjimku podle nás představuje novela *Věsnice Stepančikovo a její obyvatelé*, která sice končí šťastně – svatbou hlavních postav, ale z epilogu se dozvíme, že rodina není úplně šťastná, protože manželé nemůžou mít dítě.

otce po smrti matky. Rodina Dostojevských žila v bídných poměrech ve tmavém bytě, který připomínal hrobku. Fjodor Michailovič se téměř každý den setkával s bolestí a utrpením chudých lidí, viděl slepce, mrzáky, malomocné, hleděl do jejich tváří, slyšel prosby a nářky. Jak uvádí slovenský dostojevskolog Andrej Červeňák, život spisovatele na základě zkušenosti z dětství nemohl zůstat bez následků: „Do detskej duše sa navždy vryli choré a trpiace tváre, zúfale a prosiace oči, vystreté ruky... Tlačienica siedmich ľudí v dvoch izbách (dvoch rodičov a piatich detí, ktoré sa tlačili v jednej maličkij izbičke a spávali na poschodových drevených posteliach) bola ďalším otrasným zážitkom jeho detstva, ktoré navždy poznačuje a ‚predurčuje‘ osud človeka.“⁶

Otec spisovatele Michail Andrejevič měl těžkou povahu, k manželce a dětem se občas choval hrubě. Vše kulminovalo smrtí matky v roce 1837, která Fjodora Michailoviče hodně zasáhla. Po smrti manželky žil otec spisovatele ve své usedlosti, hodně pil a oddával se vztahům se ženami. Jeho smrt nebyla nikdy úplně objasněna, podle jedné z verzí ho z pomsty zavraždili vesničané. Smrt otce představovala v životě F. M. Dostojevského další důležitý mezník. Jeho dcera Ljubov ve svých vzpomínkách⁷ uvádí další souvislosti, například že když se Dostojevskij dozvěděl o smrti otce, dostal poprvé epileptický záchvat.⁸ Vzpomínky na dětství v korespondenci s bratrem Michaiilem a Andrejem dokazují, že si Fjodor Michajlovič ambivalentní vztahy v rodině, vztah otce a matky, konflikty s otcem, později se strýcem a pěstounem osiřelých dětí, dobře uvědomoval. Osobní zkušenost se následně nemohla neodrazit v tvorbě spisovatele.

S mladou stenografkou Annou Grigorjevnu Snitkinovou Dostojevskij prožíval okamžiky rodinného štěstí, ale i smutek. Rodina byla pro spisovatele důležitá, od sňatku s Annou Grigorjevnu v roce 1867 žil uspořádaným rodinným životem.⁹ S manželkou se jim narodily čtyři děti. Dvě z nich bohužel zemřely: dcera Soňa se narodila v průběhu zahraniční cesty, žila jen několik měsíců; synek Aljoša zemřel ve věku tří let.¹⁰ Smrt Aljošky jsi Dostojevskij vyčítal, protože jako jediný z dětí spisovatele zdědil po otci epilepsii. Pravděpodobně ztráta dvou dětí u Dostojevského způsobila zvýšený zájem o osudy dětí – sirotků, osamělých matek s dětmi nebo týraných žen s dítětem.

6 ČERVEŇÁK, A.: *Tajomstvo Dostojevského*. Nitra 1991, s. 16.

7 Dcera Dostojevského Ljubov Fjodorovna (1869–1926) žila od roku 1913 v zahraničí. O svém slavném otci napsala pod pseudonymem Aimée v Mnichově knihu vzpomínek *Dostojevskij geshildert von seiner Tochter* (1920).

8 DOSTOJEWSKI, A.: *Dostojevskij geshildert von seiner Tochter*. Erlenbach–Zürich 1920, s. 132.

9 Jak uvádí N. O. Losskij, ve vztahu k Anně Grigorjevne Dostojevskij již netoužil po vášnivě zamilovanosti, ale v první řadě po uspořádané rodině, po manželce, která by ho litovala a zároveň milovala. LOSSKIJ, N. O.: *Dostojevskij a jeho křesťanský svetónáblad*. Bratislava 2009, s. 18–19.

10 Synek F. M. Dostojevského Aljoša zemřel v roce 1878. Tato nešťastná událost poznamenala spisovatele natolik, že se rozhodl vydávání *Deníku spisovatele* přerušit. I když se k práci na *Deníku* v letech 1880 a 1881 vrátil, *Deník spisovatele* už nevycházel v takové podobě, jaký měl v 70. letech 19. století.

Šťěstí v pojetí F. M. Dostojevského

Nad otázkou, co je to štěstí, co znamená být šťastný, se Dostojevskij v *Deníku spisovatele* nejednou zamýšlel. V 70. letech sám sebe považoval za šťastného, i když někdy pocítoval i nespokojenost. Například v lednovém vydání *Deníku* z roku 1876 uvádí: „Я человек счастливый, но — кое-чем недовольный.“¹¹ Pro Dostojevského bylo nejdůležitější usilování o štěstí a jeho dosahování než štěstí samotné, což také souvisí s tím, jak spisovatel vnímal absolutno. V *Deníku spisovatele* za rok 1876, v části *Спиритизм. Не что о чертах. Чрезвычайная хитрость чертей, если только это черти (Spiritismus. Pár slov о чертех. Необыčajная пробманость чертѣ, jsou-li то opravdu черти)*¹² píše: „счастье не в счастье, а в его достижениях“.¹³ V črtě *Vlas* Dostojevskij poukazuje na spojení štěstí a utrpení: „У русского народа даже в счастье непременно есть часть страдания, иначе счастье его для него неполно.“¹⁴

Rodinné štěstí je u Dostojevského chvilkové, objevuje se anticipace problémů a utrpení. Například v závěru románu *Věs Stěpančikovo a její obyvatelé* se Jegor Iljič Rostaněv a Nastasja vezmou, jsou nesmírně šťastní, ale stín, obava o štěstí je neustále pronásledovalo: „Егор Ильич и Настенька до того были счастливы друг с другом, что даже боялись за свое счастье, считали, же это уж слишком послал им господь; что не стоят они такой милости, и предполагали, что, может быть, впоследствии им назначено искупить свое счастье крестом и страданиями.“¹⁵ Z epilogu se pak dovídáme, že nemůžou mít děti: „Почувствовав себя совершенно осиротевшими, дядя и Настя еще более привязались друг к другу. Детей им Бог не дал; они очень горюют об этом, но роптать не смеют.“¹⁶

Rodina se u Dostojevského nachází v tzv. hraniční situaci, setkáváme se s obrazem utrpení, násilí, alkoholismu, zločinu nebo smrti, která naruší klidný a šťastný rodinný život. S touto situací se členové rodiny musejí vyrovnat. V Dostojevského velké epice vidíme postavy osiřelých dětí, vdovce, vdovy; postavy, které vytvářejí tzv. nahodilou rodinu. Autor zobrazuje smrt dítěte, vraždu manželky nebo vraždu manžela. V souvislosti se zobrazením lidí nešťastných a trpících nazval ruský literární kritik narodnické orientace Nikolaj Konstantinovič Michajlovskij (1842–1904) Dostojevského krutým

11 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй: Дневник писателя за 1876 год, январь–апрель*. Ленинград 1981, s. 7.

12 *Deník spisovatele* za leden 1876, kapitola 3, část 2.

13 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй: Дневник писателя за 1876 год, январь–апрель*. Ленинград 1981, s. 34.

14 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый: Дневник писателя 1873, Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград 1980, s. 36.

15 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том третий: Село Степанчиково и его обитатели, Униженные и оскорбленные*. Ленинград 1972, s. 164.

16 Tamtéž, s. 165–166.

talentem, spisovatelem, který si libuje v zobrazování utrpení. Později se mluví o tzv. dostojevštině, což představovalo přemíru utrpení v literárním díle.¹⁷

Rodinné vztahy jsou u Dostojevského vždy složité, ambivalentní, oscilují mezi láskou a nenávistí, zájmem a lhostejností, ignorací. Například Arkadij svou matku Sofii Andrejevnu miluje i nenávidí. Citovou ambivalenci, prolínání štěstí a neštěstí, radosti a utrpení zdůrazňoval například ruský literární vědec Boris Bursov: „Dostojevskij měl takovou povahu, že se u něho přátelství prolínalo s nepřátelstvím, štěstí s neštěstím, pád se vzmachem, láska s nenávistí.“¹⁸ Z hlediska interpretace rodiny a rodinných vztahů u Dostojevského lze ještě poukázat na to, že spisovatel odsuzoval vliv prostředí, tedy koncepci „среда заела“, což svého času vedlo k různým polemikám i na stránkách *Deníku spisovatele*,¹⁹ a naopak zdůrazňoval odpovědnost člověka za vlastní činy a také jejich důsledky.²⁰

Motiv nahodilé rodiny

Nahodilá rodina²¹ se u Dostojevského setkává s osobitou interpretací. Jde o náhodné seskupení lidí, kteří vytváří rodinu. Jejich vztahy mohou být částečně pokrevní, jsou však poznamenány chaosem vládnoucím v tehdejší společnosti. Náznak motivu nahodilé rodiny najdeme již v nedokončeném románu *Nětočka Nězvanovová* (1849), dále se

17 F. M. Dostojevskij byl v období 20. až 70. let minulého století kritizován kvůli tzv. dostojevštině – zálibě v zobrazování lidského utrpení a rozduženosti lidské osobnosti, kvůli sociálnímu pesimismu, odmítání revolučního násilí a zdůrazňování křesťanské pokory. Kritická vyjádření v té době renomovaného literárního vědce v ruském prostředí Vladimira Jermilova (1904–1965) na dlouhou dobu ovlivnila interpretace Dostojevského tvorby v českém i slovenském prostředí. Kritik doslova uvádí: „Do děl tohoto nesmírně subjektivního spisovatele [...] vtiskl se smutný příběh veliké, ale nemocné duše, jež ochorela lidským utrpením a doslova pozbyla vši naděje, to jest pohřbila všechna očekávání, sny a naděje svého mládí – duše, jež si zamilovala bolest, neboť neměla už proč žít, to jest neměla už kromě bolesti ani co milovat.“ JERMILOV, V.: *F. M. Dostojevskij*. Praha 1957, s. 7. Na jiném místě Dostojevskému vytýká odklon od pokrokového Ruska: „Od Ruska, které reprezentovali Bělinskij, Černyševskij, Dobroljubov, Gercen, Někrasov, Ščedrin; ztratil tak možnost pomoci ‚urazeným a poníženým‘.“ JERMILOV, V.: *F. M. Dostojevskij*. Praha 1957, s. 11.

18 BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha 1978, s. 129.

19 Jako příklad můžeme uvést již esejistický příspěvek s názvem *Среда (Prostředí)*, který je zároveň třetí částí *Deníku spisovatele* za rok 1873. Dostojevskij v něm píše: „И вот, однако же, замечательно теперь, что они [прокурор и адвокаты – rozn. L. P.] не карают, а сплошь оправдывают. [...] В том и задача, что мания оправдывания во что бы ни стало не у одних только крестьян, вчерашних униженных и оскорбленных, а захватила сплошь всех русских присяжных, даже самого высокого подбора, нобльменов и профессоров университета.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый: Дневник писателя 1873, Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград 1980, s. 13.

20 Dostojevskij zastával názor, podle kterého akceptace osobnosti člověka a její svobody v sobě nese také uznání její odpovědnosti. Tyto a další souvislosti uvádí N. O. Losskij v části *Teodicea Dostojevského* v monografii *Dostojevskij a jeho křesťanský světónáklad*. LOSSKIJ, N. O.: *Dostojevskij a jeho křesťanský světónáklad*. Bratislava 2009, s. 136.

21 F. M. Dostojevskij používá termín случайное семейство.

objevuje v románech *Uražení a ponížení* (1861) a *Výrostek* (1875), v díle *Deník spisovatele* (1873, 1876–1877, 1880, 1881) pohybuje se na pomezí beletrie a dokumentární literatury, až nakonec vrcholí románem *Bratři Karamazovovi* (1880).

V románu *Uražení a ponížení* jde o vedlejší, epizodický motiv. V románech *Výrostek* a *Bratři Karamazovovi* jde o tzv. leitmotiv celého románu. Na základě klasifikace motivů dle Františka Všetického,²² bychom tento motiv v románu mohli označit za signální a zčásti mysteriózní, protože jeho podstata se v průběhu románu nemění, zásadní informaci o původu postavy Nelly se však dovídáme na konci románu. Nahodilou rodinu vytváří v románu *Uražení a ponížení* mladý spisovatel Ivan Petrovič a děvče jménem Jelena. Původ Nelly je zahalen tajemstvím, až seznámením s Ivanem Petrovičem se o jejím životě postupně dozvíme více. Vztah, kontakt Ivana a Jeleny se postupně mění: od počáteční nedůvěry přechází k důvěře a respektu, dívka požádá Ivana, aby ji oslovoval Nelly jako její maminka. Ivan Petrovič vystupuje v roli zachránce, tady bychom jeho vztah k Nelly ho mohli srovnat s Jeanem Valjeanem a Cosette z románu V. Huga *Bídníci*. Iluze rodinného štěstí je narušena nemocí a následnou smrtí Nelly. Nahodilá rodina se rozpadá, na druhé straně však smrt Nelly způsobí obnovení kontaktů mezi Natašou Ichmeněvovou a jejími rodiči.

V románu *Výrostek* se charakter motivu nahodilé rodiny mění, z vedlejšího motivu se stává motiv centrální, leitmotiv díla. Rodinné vztahy (především citová ambivalence ve vztahu k matce, komplikovaný vztah k biologickému a adoptivnímu otci a další) jsou řešeny z perspektivy vypravěče – mladíka Arkadije Dolgorukého.

V *Deníku spisovatele* se Dostojevskij věnuje nahodilé rodině z teoretické stránky, konkrétně v části *Будущий роман. Опять „случайное семейство“* (*Příští román. Znovu „nahodilá rodina“*)²³ píše o záměru napsat román s tematikou rozkladu rodinných vztahů pod vlivem chaosu v tehdejší společnosti. „Я давно уже поставил себе идеалом написать роман о русских теперешних детях, ну и конечно о теперешних их отцах, в теперешнем взаимном их отношении.“²⁴ Motiv nahodilé rodiny získává dokumentární charakter, protože jde o zachycení skutečných událostí ze 70. let 19. století. V příspěvku s názvem *Г-н защитник и Великанова (Pan obhájce a Velikanovová)*²⁵ autor například vzpomíná tragický případ, kdy macecha vyhodila z okna malou holčičku.

Kulminaci motivu nahodilé rodiny představuje podle nás román *Bratři Karamazovovi*. Podobně jako v případě románu *Výrostek* i tady jde o leitmotiv, v důsledku polyfonie však sledujeme osudy celkově tří bratrů, z nichž jen Ivan a Aljoša mají stejnou matku. Původ jejich čtvrtého, nevlastního bratra není v románu úplně objasněn, protože nejdů-

22 PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc 2002, s. 234–236.

23 *Deník spisovatele* za leden 1876, kapitola 1, část 2.

24 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй: Дневник писателя за 1876 год, январь–апрель*. Ленинград 1981, s. 7.

25 *Deník spisovatele* za květen 1876, kapitola 1, část 5.

ležitější je právě triáda, osud tří bratrů. Smerďakov v této souvislosti představuje podle interpretace Andreje Červeňáka vnitřní emanací prostředního z bratří Ivana Karamazova. Rodina se nakonec rozpadá a každý z jejích členů si nakonec kráčí svou vlastní cestou: Dmitrij je nespravedlivě obviněn z vraždy otce a odsouzen na nucené práce v Sibiři, Ivan zešílí, Aljoša nachází smysl života v konání dobra; čtvrtý z bratrů Smerďakov spáchal sebevraždu.

Motiv nahodilé rodiny z perspektivy žánru

Jak můžeme vidět, u Dostojevského se motiv nahodilé rodiny pojí především s románem, jenž poskytuje pro realizaci tohoto motivu nejlepší prostor: kromě hlavní linie umožňuje vyobrazit několik vedlejších syžetových linií, umožňuje nahlížet na události s odstupem času a z několika perspektiv, ale také je pro něj charakteristické tzv. polymorfní rozpětí (termín Iva Pospíšila²⁶), a tím i možnost integrovat do díla další žánry.

Zajímavý pohled na propojenost literárního žánru a motivu nahodilé rodiny nám nabízí koncentrace autobiografických rysů. Jejich přítomnost anebo nepřítomnost bychom mohli vyjádřit sinusoidou. Autobiografické rysy se koncentrují ve dvou románech *Uražení a ponížení* a *Bratři Karamazovi*, naopak v románech *Nětočka Nězvanovová* a *Výrostek* pozorujeme jejich slábnutí. V románu *Uražení a ponížení* zaujímají důležité místo, vážou se především k okolnostem autorova debutu.²⁷ Jak jsme uvedli, v románech *Nětočka Nězvanovová* a *Výrostek* autobiografické rysy slábnou, dominantou se tak stává propojenost s tehdejší společenskou situací. Autobiografické rysy vrcholí románem *Bratři Karamazovi*, v němž se slévají myšlenky, filosofie a přístup autora. Zejména v tomto románu se Dostojevskij postavou Fjodora Pavloviče Karamazova vrací k složitému vztahu k otci, v postavě trpící ženy zachycuje utrpení vlastní manželky ze ztráty synka Aljoši.

Motiv nahodilé rodiny vnímáme nejdřív v souvislosti s románem *Nětočka Nězvanovová* v rovině postav Nětočka – otčím, Nětočka – kníže N. a dále v románech *Uražení a ponížení* v rovině postav Ivan Petrovič – Nelly a *Výrostek* mezi postavami Sofie – Arkadij Dolgorukij – Makar Dolgorukij. Nelly, jejíž původ je téměř v celém románu zahalen rouškou tajemství, představuje na rozdíl od Arkadije vedlejší postavu, kterou navíc sledujeme z perspektivy Ivana Petroviče. Arkadij je vypravěčem, čímž intenzivněji vnímáme

26 Termín polymorfní rozpětí jako vyjádření polygeneričnosti (vícežánrovosti) využívá Ivo Pospíšil v monografii *Rozpětí žánru*. Brno 1992.

27 Propojenost románu *Uražení a ponížení* s osobností Dostojevského můžeme podle N. O. Losského vidět v postavě mladého spisovatele Ivana Petroviče, který publikoval svoje první literární dílo, prožil úspěch, ale později se jeho tvorba setkává s negativním hodnocením; dále v postavě Nelly, která trpí nemocí spisovatele – epilepsií, nebo také v milostném trojúhelníku mezi Ivanem Petrovičem, Natašou Ichmeněvovou a mladým knížetem Aljošou Valkovským, který nám může připomenout složitý vztah mezi Dostojevským, jeho první manželkou Marií Dmitrijevovou Isajevovou a učitelem Vergunovem. LOSSKIJ, N. O.: *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhled*. Bratislava 2009, s. 33.

jeho názor na rodinné vztahy: k matce Sofii cítí lásku i zášť, ze strany biologického otce Versilova pocituje lhostejnost.

Deník spisovatele nastiňuje problematiku rodiny z jiné perspektivy. Dostojevskij se v něm zabývá nahodilou rodinou z teoretické stránky, definuje, v čem spočívá její podstata. Motiv nahodilé rodiny nacházíme v publicistice, konkrétně v líčení soudního procesu. Jestliže motiv nahodilé rodiny má v Dostojevského románech autobiografický základ, v *Deníku spisovatele* jde o zachycení skutečných událostí, a tím také o zdůraznění dokumentárního charakteru díla jako celku.

Náznačky motivu nahodilé rodiny v románu *Nětočka Nězvanovová*, jeho další rozvíjení v románech *Uražení a ponížení* a *Výrostek* a nakonec kulminace v románu *Bratři Karamazovovi* nás přivádí k závěru, že román je pro motiv nahodilé rodiny žánrem *par excellence*. *Deník spisovatele* plní i proto v této souvislosti roli interpretačního klíče.

Závěrem

V ruské literatuře 19. století se s problematikou rodiny a rodinných vztahů potkáváme často. Jak jsme mohli vidět, obraz rodiny a rodinných vztahů v tvorbě F. M. Dostojevského ovlivnila ve značné míře osobní zkušenost spisovatele.

V příspěvku jsme se věnovali motivu tzv. nahodilé rodiny, která má v interpretaci spisovatele specifické rysy a význam. Představuje náhodné seskupení lidí, mezi kterými mohou být rodinné vazby, ale pod vlivem společenského chaosu dochází k narušení těchto vazeb a k postupnému rozkladu seskupení. Poukázali jsme na rozvíjení motivu nahodilé rodiny v Dostojevského tvorbě, na jeho specifikum v *Deníku spisovatele* i propojenost s žánrem románu.

Bibliografie

- BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha 1978.
ČERVEŇÁK, A.: *Tajomstvo Dostojevského*. Nitra 1991.
DOSTOJEVSKÁ, A. G.: *Spomienky*. Bratislava 1981.
DOSTOJEWSKI, A.: *Dostojevski geschildert von seiner Tochter*. Erlenbach–Zürich 1920.
JERMILOV, V.: *F. M. Dostojevskij*. Praha 1957.
LOSSKIJ, N. O.: *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonázor*. Bratislava 2009.
PAROLEK, R.: *F. M. Dostojevskij*. Praha 1963.
PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc 2002.
POSPÍŠIL, I.: *Rozpětí žánru*. Brno 1992.

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый: Дневник писателя 1873, Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград 1980.

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй: Дневник писателя за 1876 год, январь–апрель*. Ленинград 1981.

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий: Село Степанчиково и его обитатели, Униженные и оскорбленные*. Ленинград 1972.

ЛЕРМОНТОВ, М. Ю.: *Герой нашего времени*. Москва 2007.

PaedDr. Lenka Paučová (* 1986) zpracovává disertační práci pod vedením prof. PhDr. Iva Pospíšila, DrSc., na téma *Filiace Deníku spisovatele v tvorbě F. M. Dostojevského a jeho žánrové metamorfózy v ruské literatuře počátku 20. století*. Ve svém výzkumu se zaměřuje na ruskou literaturu 19. století, především na osobnost a tvorbu F. M. Dostojevského a žánr deníku ve slovanských literaturách. E-mail: lenka.paucova@gmail.com.

CHARAKTERISTIKA INTERNETOVÉ REKLAMY (S DŮRAZEM NA REKLAMU V OBLASTI VZDĚLÁVÁNÍ)

Kateřina Rysová

The Characteristics of Internet Advertising (with an Emphasis on Advertising in Education)

In the introductory part of the article, we briefly introduced theoretical knowledge of advertising and using specialized literature, we defined the basic concepts. We focused on the concept of style and we characterized the style of advertising. In the second part, we concentrated on the style of the contemporary Czech and Russian online advertising which we described on the basis of Internet text advertising. On specific examples, we illustrated selected means of language, typical for advertising in the field of education and we outlined the basic features of the advertising style. Above all, we focused on the means of language that are used to make contact with the advertising addressee, how to appeal to the reader, the vocabulary and some of the syntactic means used in advertising texts.

Key words: online advertising; advertising in education; stylistics

REKLAMA doprovází každodenní život člověka, je neodbytná, všudypřítomná, vtíravá, hloupá i kreativní. Podle H. Srpové reklama představuje „soudobý obraz a odraz stavu společnosti“ a může napovědět mnohé o systému hodnot, morálních zásadách, zájmech, starostech, představách či předsudcích určité komunity.¹ Reklama se totiž snaží „prodat“ nejen předměty, výrobky či služby, ale také myšlenky, hodnoty nebo názory. Podle H. Srpové je reklama „nejagresivnějším a svým způsobem nejrafinovanějším modelem interpersonálního a zároveň mediálního (institucionálního) předávání informace“.²

Obvykle se přenos reklamy spojuje s tradičními kanály – masovými médii. Reklama se objevuje v televizním i rozhlasovém vysílání, na stránkách časopisů a novin, na billboardech a plakátech apod. Oblast reklamní komunikace se rychle vyvíjí a prochází změnami. Poslední dobou sílí vliv reklamy na internetu, a tím přicházejí tradiční média o svůj vliv i hodnotu.³ V České republice sice patří tradiční televizní reklama k neefektivnějšímu a značně rozšířenému typu reklamy, ale online reklama v současné době představuje nedílnou složku reklamních kampaní, především v souvislosti s růstem vlivu sociálních sítí.⁴

Co je to reklama?

V monografii S. Čmejrkové *Reklama v češtině. Čeština v reklamě* je reklama definována jako „nabízení prodeje výrobků a služeb neosobními médii nebo [...] povzbuzování k nákupu zboží a služeb“.⁵ „Reklama je mj. přesvědčovací proces, kterým jsou hledání uživatelé zboží, služeb nebo jiných výkonů či hodnot prostřednictvím komunikačních médií.“⁶

Reklama se týká nejen produktů, výrobků, popřípadě služeb, ale také nejruznějších myšlenek, ideologií, názorů, politických stran a politiků. Dostává se do všech oblastí každodenního života, i do sféry zdravotnictví, vzdělávání a politiky. „Reklamní komunikáty mají společnou funkci, tzv. globální cíl, a to prodat svůj produkt, ať jím je materiální komodita, služba firmy, politika, jeho strana, ideologie, ideály.“⁷

Reklamu lze dělit podle cíle a zaměření na reklamu komerční, náboženskou/politickou a sociální. Komerční reklama se zaměřuje na prodej zboží a služeb, případně podává informace o firmě a snaží se propagovat její značku a dobrou pověst. Druhý druh

1 SRPOVÁ, H.: *Knižka o reklamě*. Ostrava 2008, s. 7.

2 Tamtéž, s. 7.

3 HEJLOVÁ, D.: *Public relations*. Praha 2015, s. 10.

4 ŠENK, M.: *Reklama v televizi je stále in, internetová inzerce ji nenahradila. Průměrný Čech totiž u obrazovky stráví 3,5 hodiny denně*. [online]. [Cit. 25. 6. 2018]. Dostupné z: <<https://archiv.ihned.cz/ci-66171170-reklama-v-televizi-je-stale-in-internetova-reklama-je-nenahradila-prumerny-cech-totiz-u-obrazovky-stravi-3-5-hodiny-denne>>.

5 ČMEJRKOVÁ, S.: *Reklama v češtině. Čeština v reklamě*. Praha 2000, s. 19.

6 NOVÁKOVÁ, E. – JANDOVÁ, V.: *Reklama a její regulace*. Praha 2006, s. 23.

7 SRPOVÁ, H.: *Knižka o reklamě*. Ostrava 2008, s. 50.

reklamy – náboženská, politická – se snaží „prodat“ ideje a ideologie, názory, hodnoty a myšlenky nejen politiků a politických stran, ale i jiných organizací a uskupení; dalo by se mluvit o reklamě myšlenkové či hodnotové. Poslední druh reklamy – reklama sociální – představuje propagaci charitativních projektů či nejrůznějších kampaní zaměřených na podporování žádoucích či omezování nežádoucích jevů ve společnosti. Může se jednat o kampaně proti užívání drog, nebezpečné jízdě, kouření či alkoholu.⁸

Reklamní propagace se může ubírat dvěma cestami, buď přímou prostřednictvím reklamy, nebo nepřímou prostřednictvím PR, tedy vztahů s veřejností.⁹ Podle etického kodexu instituce CIPR¹⁰ „public relations znamenají dobrou pověst (reputaci) – jsou výsledkem toho, co děláte, co říkáte, a toho, co ostatní říkají o vás.“¹¹ Zatímco reklama je zpravidla rozeznatelná a její záměr je jasný, PR má jiný charakter a nástroje propagace. Reklama vždy něco prodává nebo ovlivňuje chování, obvykle obsahuje apel, navíc v českém prostředí musí být jasně označeno, že se jedná o reklamu. Vztahy s veřejností nepodávají jednoznačný apel vyzývající zákazníky k určitému činu (většinou ke koupi); jejich cílem je spíše vytvořit pozitivní image a informovat o jednání určité firmy, organizace nebo instituce.¹²

V současné době existuje nepřeberné množství literatury týkající se reklamy. Jedná se především o příručky z oblasti marketingu a marketingové komunikace, které se zaměřují na analýzu reklamy z marketingového hlediska, nebo poskytují praktické rady a návody, jak vytvářet reklamu, postupy při vytváření reklamních textů a sloganů. Nezaměřují se samozřejmě jen na textovou stránku, ale také na stránku vizuální a grafickou.

D. Ogilvy, který je považován za klasika reklamy, kritizuje v předmluvě knihy *Ogilvy o reklamě* snahu pozvedávat reklamu na umění a dělat reklamu kreativním způsobem. „Nepovažuji reklamu za zábavu nebo určitou formu umění, ale za informační prostředek. Když píšou reklamní text, nechci od vás slyšet, že je kreativní. Chci, aby vám můj text připadal natolik zajímavý, že si půjdete koupit výrobek.“¹³

Ve své knize *Zpověď muže, který umí reklamu* předkládá pravidla a praktické rady pro psaní reklamních sloganů a textů. Podle D. Ogilvyho má titulěk, pro upoutání pozornosti konkrétního čtenáře, obsahovat klíčová slova, která ho osloví, a dále má apelovat na osobní zájem potenciálního zákazníka.¹⁴ D. Ogilvy doporučuje do sloganů zapracovat slova „nový“, „novinka“ a používat zavedená slovní spojení a reklamní klišé, protože fungují (např. slova „vylepšení“, „úžasná“, „senzační“, „pozoruhodný“, „revoluční“, „poslední možnost“, „spěchat“). Titulky mohou obsahovat i emotivní slo-

8 SRPOVÁ, H.: *Od informace k reklamě*. Ostrava 2007, s. 22.

9 Tamtéž, s. 22.

10 Instituce CIPR = Chartered Institute of Public Relations.

11 Cit. dle HEJLOVÁ, D.: *Public relations*. Praha 2015, s. 97.

12 HEJLOVÁ, D.: *Public relations*. Praha 2015, s. 103.

13 OGILVY, D.: *Ogilvy o reklamě*. Praha 2007, s. 7.

14 OGILVY, D.: *Zpověď muže, který umí reklamu*. Hodkovičky 2004, s. 120–121.

va (např. „miláčku“, „zlato“, „kamaráde“).¹⁵ Reklamní nadpis nemá obsahovat slovní hříčky, literární přirovnání, protože jsou moc složité a mohly by vést k nepochopení.¹⁶ Z uvedených pravidel vyplývá, že praktické rady D. Ogilvyho pro tvorbu reklamy spíše odrazují od jazykové kreativity v reklamě, slovních hříček. Naopak vyzývá tvůrce, aby se drželi osvědčených postupů i v případech, že jsou poněkud ošřepané.

Česká lingvistka S. Čmejrková ve své knize *Reklama v češtině. Čeština v reklamě* na rozdíl od D. Ogilvyho oceňuje kreativitu a hru se slovy v reklamních sloganech a textech. Poetické prvky, kulturní odkazy, využívání různých textů a textových typů a žánrů v reklamě představují naopak oživení a pozvednutí reklamy na vyšší úroveň. Reklamní komunikáty „jsou ovšem i ukázkou toho, jak se reklamní diskurs snaží vymanit z apriorního půdorysu svých monologických sdělení a vnést do nich – alespoň v určité významové fázi reklamy – neutilitární (umělecké) gesto“.¹⁷

Podle S. Čmejrkové jsou reklamy využívající hru se slovy „nejběžnějším typem reklamy“.¹⁸ O idiomech, frazémeh, rčeních, úslovích, příslovích, variacích textů představujících součást kulturního dědictví či výročí slavných osobností mluví jako o „strategii navozující intersubjektívni vztahy mezi tvůrcem reklamy a jejími příjemci, vytvářející iluzi naladěnosti na jednu strunu“.¹⁹

Lingvistickými aspekty ruského reklamního sloganu, mimo jiné i klíčovými slovy v reklamních titulcích ruské tiskové reklamy, se zabýval T. Kupčík. S cílem zaujetí zamýšleného adresáta reklamy za účelem lepší zapamatovatelnosti reklamy a její efektivity se v ruských reklamních titulcích používají nejčastěji podstatná jména (srov. „вкус“, „качество“, „мир“, „Россия“, „жизнь“, „здоровье“), přídavná jména (srov. „новый“, „лучший“, „высший“, „здоровый“, „вкусный“, „русский“, „мировой“), zájmena (srov. „ваш“, „вы“, „весь“, „каждый“, „этот“), slovesa (srov. „быть“, „любить“, „сделать“, „открыть“, „попробовать“, „купить“, „помочь“), příslovce (srov. „всегда“, „просто“).²⁰

Reklama na internetu

Internetová reklama má poněkud jiný charakter než „tradiční“ reklama. V prostředí internetu se nabízejí nejrůznější možnosti, kterými lze šířit reklamní sdělení. Může se jednat o bannerovou reklamu, která „je tvořena obrázkem (např. JPEG, GIF, PNG), nebo jiným multimediálním objektem, [...] často využívající animaci, zvuk nebo video“.²¹ V tomto

15 Tamtéž, s. 121–122.

16 Tamtéž, s. 123.

17 ČMEJRKOVÁ, S.: *Reklama v češtině. Čeština v reklamě*. Praha 2000, s. 191.

18 Tamtéž, s. 130.

19 Tamtéž, s. 190.

20 KUPČÍK, T.: *Lingvistické aspekty reklamního sloganu v ruštině*. Disertační práce. Olomouc 2004, s. 40–49.

21 Cit. dle EGER, L. – PETRYL, J. – KUNEŠOVÁ, H. – MIČÍK, M. – PEŠKA, M.: *Marketing na internetu*. Plzeň 2015, s. 71.

případě můžeme mluvit o textové reklamě, obdobě novinové a časopisové reklamy. Tento typ reklamy jsme použili jako podklad pro analýzu reklamních textů v příspěvku. Dále internet poskytuje možnost sdílet propagační videa (např. pomocí platformy YouTube), která představují obdobu televizní reklamy. Se zákazníky lze na internetu komunikovat pomocí sociálních médií (jedná se o přímou účast v sociálních sítích, produktové stránky, vlastní blog, zákaznické reakce pod články, diskusní fóra, hodnocení videí a produktů apod.).²² V souvislosti s online reklamou se používá i pojem virální marketing, jehož podstatou je „rozsířování produktů (výrobků, služeb) prostřednictvím sdělení dalším osobám“²³. K tomuto účelu se hodí právě sociální média a sítě, která umožňují veškerý vytvořený obsah sdílet a zprostředkovávají ho tak dalším uživatelům. Na tento obsah je možné reagovat, komentovat ho a dále ho sdílet.²⁴ Reklama se vyznačuje vysokou mírou interaktivity, ale také bezprostředností a autenticitou.

V současnosti popularita sociálních médií roste. Sociální média a sítě představují „vysoce interaktivní platformu, díky které mohou jednotliví uživatelé i skupiny uživatelů sdílet, tvořit, diskutovat a upravovat [...] uživatelský obsah“.²⁵ Znamé osobnosti, politici a politické strany, firmy, instituce, restaurace, školy a univerzity mají své profily na sociálních sítích (např. Facebook, Twitter, Instagram), které jsou využívány k propagaci výrobků a produktů, služeb, hodnot či idejí z oblasti politiky, vzdělávání nebo zdravotnictví. Vlivem sociálních sítí se proměňuje způsob a podoba komunikace s případnými zákazníky, tedy s adresáty reklamy. Firmy, organizace i instituce se skrze své profily na sociálních sítích snaží přitáhnout pozornost ke své činnosti nejen přímou reklamou na konkrétní produkt, ale uvědomují si také důležitost dobré pověsti. „Na sociálních sítích nejde o přímý způsob ovlivňování, ale nepřímý (jde však o přímou a oboustrannou komunikaci). Cílem tedy není bezprostřední prodej, ale vytváření podvědomí, které časem v prodej vyústí.“²⁶ Dochází zde k neustálému kontaktu mezi firmou a zákazníky, lze reagovat na dotazy, připomínky a stížnosti. Aktivita firmy na sociálních sítích podporuje vznik dalších reakcí zákazníků.²⁷

Podoba reklamní komunikace s potenciálními zákazníky a konzumenty obsahu v rámci sociálních sítí představuje nový, interaktivnější styl. Reklama se totiž snaží „o komunikaci mezi zadavatelem a tím, komu je nabízený produkt nebo služba určen, a to prostřednictvím nějakého (komunikačního) média s určitým cílem“.²⁸ Tradiční reklama, zprostředkovávaná klasickými masovými médii (televize, rozhlas, noviny, časopisy atd.),

22 JANOUCH, V.: *Internetový marketing*. Brno 2014, s. 191.

23 Tamtéž, s. 185.

24 EGER, L. – PETR TYL, J. – KUNEŠOVÁ, H. – MIČÍK, M. – PEŠKA, M.: *Marketing na internetu*. Plzeň 2015, s. 98.

25 Tamtéž, s. 96.

26 JANOUCH, V.: *Internetový marketing*. Brno 2014, s. 187.

27 Tamtéž, s. 193.

28 NOVÁKOVÁ, E. – JANDOVÁ, V.: *Reklama a její regulace*. Praha 2006, s. 12.

se sice pokouší o komunikaci s adresáty reklamy, ovšem rozhovor vedený mezi dvěma stranami, které jsou na stejné úrovni, je pouze zdánlivý. Jedná se vlastně o jednostranný komunikační kanál a cílová skupina nemůže s reklamou komunikovat ani na ni přímo reagovat. Dojem oboustrannosti komunikace je vyvoláván prostřednictvím řečnických otázek či oslovení a další jazykových prostředků. Na rozdíl od tradiční reklamy některá reklamní sdělení na internetu možnost interakce umožňují, a to prostřednictvím komentářů, sdílení, vytváření událostí nebo „lajků“²⁹. Sociální média nabízejí nejružnější možnosti, kterými může potenciální zákazník na reklamní či PR sdělení reagovat. Jedná se např. o hodnocení, hlasování, vytváření pořadí, psaní komentářů a komentování komentářů,³⁰ díky kterým se otevírá možnost obousměrné komunikace.

O efektivitě reklamy na internetu se vedou debaty, existují názory, které hodnotí reklamu na internetu jako neefektivní, jiné jako úspěšnou metodu reklamy.³¹ Již jsme zmínili převahu televizní reklamy nad internetovou v českém prostředí, avšak online propagace představuje důležitý nástroj současné reklamní komunikace.³² Psali jsme i o rostoucí popularitě sociálních sítí, které dávají možnost přesněji určit cílovou skupinu a více s ní komunikovat.

Jedna z největších výhod internetové reklamy pro zadavatele je její schopnost se přizpůsobovat a cílit na adresáta sofistikovaným způsobem. Na základě historie vyhledávání v prohlížečích se internetová reklama „naučí“, jaká témata uživatele zajímají, a tím se může lépe zaměřit reklamní obsah na každého adresáta, kterému se zobrazují častěji produkty, které ho zaujmou. Další výhodou internetové reklamy je možnost spojit téma reklamy s obsahem stránek. „Lidé běžně navštěvují stránky, které je zajímají či jinak přitahují. Reklama na takových stránkách je efektivní, protože jejich návštěvníci o ně mají už předem zájem“.³³ Internetová reklama také poskytuje zpětnou vazbu pro zadavatele reklamy, která může poskytnout relevantní informace o efektivitě reklamy a dát impuls pro její vylepšení.

Na druhé straně má internetová reklama své nevýhody. Online prostředí nabízí uživatelům možnost v podobě aplikací či rozšíření vyhledavačů omezit, či dokonce zakázat reklamní obsah. S tím se snaží tvůrci reklamy bojovat vytvářením nových podob a typů reklamy. Reklamní texty získávají podobu tzv. komerčních článků či sponzorovaných sdělení. Jedná se o text, který je sponzorován zadavatelem za komerčním účelem propagace určitého produktu. Na první pohled lze text v této podobě zaměnit za nereklamní,

29 Jedná se o možnost označit sdělení, které se adresátovi líbilo.

30 JANOUC, V.: *Internetový marketing*. Brno 2014, s. 300.

31 CLOW, K. E. – BAACK, D.: *Reklama, propagace a marketingová komunikace*. Brno 2008, s. 241.

32 ŠENK, M.: *Reklama v televizi je stále in, internetová inzerce ji nenahradila. Průměrný Čech totiž u obrazovky stráví 3,5 hodiny denně*. [online]. [Cit. 25. 6. 2018]. Dostupné z: <<https://archiv.ihned.cz/ci-66171170-reklama-v-televizi-je-stale-in-internetova-reklama-je-nenahradila-prumerny-cech-totiz-u-obrazovky-stravi-3-5-hodiny-denne>>.

33 CLOW, K. E. – BAACK, D.: *Reklama, propagace a marketingová komunikace*. Brno 2008, s. 238.

nekomerční sdělení. Další nevýhodou reklamy představuje tzv. „clutter“ – jedná se o velké množství reklamy, případně i v několika vrstvách, takže na adresáta působí rušivě. Internetová reklama má krátkou životnost, je tedy nutné ji buď neustále aktualizovat, nebo vytvářet nové reklamní komunikáty pro udržení pozornosti cílové skupiny.³⁴

Reklama na území České republiky i Ruské federace se podřizuje legislativě,³⁵ reklamní obsah musí být vždy jasně rozpoznatelný, většinou se označuje nápisem reklama (příp. reklamní sdělení, sponzorováno, komerční sdělení apod.). Kromě zákonného rámce regulují reklamu také nejrůznější etické kodexy,³⁶ jejich dodržování je dobrovolné. Internetová reklama vyskytující se v českém internetovém prostředí je vždy náležitě označena, zatímco na ruských stránkách reklamním textům a obrázkům obvykle zvláštní textové označení chybí, nicméně existují ukazatele, podle kterých lze reklamní sdělení odhalit. Většinou se reklamy vydělují graficky, nacházejí se při horním nebo dolním okraji či na pravé straně webových stránek a jejich komerční úmysl lze odvodit z obsahu reklamního textu i vizuální podoby reklamy.

O stylu reklamy

Stylistika tradičně vyděluje na základě převažující funkce komunikátu pět základních funkčních stylů. „Функциональные стили языка [...] выполняют важнейшие функции, являясь средством общения, сообщения определенной информации воздействия на слушателя или читателя.“³⁷ Studijní příručka *Současná stylistika* rozlišuje dvě základní skupiny – styly sdělovací (popř. věcně sdělné) a styly esteticky sdělné. Sdělovací styly zahrnují styl prostěsdělovací, odborný, administrativní, většinu žánrů publicistického stylu a některé typy komunikátů řečnického stylu. Ke stylu esteticky sdělnému patří styl umělecký a část řečnických žánrů.³⁸ V učebnici *Русский язык и культура речи* se funkční styly rozdělují na „книжные функциональные стили“, mezi které pat-

34 Tamtéž, s. 240.

35 V České republice regulují reklamu mimo jiné uvedené právní normy:

- Zákon č. 40/1995 Sb., o regulaci reklamy a o změně a doplnění některých dalších zákonů;
- Zákon č. 231/2001 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání;
- Zákon 348/2005 Sb., o rozhlasových a televizních poplatcích a o změně některých zákonů;
- Zákon 132/2010 Sb., o audiovizuálních mediálních službách na vyžádání a o změně některých zákonů (zákon o audiovizuálních a mediálních službách na vyžádání).

V Ruské federaci mezi zákony upravující reklamu patří například:

- Federální zákon ФЗ «О защите прав потребителей» от 7. 2. 1992 г. № 2300-1;
- Federální zákon ФЗ «О рекламе» от 13. 3. 2006 г. № 38-ФЗ;
- Federální zákon № 200-ФЗ от 23. 7. 2013 г. «О внесении изменений в Федеральный закон «О рекламе» и ст. 14.3 Кодекса Российской Федерации об административных правонарушениях»; poslední aktualizace zákona o reklamě z roku 2006 Federální zákon № 61-ФЗ от 3. 4. 2018.

36 Příkladem je etický kodex (= Code of Conduct) instituce CIPR (= Chartered Institute of Public Relations).

37 ГОЛУБ, И. Б.: *Русский язык и культура речи*. Москва 2003, s. 17.

38 ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E.: *Současná stylistika*. Praha 2008, s. 97.

ří styl „научный“, „публицистический“, „официально-деловой“ a „разговорный“. K spisovným stylům je řazen i umělecký styl, tedy styl umělecké literatury.³⁹

Ve studijní příručce *Současná stylistika* jsou styly jmenované v předchozím odstavci řazeny mezi styly primární. Dále se mluví o sekundárních stylech, mezi které je zařazen mimo jiné i styl reklamy, který je chápán jako osobitý typ manipulativního textu.⁴⁰ V reklamním stylu převažuje funkce informativní a persvazivní, tedy přesvědčovací funkce, obě tyto funkce vykazují i žánry publicistického stylu. Z toho vyplývá, že se někdy reklama připojuje k publicistickému stylu. Za informativností a persvazivností reklamních textů pak stojí zřejmá komercionalita jejich autora či zadavatele.⁴¹ Reklamní text se vytváří za účelem manipulace a apel na adresáta je silnější než u publicistického stylu. O stylu reklamy se mluví jako o stylu záměrně působícím na adresáta. Reklamní komunikáty se snaží o vyvolání dojmu přímého kontaktu s příjemci, o ovlivnění myšlení a citů, jazyk reklamy se pokouší o snadnou zapamatovatelnost a o kreativitu vyjádření pro vzbuzení zájmu adresáta reklamy.⁴² Pro styl reklamy je typická dynamičnost, stylová podoba reklamy se mění, ustaluje své stereotypy, které se narušují jazykovou aktualizací a originalitou.⁴³

Reklama má za cíl upoutat pozornost, zaujmout a vyvolat touhu, přimět k činu, čemuž jsou podřízeny jazykové i vizuální prostředky, které jsou využity při tvorbě reklamy.⁴⁴ Reklamní texty poskytují informaci o produktu, vyžadují použití jednoduchého a jasného jazyka, pokoušejí se o originalitu a neopakovatelnost vyjádření. Autoři mají k dispozici bohatství slovní zásoby, širokou škálu různých slovotvorných prostředků, slovních druhů a syntaktických struktur.⁴⁵ Mimochodem, snaha o kreativitu a originalitu reklamního textu nekoresponduje s míněním D. Ogilvyho, který tvrdí, že používání stereotypů má své opodstatnění, klišé fungují a originalita textu může základnímu záměru a cíli reklamy někdy i uškodit.

Reklamní styl představuje „kombinaci typických prvků všech stylů, a to od výpovědního typu stylově neutrálního až po promluvové modifikace základních typů spisovného a někdy i nespisovného jazyka“.⁴⁶

39 ГОЛУБ, И. Б.: *Русский язык и культура речи*. Москва 2003, s. 18.

40 ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E.: *Současná stylistika*. Praha 2008, s. 100.

41 MINÁŘOVÁ, E.: *Stylová podoba současné reklamy*. In: KARLÍK, P. – KRČMOVÁ, M. (eds): *Jazyk a kultura vyjadřování*. Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám. Brno 1998, s. 57.

42 Tamtéž, s. 61.

43 Tamtéž, s. 62.

44 ČMEJRKOVÁ, S.: *Reklama v češtině. Čeština v reklamě*. Praha 2000, s. 20.

45 BRANDNER, A.: *Reklamní slogan v ruštině a češtině*. In: RICHTER, O. (ed.): *Dialog kultur III*. Sborník příspěvků z vědecké konference s mezinárodní účastí pořádané ve spolupráci se Společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů. Hradec Králové 26. 10. 2004. Ústí nad Orlicí 2005, s. 44.

46 Tamtéž, s. 49.

Stylová podoba ruské a české reklamy v oblasti vzdělávání

Reklama tedy představuje zvláštní typ komunikace, jejím cílem je přesvědčit, apelovat, ovlivňovat. Pro dosažení tohoto cíle využívá různé prostředky, nejen jazykové, ale i obrazové, zvukové (v případě rozhlasové a televizní reklamy) apod. Na následujících řádcích se budeme zabývat obecným charakterem reklamy v oblasti vzdělávání, představíme některé vybrané jazykové prostředky typické pro oblast reklamy a nastíníme účel, ke kterému jsou používány.

V oblasti vzdělávání lze najít reklamy tradičnějšího ražení, které propagují kurz, v rámci kterého lze získat nové znalosti či dovednosti za určitý obnos. Jedná se tedy o komerční reklamu, která se snaží prodávat zboží či službu, přičemž v případě vzdělávání se většinou jedná o služby, tedy kurzy (srov. „Nenechte si ujít nové kurzy Počítačové školy GOPAS“⁴⁷), ale v některých případech i o zboží, například učebnice (srov. „Sežeňte učebnice k přijímačkám na VŠ. Sežeňte učebnice k maturitě. Sežeňte učebnice k přijímačkám na SŠ“). Část reklamy týkající se vzdělávání ale můžeme zařadit mezi reklamu myšlenkovou, obvykle propagující hodnoty, myšlenky či názory. Školy a další vzdělávací instituce se totiž snaží nalákat zájemce o studium a jedná se spíše o propagaci jejich image. Objevují se tedy přesahy do oblasti vztahů s veřejností. Taková reklama se týká celkové pověsti školy a propagace „značky“ školy, vyzdvihuje prestiž a kvalitu vzdělávací instituce, představuje možnosti, které potenciálním zájemcům o studium nabízí (srov. „[...] занимает 2-е место среди университетов восточной Европы и центральной Азии“). V českém prostředí lze činnost a nabídku nejen vzdělávacích institucí sledovat na sociální síti Facebook, v ruském prostředí školy a další organizace zabývající se vzděláváním mají své profily na Facebooku také, ale více se zde prosazuje platforma VKontakte. V ruském i českém internetovém prostředí se nejčastěji objevují reklamy na vysoké školy, v menší míře pak střední školy a počet reklam základních škol je prakticky nulový. Početně je zastoupena i reklama na jazykové kurzy či kurzy v jiných oblastech (např. v oblasti managementu, IT, financí).

V analýze reklamy nelze zcela opominout ani její vizuální stránku doprovázející reklamní text. Ruská i česká reklama v oblasti vzdělávání používá podobné obrazy a symboly. Nejčastěji jsou vyobrazení studenti v různých situacích, typických pro školní prostředí (v knihovně nebo v učebnách), školní budovy, knihy atd. Většinou představuje obrazová složka pouhý doprovod, který na smyslu či významu textu nic nemění, a jedná se o typizovaný materiál, který jsme krátce popsali výše, nicméně může se vyskytnout

47 Reklamní texty a slogany byly čerpány z českých a ruských webových stránkách. Příklady pocházejí převážně z prohlížečů (<www.seznam.cz>, <www.yandex.ru>), zpravodajských webů a stránek, které se týkají vzdělávání (<www.vysokeskoly.cz>, <www.atlasskolstvi.cz>, <www.ucheba.ru>, weby vzdělávacích institucí apod.).

i nápaditější obrazový doprovod, například text reklamy „Nabijeme tě poznáním“ je doplněn obrázkem nabíjející se baterie.

Reklama je jednostranným komunikačním kanálem, který se pouze tváří jako obousměrný. Pro vytvoření dojmu existence oboustranného rozhovoru mezi dvěma partnery využívají reklamní texty zpravidla oslovení zamýšleného adresáta. Obvykle se reklamy obracejí na svého příjemce prostřednictvím vykání. Oslovení pomocí druhé osoby jednotného čísla se objevuje zpravidla méně často. Častější výskyt vykání je spojován s jeho apelovou funkcí ve zdvořilostní podobě.⁴⁸ V některých případech se používá i druhá osoba čísla množného, která se vzhledem ke kontextu používá pro oslovení skupiny osob, nikoli jako zdvořilé oslovení jedné osoby.

Reklama vždy pracuje s určitou cílovou skupinou, reklama v oblasti vzdělávání je většinou zaměřena na mladé lidi a využívá k oslovení svých adresátů druhou osobu singuláru. Zároveň reklamní texty, především v titulcích, vybízejí recipienty k činu, obsahují apel, a proto se používají imperativní slovesné tvary, srov. „Studuj střední v Německu“, „Nauč se anglicky u protinožců“, „Vyber si svou barvu. Studuj, co tě baví“, „Сделай свою учебу интересней“, „Учись и будь первым!“ Některé reklamy jsou ale určeny rodičům, osobám vyššího věku nebo osobám již pracujícím, které se snaží prohloubit své vzdělávání nebo vzdělání svých dětí. V takových případech se reklama obrací k adresátům zdvořile pomocí vykání. U následujících příkladů předpokládáme, že se jedná o vykání, protože cílovou skupinou představují dospělí nebo rodiče. I v tomto případě reklama apeluje na recipienty pomocí imperativních slovesných tvarů, srov. „Proměňte dětské sny v realitu“, „Pošlete děti do světa! Jazykové pobyty pro děti a mládež“, „Neodkládejte úspěch na zítra. Studium MBA“, „Вы хотите, чтобы ваш ребенок обучался в ведущих инверситетах России и мира?“ Reklamní texty mohou využívat i rozkazovací tvar druhé osoby množného čísla, snaží se se tak oslovit větší množství lidí a vyvolat u nich dojem, že adresát reklamy není osamocený a existuje celá řada lidí, která patří do stejné skupiny, srov. „Angličtina pro všechny! Studujte na Maltě“, „Обучение английскому у вас в офисе. [...] Вы сами составляете график занятий“.

Ruský jazyk často využívá, na rozdíl od češtiny, neosobní konstrukce, které vyjadřují apel, nezbytnost. Tyto tvary se vyskytují i v reklamních textech, srov. „Время поступать!“

V reklamních textech v oblasti vzdělávání se také vyskytují slovesné tvary v první osobě množného čísla oznamovacího způsobu, srov. „Měníme svět“, „Nabijeme tě poznáním“, „Изучаем английский язык. Бесплатно, интересно, онлайн“, „Подготовим к экзаменам, закроем пробелы“. Tímto způsobem je naznačena existence partnera v komunikační situaci, kterou reklama uměle vytváří. Tento partner se zaštituje osobním zájmemem *мы* v různých tvarech, srov. „Vzdělávejte se s námi“, „А ты готов к будущему? Мы подготовим“. Další prostředek pro vytvoření dialogu mezi vzdělávací institucí

48 ČMEJRKOVÁ, S.: *Reklama v češtině. Čeština v reklamě*. Praha 2000, s. 143.

a čtenářem reklamy představuje použití zájmen *my* a *vy/ty*, popřípadě slovesných tvarů v odpovídajících osobách, srov. „Pomaturitní studium vás postaví na skvělou startovní pozici. Spolu to zvládneme!“ , „My víme, jak Vás připraví“ , „Dokážeme, že na to máte“; „Мы создали гибкую и надежную систему, благодаря которой вы занимаетесь по индивидуальному плану [...]“ , „А ты готов к будущему? Мы подготовим“. Osobní zájmena jsou tedy jazykovým prostředkem, který reklamní komunikáty hojně využívají.

Se záměrem navázání kontaktu se čtenářem používají reklamní texty v oblasti vzdělávání také přivlastňovací zájmena, srov. „Nastartuj svou kariéru na Vysoké škole hotelové“ , „Vaše kariéra začíná zde“ , „Budoucnost vašich dětí? Je světová!“ , „Запишись на факультатив. Сделай свою учебу интересней“ , „Вы хотите, чтобы ваш ребенок обучался в ведущих инверситетах России и мира?“ .

Reklamní texty jsou zpravidla založené na hře se slovy, na používání ustálených spojení, metafor atd.⁴⁹ To se projevuje do jisté míry i v reklamě ve vzdělávání, srov. „Pošlete děti do světa! Jazykové pobytu pro děti a mládež“ , „Nabijeme tě poznáním“ , „Точка кипения. Владивосток“. Reklama ve vzdělávání předpokládá vzdělaného adresáta či adresáta, který se o vzdělávání zajímá, ve většině reklamních textů se převážně používá spisovný jazyk a spisovná slovní zásoba. V úvodní části jsme uvedli některá klíčová slova, vyskytující se v reklamních textech a sloganech nejčastěji. Reklama na vzdělávání se odlišuje tím, že na rozdíl od reklamy v jiných oblastech používá přivlastky „nejnovější“ , „nový“ , „novinka“ jen zřídka. Spíše se používají atributy vyzdvihující kvalitu, efektivitu, možnosti, uplatnění, srov. „Studium plné životních příležitostí. Vaše kariéra začíná zde“ , „[...] качественное образование, программы элитной подготовки [...]“ .

V struktuře textu převažují krátké věty jednoduché nad souvětími. Používají se pro přehlednost, jasnost a výstižnost reklamního textu, aby recipientovi bylo jasné, co má dělat nebo jaké výhody mu studium v konkrétní vzdělávací instituci přinese, srov. „Svět bude Vás“; „Мечтай. Учись, Действуй.“

Online reklama ve oblasti vzdělávání často pouze vyjmenovává výhody a přednosti instituce nebo nabízené obory a obvykle jsou tato slovní spojení řazena za sebou nebo v odrážkách pod sebou. Jedná se o nevětné konstrukce, obsahující jednotlivá slova nebo slovní spojení, srov.

- „Unicorn College
 - Informační technologie
 - Managment ICT projektů
 - Экономика a management“
- „Высшая школа финансовых технологий
 - Digital-маркетинг
 - управление продажами

49 Tamtéž, s. 130.

- эконоическая безопасность
- инновационный маркетинг [...]“

Pro navázání kontaktu s adresátem reklamního textu jsou na syntaktick úrovni využívány otázky. Objevují se takov, kter rovnou poskytují adresátovi odpovd, srov. „Už vš, kam na vysokou? ... УHK“, „Знания есть — прогресса нет? — Важны не только знания, а система!“ A také otázky bez prm odpovědi, kter je ovšem napovzena názvem či logem vzdělávací instituce, srov. „Hledš opravdu dobr vzdělání?“, „Сколько английских слов ты знаешь?“

Na základě materiálu internetov rusk a česk reklamy jsme popsali nkter jazykov prostředky typick pro styl reklamy, zamřili jsme se na reklamu z oblasti vzdělávání, kter zasahuje do oblasti PR, stojí na pomezí reklamy komern a reklamy hodnotov.

Reklamní komunikáty využívají popsan jazykov prostředky se dvěma základními záměry – k oslovení a navázání kontaktu s adresátem a k vyjádření apelu, kter vybdne čtenáře reklamy k činu. K tomuto účelu se využívají jednak morfologick (např. imperativní slovesn tvary, kontrast my–vy/ty, privlastnovac a osobn zájmena „ty“, „vy“, „my“, „tvůj“, „vš“, „náš“, „svůj“), jednak syntaktick prostředky (např. otázky a prm či neprm odpovědi na n). Základním rysem reklamního textu je jasnost a vstžnost, proto pvlád použit krátkých vt jednoduchých nad souvětími a v reklamním textu se často objevují nevtn konstrukce či klčov slova v odrážkách. Uveden prklady v tomto článku využívají slovní zásobu spisovného jazyka. Zvlstnst reklamního stylu v oblasti vzdělávání je spíše niš frekvence použit prvlastku „nov“ a jeho variant, převzuj atributy poukazující na kvalitu, uplatnitelnost a jedinečnost vzdělávací instituce či vzdělávacích služeb, srov. „studium pln přležitost“, „качественный“, „элитный“.

Styl reklamy představuje samostatn sekundrn styl nebo se připojuje k publicistickému stylu jako jeho dělící podstyl. Využívá nejen jazykov prostředky publicistického stylu, ale i prostředky typick pro ostatn funkn styly. Reklama mimo jiné hojně využívá i nkter prvky typick pro odborn styl; jedná se napřklad o odbornou slovní zásobu, názvy studijních oborů, používání odrážek. Reklama je tvořena předevšm s ohledem na dvě základní funkce reklamního textu – informativní a persvazivní. Je text má adresáta informovat o produktu, službě, firmě nebo instituci a dále ho má přesvdt k akci.

Bibliografie

- BRANDNER, A.: *Reklamní slogan v ruštině a češtině*. In: RICHTEREK, O. (ed.): Dialog kultur III. Sbornik přpvk z vdeck konference s mezinárodní účastí pořdan ve spoluprc se Společností Franka Wollmana př FF MU v Brně a eskou asocici rusistů. Hradec Kralov 26. 10. 2004. Ústí nad Orlicí 2005, s. 43–50.
- CLOW, K. E. – BAACK, D.: *Reklama, propagace a marketingov komunikace*. Brno 2008.

- ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E.: *Současná stylistika*. Praha 2008.
- ČMEJRKOVÁ, S.: *Reklama v češtině. Čeština v reklamě*. Praha 2000.
- EGER, L. – PETRŤYL, J. – KUNEŠOVÁ, H. – MIČÍK, M. – PEŠKA, M.: *Marketing na internetu*. Plzeň 2015.
- HEJLOVÁ, D.: *Public relations*. Praha 2015.
- JANOUC, V.: *Internetový marketing*. Brno 2014.
- KUPČÍK, T.: *Lingvistické aspekty reklamního sloganu v ruštině*. Disertační práce. Olomouc 2004.
- MINÁŘOVÁ, E.: *Stylová podoba současné reklamy*. In: KARLÍK, P. – KRČMOVÁ, M. (eds): *Jazyk a kultura vyjadřování*. Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám. Brno 1998, s. 57–62.
- NOVAKOVÁ, E. – JANDOVÁ, V.: *Reklama a její regulace*. Praha 2006.
- OGILVY, D.: *Ogilvy o reklamě*. Praha 2007.
- OGILVY, D.: *Zpověď muže, který umí reklamu*. Hodkovičky 2004.
- SRPOVÁ, H.: *Knižka o reklamě*. Ostrava 2008.
- SRPOVÁ, H.: *Od informace k reklamě*. Ostrava 2007.
- ŠENK, M.: *Reklama v televizi je stále in, internetová inzerce ji nenahradila. Průměrný Čech totiž u obrazovky stráví 3,5 hodiny denně*. [online]. [Cit. 25. 6. 2018]. Dostupné z: <<https://archiv.ihned.cz/c1-66171170-reklama-v-televizi-je-stale-in-internetova-reklama-je-nenahradila-prumerny-cech-totiz-u-obrazovky-stravi-3-5-hodiny-denne>>.

ГОЛУБ, И. Б.: *Русский язык и культура речи*. Москва 2003.

Mgr. Kateřina Rysová (* 1990) pod vedením doc. PhDr. Aleše Brandnera, CSc., připravuje disertaci na téma *Stylová podoba současné ruské a české internetové reklamy*. Ve své odborné činnosti se věnuje stylu reklamy, především stylu současné internetové reklamy. Hlavním zájmem disertační práce je komparace online reklamních textů v oblasti vzdělávání v ruštině a češtině. Disertační práce se zabývá jazykovými prostředky a stylovými zvláštnostmi ruských a českých reklamních textů a účelem, kterému tyto prostředky slouží. E-mail: 383072@muni.cz.

PERCEPCE JEDINCE A PROBLEMATIKA SPOLEČNOSTI NA POZADÍ DĚJINNÝCH UDÁLOSTÍ V RUSKÉM A BULHARSKÉM PROSTŘEDÍ (NA PŘÍKLADU DĚL B. OKUDŽAVY A I. VAZOVA)

Magdaléna Marie Semrádová

Perception of an Individual and Problems of Society Based on the Background of Historical Events in a Russian and Bulgarian Environment (from the Example of Works by Bulat Okudzhava and Ivan Vazov)

The subject of this research is the concept of man and society in the second half of the 19th century in the context of Russian and Bulgarian literature. The research was carried out using a historical novel by Bulat Okudzhava called "*Poor Avrosimov*" and a realistic novel by Ivan Vazov titled "*Under the Yoke*". Both texts contain specific features caused by different environments and influences which significantly contributed to the nature of the chosen works. The basis of the research is the reflection of the society and its changes by the narrator's view through literary-scientific and sociological methods as well as comparative analysis. Continuity of both the work and the author forms one of the central pillars in the work. Further, we came to the conclusion that the historiosophical element fulfils an essential function in the works; it is necessary to remember significant historical events and to observe the movement of society as well as influences that affect the life of man. This way, we confirmed that literature fulfils its educational function, which the author greatly contributes to himself.

Key words: Slavonic literature; psychologization of human; historical novel; realistic novel; conception of the author; perception of society

LITERATURA do jisté míry zrcadlí stav společnosti a vypovídá o jejím vývoji. Má se zato, že jestli se societa nachází na dobré úrovni, tedy pokud není zatížena nějakými těžkými událostmi, literární produkce je kvalitnější, bohatší a pokud tomu tak není, chátará. Jednoduše řečeno je to přímá a logická úměra, ale jsou často známy i případy, kdy tomu tak není a naopak národ, který se ocitá ve válce či je otrěsen jinými těžkostmi, překypuje literárním bohatstvím a kvalitními díly. Literatura, jakožto významná kulturní složka, reflektuje aktuální dění i v podobě historiosofických návratů, čímž upozorňuje na nastalé opětovné chyby, protože lidská paměť bývá bohužel mnohdy krátká, což je bezesporu patrné i dnes. Role literatury je tedy nepochybně nepostradatelná už jen z toho hlediska, že reflektuje každodennost a spolupodílí se například na vzdělanosti i kultuře člověka a v neposlední řadě také může upozorňovat (reagovat) na aktuální politické dění. Do jisté míry je schopna poukazovat na vzrůstající hrozby a tímto plní funkci hlídacích psa.¹

V naší studii se zaměřujeme na historický a v druhém případě na realistický román a jeho pojetí společnosti. V rámci našeho výzkumu jsme zvolili dvě díla ze dvou odlišných prostředí: ruského a bulharského. Prvním je historický román z pera Bulata Okudžavy *Nebohý Avrosimov* a proti němu jsme postavili realistický román *Pod jařmem* Ivana Vazova. Žánrový typ – historický román – vyniká mimo jiné tím, že na jedné straně sledujeme rozmanitý ústřední děj s mnoha postavami, kde jsme svědky často detailně vystižených dobových událostí a psychologizace postav, ale předně také již výše zmíněné problematiky society – její aktuální situac v popisované době s tím, že má mnohdy přesah i do současnosti. Jedná se tedy o nadčasovost. Realistický román věrně reflektuje skutečnost. Cílem je demonstrování každodennosti, běhu každého dne. Ve vybraných dílech srovnáváme motiv člověka a jeho vnímání společnosti, která souvisí s politickými událostmi, dále motiv absurdity, nejistoty a svobody.

Kvintesenčí studie je zobrazení člověka v dějinách a vztah minulosti a přítomnosti. Jakým způsobem je obraz člověka v materiálu ztvárněn a jak ho ovlivňuje společnost, je v naší stati stěžejní. Člověk svým způsobem „zapadá“ do rámce určitého národa s vlastními specifickými nastaveními či stanovami, které jsou vlastní danému prostředí a které na jedince mají příznivý či nepříznivý dopad, protože jej silně ovlivňuje. „Každý jednotlivec žije ve společenství a nachází se spolu s ním uprostřed nitrosvětského, prostoročasového, ale specificky lidského dění, jemuž říkáme dějiny. Jako je člověk bytostí společenskou (ens sociale), tak je také bytostí dějinnou (ens historicum).“² S tímto je také úzce spojeno to, jak se postava vypořádává a jak prožívá situace ve svém životě. V případě našeho prvního materiálu z pera Bulata Okudžavy je člověk vyobrazen, vezmeme-li nyní pouze v potaz hlavního hrdinu, který, dá se říci, přišel ke svému vyššímu postavení aniž by

1 POSPÍŠIL, I.: *Základní okruhy filologické a literárněvědné metodologie a teorie*. Třnava 2010, s. 11–12.

2 CORETH, E.: *Co je člověk? Základy filozofické antropologie*. Praha 1994, s. 171.

se o to sám jakkoliv přičinil, jako postava, která čelí různým nahodilým až absurdním situacím a podivným záhadám, s nimiž je obtížné se vypořádat. Vezmeme-li v potaz již samotný název díla, *Nebohý Avrosimov* skutečně vypovídá vlastně o nešťastníkovi. Hrdina je postaven někdy i před zdánlivě neřešitelnou situací. V díle je zasazena celá řada prapodivných náhod či představ, s čímž úzce souvisí i ústřední děj. Bulat Okudžava se zaměřuje na počátek roku 1826, tedy na období po porážce děkabristického povstání. Tato vzpoura byla odpovědí na tehdejší aktuální režim v Rusku a také na neuspokojivý stav společnosti. Autor se rád zabýval historickými tématy: „V nich je prezentován O. náhled na dějiny jako kulturně historickou paměť a úroveň stavu společnosti.“³ Je také známo, že dalším centrem jeho zájmu bylo i hudební prostředí; byl to člověk, který analyzoval dobu a společnost: „A osobností, jakou je Bulat Okudžava, nemá hudební scéna socialistických zemí nazbyt. Je zdravě syrový, niterný, z každého slova cítíme zaujatou výpověď člověka, který přemýšlí o dnešním světě a o svém místě v něm.“⁴ Spisovatel byl také znám svojí pestrá básnickou tvorbou, která obsahuje motivy smutku, zoufalství a nicotnosti jako například *Песенка о моей жизни* či *Все-таки жаль*.

Jedinec je v textu představen jakožto bytost, se kterou si osud pohrává; ocitá se před nastalými absurdními okolnostmi, které je vloženo nucen jakýmkoliv způsobem vyřešit: „Jeho Jasnost si důrazně žádá, abyste se k němu ihned dostavil. Račte do saní...“ „Ale proč teď v noci?“ Chabě se bránil Avrosimov, jenže důstojník už ho strkal dovnitř. [...] „Ale já jsem právě u Jeho Jasnosti byl!“ Vzbouřil se nás hrdina. O tom mi není nic známo,“ prohlásil důstojník, „mám rozkaz vás přivést,“ a otevřel dvířka. „Hledali jsme vás všude,“ [...]“⁵ V materiálu jsou tedy jedním z ústředních témat zobrazeny situace ad absurdum. Podle našeho názoru tím chtěl autor demonstrovat nevyzpytatelnost osudu a vyšší moci, čímž si autor ostatně ve svém životě prošel.

Dalším zásadním bodem, který prostupuje dílem, je otázka zrady; ta je snad nejvíce patrná na příkladu Pestěla kapitánem Majborodou. V díle je kapitán za svůj čin oslavován. Avrosimov se s ním poprvé setkává u svého strýčka: „Mám tu na návštěvě hrdinu. Báječný chlapík!“⁶ Obě postavy, kapitán Majboroda a velitel Pestěl, byli spolupracovníci. Kapitán znal pohnutky svého nadřízeného, respektive tajného spolku, což ho přimělo k udání a následně jediný den před plánovanou vzpourou došlo k zatčení. Zrada je pro každého člověka trpká zkušenost, která otřese i silnou osobností. Pestěl se s tím v díle podle Okudžavy vyrovnal po svém. Nejprve zapírá a poté začíná s komisí postupně komunikovat. Okudžava postavu Pestěla vykreslil i psychologicky, díky čemuž je recipientovi umožněno nahlédnout do jeho myšlenek. Zejména se úvahy stáčí směrem k Avrosimovi, kdy přemítá o tom, co si o něm myslí. Majboroda byl vlastně prvním,

3 POSPÍŠIL, I. a kol.: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha 2001, s. 441.

4 NOVOTNÝ, F. – VEJVODA, J.: *Víc než jen hlas*. Praha 1980, s. 13.

5 OKUDŽAVA, B. Š.: *Nebohý Avrosimov*. Praha 1974, s. 76–77.

6 Tamtéž, s. 78.

kdo zradil toto uskupení v čele s Pestělem: „Tento kapitán, přímý podřízený plukovníka Pestěla, přijatý na podzim 1824 do Jižního spolku, se stal prvním zrádcem z členů tajného spolku. [...] Majboroda v něm napsal, že již dlouho podezřívá velitele svého pluku Pestěla, že styků směřujících k narušení obecného klidu? Vstoupil prý proto do tajného spolku, aby vyzvěděl ještě víc.“⁷

Dalším výrazným faktorem v Okudžavově díle je otázka nejistoty. Nejzřetelnější je v hlavní postavě Avrosimova. Nejistota či pochybnost se v díle objevuje na několika rovinách. Předně se jedná o pocit čistě subjektivní, osobní, který je spojený s domýšlivostí a rovná se tedy pochybnosti. Dále to může být nerozhodnost, nízká sebedůvěra atd. Jednu z podob nejistoty můžeme demonstrovat například na příkladu, kdy za Avrosimovem neustále přijíždí a hledá ho krásná mladá žena. Vždy nechá jen vzkaz, ale nikdy na něj nepočká. To se změní až ve chvíli, kdy se neustále mýjejí a k setkání nedochází. Avrosimov je stejně, ostatně jako všemi ženami, všeobecně okouzlen: „Dneska ráno za váma přijela ta dáma, klidně povídá stařík. Avrosimovem to až trhlo, když si na okamžik živě představil, že nebýt Jerofejiče, mohla krásná neznámá docela klidně jít dál [...]“⁸ Hlavní postava netuší, proč je touto ženou žádán a neustále se touto otázkou zaobírá. Dalším výmluvným příkladem nejistoty je situace, kdy se hledá důležitý dokument Ruská pravda, dále představy či sny hlavního hrdiny, které se po čase až neuvěřitelně shodují s realitou, ale mívají jiný kontext, vyústění. V textu se tedy prolínají situace, přesněji představy, kdy sám hrdina si není jistý, zda jsou skutečné, či nikoliv. Dokonce ani to, jestli sympatizuje s Pestělem – v jednom momentu mu ale skutečně řekl, že mu je ho líto, načež Avrosimov neví, zda se skutečně snaží vykonstruovat jeho osvobození, přičemž se s domnělými spolupachateli dorozumívá i hádá.

Parciální složku studie tvoří výzkum i pohledem sociologie a antropologie. Tyto dva vědní obory zasahují a prolínají se i s ostatními disciplínami, a tedy ani literární věda není výjimkou. Literatura z hlediska sociologie nabývá dalších rovin, na které v naší práci klademe důraz: „Literatura, jako každé umění, je jev sociální, protože vedle svého subjektu, tvořícího autora, předpokládá i objekt, to jest vnímatele, a tím se stává orgánem lidského společenství.“⁹ Předmětem našeho zkoumání je i recipient a společnost a také to, jakým způsobem je může dílo ovlivňovat. Podstatným pilířem je tedy i to, co autor zamýšlel jako odkaz či poselství svého díla. S tímto úzce souvisí psychologie čtenáře, kterou podrobně rozpracovává Karel Krejčí v publikaci *Sociologie literatury*. Rozděluje zde recipienty na dva druhy: spoluhráče a diváka: „Typ spoluhráče vnímá dílo subjektivně, vžívá se do něho tak, že s jeho postavami přímo spojuje své vlastní já [...] jako by se nejednalo o fikci. [...] Typ kontemplativní se naopak vžívá do díla

7 ŠEDIVÝ, J.: *Děkabristé: anatomie nezdařeného převratu*. Praha 2000, s. 125.

8 OKUDŽAVA, B. Š.: *Nebohý Avrosimov*. Praha 1974, s. 51.

9 KREJČÍ, K.: *Sociologie literatury*. Praha 2008, s. 53.

zcela neosobně [...].¹⁰ Sociologické přístupy k literatuře se projevují metodami, které zkoumají stav společnosti, vlivy na ni, specifikum doby, vývoj, ale také způsob myšlení a vnímání vůbec. Nepochybně podobu a tvar literárního díla samozřejmě velmi ovlivňuje a řídí i samotný autor. V našem výzkumu užíváme sociologický pohled horizontální. Pojednává o morfologii národní literatury z hlediska dané společnosti a stavu, ve kterém se nachází. Souvisí to i se specifikem či charakterem konkrétní literatury a jejími vlivy: „[...] je dále obvykle spojen s vědomím sounáležitosti svých příslušníků, společným jazykem, historickými osudy i tradicí. Všechny tyto složky působí na vývoj národní literatury, která je do značné míry odrazem národního charakteru [...]“.¹¹ Tento přístup se ale mísí s druhou koncepcí, tedy vertikální. Tyto dvě koncepce spolu vzájemně souvisejí a doplňují se.

Dále je žádoucí brát v potaz i faktor antropologický, přičemž jeho podstatou je koncepce vidění světa z pohledu člověka a jeho individuálního pojmání prostředí okolo něho a potažmo i života. S tímto tvrzením souvisí i koncepce člověka jakožto lidské existence v dějinách a rovněž i jeho postavení, či místo, v historických románech. Antropologie, jakožto věda zabývající se člověkem v širokém smyslu slova, je velice významná i pro literární vědce, tedy i pro nás a náš výzkum: „Iser vychází z předpokladu, že proces interpretace je sjatý s vědou o člověku, a tím se také literatura pojí s aktivitou poznávání a výkladu reality. Literatura je také jedním z hlavních způsobů, v nichž se projevuje tendence člověka interpretovat aktuální svět, a literární dílo zde plní funkci média, tedy zprostředkovatele reality.“¹² Kvintesenčí našeho zájmu je demonstrovat vnitřní i vnější svět, tedy to, jakým způsobem svět ovlivňuje člověka a naopak, jak člověk ovlivňuje svět; redundantní, nepostradatelnou složkou je člověk ve světě a svět v člověku, tedy i jeho prožívání. Předmětem našeho bádání je i tehdejší aktuální stav, situace ve společnosti, který do jisté míry může udávat směr a stav literatury. V díle hojně odhalujeme kontinuitu autora se svým dílem. Okudžava o sobě píše: „Я пишу о себе, но на историческом материале. Мне интересно ставить себя на место своих героев.“¹³ Z jeho života je známo, že jeho rodina prošla vážnou krizí, kvůli které musel vyrůstat odděleně. Jednalo se o zatčení části jeho rodiny, i rodičů, ze strany Beriji.¹⁴ Tyto špatné zkušenosti autor hojně zobrazuje ve své tvorbě. Autor do textu umně zaplétá sebe sama, tedy můžeme říci i kus svého života či subjektivní postoje a názory, která je vystižena v jeho skladbě *Píšu historický román*: „Fantazie bylo dost, / v dálkách modravých jsem létal, / i svou vlastní zkušenost / občas jako nitku vplétal.“¹⁵

10 Tamtéž, s. 125.

11 Tamtéž, s. 70.

12 DERDOVSKÁ, J.: *Kmitavá mozaika: městský prostor a literární dílo*. Příbram 2011, s. 25.

13 Булат Окуджава. [online]. [Cit. 1. 8. 2018]. Dostupné z: <<https://www.culture.ru/persons/8990/bulat-okudzhava>>.

14 POSPÍŠIL, I. a kol.: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha 2001, s. 439.

15 VONDRÁK, J.: *Bulat Okudžava aneb od Nohavici k provázku*. Praha 2014, s. 28.

Otázka, nakolik spolu souvisí minulost a přítomnost, je další hlavní součástí tohoto románu. Díla mnohdy obsahují prvky, které mají charakter nadčasovosti, což souvisí, řekněme, s každým časovým údobím. Každá historická epocha prochází změnami, které se v minulosti na jiném místě již udály; děje se tak stále dokola. Jedná se o extrapolaci – tedy o přenesení minulosti do současnosti. Stejně jsou pro nás přesahy minulosti a současnosti a jejich vztah. Zčásti se věnujeme i otázkám politickým a v neposlední řadě je pro nás podstatné autorské vyprávěcí hledisko. Klademe důraz na kontinuitu díla a autora, tedy jeho osobnost. Podle našeho názoru autoři promítají do díla sebe sama buď z hlediska hlavní postavy, nebo i některých vedlejších postav. Z hlediska historičnosti, dějinnosti, autor do textu zasadil reálné postavy. Tento prvek je jedním ze zásadních pilířů, jimiž oplývá historický román. Ve své podstatě se jedná o užití či oživení reálných historických postav, jak se v publikaci *Historický román* vyjadřuje György Lukács: „V historickom románe nezáleží na vyrozprávání veľkých historických udalostí, ale na básnickom oživení ľudí, krotí boli účastníkmi týchto udalostí. Dôležité je, aby autor umožnil čitateľovi znovu prežívať spoločenské a individuálne pohnutky myslenia, cítenia a konania historických osobností.“¹⁶ Tento žánrový typ s sebou nese další, dá se říci, báze, bez kterých by nemohl být nazván románem historickým, a kterých autor v materiálu umně využil. Kromě výše zmíněného se jedná o důvěryhodné vyobrazení atmosféry dané doby: „[...] čtenář je do minulosti doslova přenašen, stává se při četbě nejen vzdáleným divákem, ale přímým svědkem dějů, o kterých autor vypravuje. [...] Hrdinové jsou exponenty historie“.¹⁷ S tímto se také pojí psychologizace postav s důrazem na existenciální polohy; do jaké míry autor zprostředkuje vhléd do postavy, tedy to, co prožívá, jakým způsobem a z jakého důvodu, přičemž někteří spisovatelé se zaměřují i na to, co tomu předcházelo, ještě více umocňuje realistický nádech díla.

Podstata historického románu by neměla spočívat pouze v šablonovitém vyobrazení historických událostí či postav, ale hlavně v tom, aby recipient byl schopen se přenést do popisované historické epochy a také s postavami prožívat nastalé situace, které jsou do materiálu zakomponovány buďto čistě jen z hlediska spletnosti děje, ale také z důvodu jiných, vyšších, které mají co do činění s prvky alegorie, které upozorňují na implicitní souvislosti. Například v Okudžavově díle se jedná o trápení Avrosimova Borovkovem. Hlavní postava se s tajemníkem Borovkovem velice často a zřejmě náhodně potkává v podstatě kdekoli a musí čelit jeho nepřístojným dotazům týkajících se Avrosimova sympatizantství s A. V. Pestělem. Často ho také při sepisování výpovědí sleduje a kárá. S tímto souvisí zmínka i ona podivná situace, kdy je hlavní postava plísněna za to, že se při výsleších nevyjadřovala doslovně, ale poněkud odpověď vyslychaného zjemnila. Prapodivné je zde to, že po takovém vyzvídání a dožadování vystělení se Borovkov

16 LUKÁCS, G.: *Historický román*. Bratislava 1976, s. 46.

17 HRABÁK, J.: *Čtení o románu*. Praha 1981, s. 177.

nabídne, že onu nepřesnost upraví a doplní perem sám, načež se ale zarazil a pero odložil: „Opravím to sám,“ řekl Borovkov, vzal pero, blížil se s ním k papíru, ale vpůli cesty se zastavil a pero odložil na původní místo. [...], Už jsem to opravil, Takle to bude dobré.“¹⁸ Je jisté příhodnou otázkou, proč se tomu tak stalo a případně co tím chtěl autor říct. Podíváme-li se na životopis sekretáře Borovkova, zjistíme, že byl sympatizantem děkabristů a mezi obviněnými byli i jeho přátelé. Autor obratně do materiálu zařadil celou řadu historických postav; jmenujme například již výše zmíněné, ale i další: P. I. Pestěla, A. D. Borovkova, A. I. Majborodu, A. I. Tatiščeva, S. P. Trubeckého atd.

Přjdeme-li ke druhému dílu, jednoznačně se dá říci, že percepce člověka je v otázce svobody. Tento prvek je přítomen i v lidské, nevinné každodennosti; prolíná se takřka celým dílem a je z něj znát útlak až ponížení způsobené nadvládou druhou mocností, ale také odpor. Můžeme s jistotou tvrdit, že toto je podstata díla. Zřetelně je znatelný například v momentu, kdy během zkoušek děvčat na základní škole jedna z žaček na otázku, kdo vyvedl vlast z nadvlády Řecka, odpoví: „Z řeckého otroctví vysvobodil Bulhary car Asen a z tureckého otroctví je vysvobodil ruský car Alexandr!“¹⁹ S tímto souvisí i pojetí národní identity. Bulhaři strávili pod tureckou nadvládou 500 let. V Dubnovém povstání spatřoval lid naději na změnu. Člověku bylo znemožněno plně prožívat život. S tímto souvisí i vztah k prostoru: Náš každodenní žitý svět se skládá z konkrétních „fenoménů“. „Skládá se z lidí, zvířat [...]. Ale zahrnuje i méně hmatatelné jevy, jakými jsou naše pocity.“²⁰ Volnost je pro každého jedince jednou z nejzákladnějších a největších potřeb; absence svobody představuje zásadní omezení jak pro život, tak i možnost vlastního (osobního) rozvoje. Nedílnou součástí pojetí svobody je i kulturní rozvoj daného národa. Bulharští spisovatelé se nacházeli pod vlivem turecké nadvlády a v podstatě ve své tvorbě byli přinuceni zakrnět, což přineslo celou řadu důsledků i na tomto poli.

Dalším bodem je motiv síly či kuráže. Postavy jsou v díle natolik zoufalé ze stávající situace, že sprádně plány v naději na změnu. Již v úvodních stranách je zřejmý bezútešný stav společnosti. Hrdinové začínají docházet k tomu, že je třeba zasáhnout. Síla spojená se zoufalstvím je i spojuje: „Ano, pomoci si musíme sami, hlavně my sami! Jsme tak silní, že jsme schopni sami se vypořádat s prohnílym Tureckem! Turecko je slabé, finančně zničené, turecký lid je ožebračen a nebude se do ničeho míchat, protože také úpí pod jármem.“²¹ S tímto se pojí i motiv rozhodnosti a cti: „„Která místa jsou hotova povstat?“ zeptal se Frangov. „Celé Bulharsko,“ [...]“ Také ale sledujeme vzrůstající nenávisti k Turkům: „„tak marš, pojedeme do Mekky spolu!“ vykřikl Darmošlap. „Ukaž, vyskočím si na tebe! Ty jsi rajtoval na Bulharech celá tisíciletí...““²²

18 OKUDŽAVA, B. Š.: *Nebohý Avrosimov*. Praha 1974, s. 160.

19 VAZOV, I.: *Pod jármem*. Praha 1968, s. 64.

20 NORBERG-SCHULZ, CH.: *Genius loci. Krajina, místo, architektura*. London 1981, s. 6.

21 VAZOV, I.: *Pod jármem*. Praha 1968, s. 222.

22 Tamtéž, s. 262.

Autor na základě umně zachyceného historického materiálu vystavěl či zrekonstruoval život v čase, kdy mezi Bulhary dominoval strach, zoufalství, beznaděť a pocit národní nesvobody. K tomu využil i reálné historické postavy, mezi které například patří: Levský, Benkovski, Kableškov, Rakovski. Ostatně již samotný název *Pod jařmem* demonstruje na jedné straně již zmíněnou národní nesvobodu, ale také silný útisk a tlak. Výrazně je v díle cítit patos a ona nesvoboda: „Vazov ve svém románu seznamuje čtenáře i s tragickým, ale slavným osudem mladého Bulharska, bouřícího se proti tureckému násilí. Nehledě na tragičnost konečných scén románu, jeho hrdinové žijí, bojují a obětují svůj život za svobodu vlasti s nadějí na světlou budoucnost a s hrdinským optimismem.“²³ Vazov detailně zachycuje každodennost, respektive každodenní boj a jeho vliv na člověka. V románu hojně sledujeme psychologizaci postav. Bulharsko bohužel v období tureckého podmanění do jisté míry „ztratilo“ národní sebevědomění, což souviselo, jak již bylo zmíněno, s vývojem literatury. Bohužel marný pokus o změnu v podobě Dubnového povstání vyvolal akorát tak krvavou řež, která našťástí neunikla pozornosti okolního světa. Naštěstí o dva roky později došlo k osvobození země. Tato látka se nicméně stala námětem pro Ivana Vazova, který tyto události prožil, ač se jich přímo neúčastnil.

Vazov mistrně vykreslil atmosféru děje; díky tomu se recipientovi konkrétní situace před očima utváří jako film a může se tak i lépe vcítit do postav a pochopit danou událost: „Po jejich slovech nastalo hrobové ticho. Na mnoha obličejích se objevily rozpaky a nepokoj. Všichni maně obrátili pohled k Radě, která zrudla a sklopila hlavu, rychle oddychující.“²⁴ Detailní vystižení situace je podle našeho názoru pro vytvoření díla obšírnějšího literárního celku, zvláště historického či realistického románu, nesmírně důležité. Nejenom, že dílu propůjčuje rychlejší spád děje, ale také tímto materiál oživuje. Tento prvek tak vnáší do textu nepostradatelný nádech, můžeme snad říci i šarm, který spoluutváří kvalitní text. S postavami vlastně můžeme spoluprožívat momenty, kterými procházejí, a v díle s nimi i přeneseně říci putovat. S tímto souvisí i dovedně prokreslená atmosféra prostředí, která se čtenáři rozprostírá přímo před očima.

Nahlédneme-li do Vazovova života, uvědomíme si vlastně i důvod, proč sepsal své dílo. V době, kdy vznikal tento román s realistickými prvky, se autor pohyboval v Oděse. Je známo, že prožil nemálo obtížných životních strastí, kdy mimo jiné kvůli Turkům přišel o svého otce a byl okolnostmi donucen pobývat mimo svůj domov.²⁵ Tyto a další události vedly k tomu, že usedl a začal psát své slavné dílo. Po svém otci i domovinu velmi truchlil a to, že se uchýlil k psaní, Vazova pomyslně přeneslo do své vlasti.²⁶ Autor byl nepochybně velkým vlastencem, o čemž vypovídá i fakt, že působil jako ministr osvěty

23 DĚRŽAVIN, N. S.: *Ivan Vazov*. Praha 1951, s. 175.

24 VAZOV, I.: *Pod jařmem*. Praha 1968, s. 64.

25 DĚRŽAVIN, N. S.: *Ivan Vazov*. Praha 1951, s. 7.

26 КОНСТАНТИНОВ, Г.: *Иван Вазов: велик реалист и патриот*. София 1950, s. 81.

a všeobecně vzato i jako národní buditel.²⁷ V románu sledujeme i to, že do postavy pana Marka promítl svého otce i dům, kde autor vyrůstal.²⁸

Ke komparaci motivů, které jsou pro díla příznačné, je třeba vzít v úvahu historii námi zvolených národních literatur jako takových. Pokud zvážíme, čím tyto národy v době svého vzniku procházely, shledáme, že se s autorovými zkušenostmi a názory či postoji odhaluje jistá souvislost. V souvislosti s tímto musíme vzít v úvahu i konkrétní minulost, která je v materiálech zachycena. Loci communes spočívají v obou dílech nepochybně v tom, že věrohodně zachycují dějinnost a ducha doby. Toto se pro historický román i pro román realistický, který v sobě skrývá hluboké historické pozadí, jeví jako takřka nezbytné. V obou žánrových typech se bez tohoto prvku nelze obejít. Historičtá děje spolu s ovzduším konkrétní popisované dějinné epochy tvoří jakýsi pilíř, fundament. Toto podloží je vlastně gró materiálu. Oba autoři reflektují vybranou problematiku s využitím znalostí výborně. Navíc Vazov dané okolnosti prožil, protože k nim došlo za jeho života, kde „zaznává v něm celonárodní patos, neboť pojednává o podstatných historických procesech“.²⁹

Zásadním společným motivem v díle je tematika povstání. Na jedné straně Okudžava se velice detailně zaměřuje na atmosféru těsně po děkabristickém povstání, přesněji roku 1825, kdy můžeme sledovat, jak je již výše zmíněno, momenty po snaze učinit převrat a potažmo i průběh výsledků. V díle se umně mísí běžný život hlavních i vedlejších postav, což působí nadčasově včetně historiosofického prvku, tedy, že lidskou každodennost přetne do jisté míry nastalá a nečekaná událost v podobě puče či války. Dubnové povstání ve druhém díle se koná přesně o 51 let později. Dubnové povstání, které v materiálu tvoří ústřední děj, zřetelně vyjadřuje sílu a můžeme říci i nezničitelnost bulharského ducha. I když v dané historické epoše Bulharsko jako stát neexistuje, dá se říci, že poutavě demonstruje nezničitelnost Bulharů a silný vlastenecký duch. Zde můžeme navázat důležitým pojmem, který obsahuje souvztažnost v rámci jedince a místa: „[...] Norberg Schulz používá pro shrnutí základních vztahů mezi člověkem a jeho prostředím termín, existenciální prostor“ [...]. Místo je oproti prostoru relativní a je vytvářeno subjektivním vnímáním.“³⁰ Prostor či potažmo prostředí má na člověka podstatný vliv a jeho bytí přímo ovlivňuje. A konečně, jak Bulat Okudžava, tak Ivan Vazov si velmi dobře poradili s psychologizací. Recipient se do situací a přemýšlení postav velmi snadno vžije a vše se mu promítá jako film. Jsou nám známy jednak vnitřní prožitky hrdinů, ale i to, co předchází událostem.

Diferencia specifická tvoří samozřejmě odlišné vymezení tématu, ale především to, že Okudžavův historický román je, řekněme, poutavější svým vystavením historického

27 Tamtéž, s. 132.

28 DĚRŽAVIN, N. S.: *Ivan Vazov*. Praha 1951, s. 13.

29 DOROVSKÝ, I. a kol.: *Slovník balkánských spisovatelů*. Praha 2001, s. 623.

30 DERDOVSKÁ, J.: *Kmitavá mozaika: městský prostor a literární dílo*. Příbram 2011, s. 49.

materiálu, protože na rozdíl od druhého autora danou problematiku doby bezprostředně nezažil. V této chvíli tedy zkoumáme na jedné straně historický román s románem realistickým, přičemž základní podmínka pro udělení románu vlastnosti historické, je daná odstupem sedmdesáti let a i tím, že autor přímo dobu nezažil. Okudžava na základě dobových pramenů detailně vystihl velmi spornou akci, která byla v rukou děkabristů. Recipient, který listuje tímto dílem v čase, kdy snahy povstalců jsou již delší dobu vlastně vyslyšeny, dá se říci, nevnímá Pestěla negativně. Po nástupu cara Mikuláše I. však nedošlo k pozitivním změnám: „W istocie jednak trzydziestoletnie panowanie Mikołaja I nie przyniosło Rosji oczekiwanych i tak koniecznych reform. [...] Czasy nikolajowskie – to czasy strachu królującego wszędzie: w carskich komnatach, gdzie uniżeni dworcy truchleli przed gniewem wszechpotężnego władcy [...] gdzie panoszyli się szpicle, donosiciele i łapownicy.“³¹ Zaměříme-li se na Vazovovo dílo, to je značně poznamenáno jeho aktuálním rozpoložením. Nacházíme se v době, kdy autorův otec byl Turky zabit a kdy svůj román sepisuje daleko od domova, a protože Vazov byl velkým vlastencem, jeho vztah k vlasti i stesk jsou silné a vzpomínky se ožívají. Materiál použitý v tomto románu tedy prožíval i sám autor, takže nám v podstatě události demonstroval bezprostředně s čerstvou pamětí na ně. Koncepce dějinnosti v historickém románu spočívá v realistickém oživení minulosti a na druhé straně v románu realistickém dějiny tvoří jakýsi pilíř, pozadí. Ivan Vazov je v Bulharsku velmi vážený. Jeho jméno nese muzeum, které bylo otevřeno roku 1935.³² Vazovovo dílo bylo zfilmováno a zdramatizováno. Podle našeho názoru je veliká škoda, že dílo z pera Bulata Okudžavy takovou čest nemělo. Útěchou nám může být, že mu bylo ve vesnici Peredělkino,³³ ležící jihozápadně od Moskvy, otevřeno roku 1999 muzeum.³⁴

Závěrem je třeba říci, že jak Okudžava, tak Vazov tematiku ve svých dílech zpracovali velmi zdařile. Díky nim můžeme tuto důležitou minulost mít na paměti a vzít si z ní ponaučení. Jak již bylo výše zmíněno, historiosofický prvek a nadčasovost jsou v dílech obzvláště tohoto typu potřebné a bez nich by byly v podstatě jen holými texty, které by mimo jiné postrádaly specifické rysy a svou originalitu. Závěrem nám tedy může posloužit rčení: *Historia magistra vitae*.

31 ŚLIWOWSKA, W.: *Mikołaj i jego czasy (1825–1855)*. Warszawa 1965, s. 7–8.

32 НЕДЕЛЧЕВА, Ц.: *Към историята на създаването и откриването на къща музей „Иван Вазов“ в град Сопот*. Известия на Националния литературен музей – София, т. III, 2005, s. 29–42. [online]. [Cit. 30. 8. 2018]. Dostupné z: <<http://vazovmuseum.com/history/creating-and-opening-p3>>.

33 Významné místo pro ruské spisovatele, jež se stalo roku 1934 zásluhou Maxima Gorkého rekreačním sídlem Svazu sovětských spisovatelů. Zmíjíme některé autory, kteří toto místo navštěvovali: Boris Pasternak, Ilja Erenburg, Konstantin Simonov a Bella Achmadulinova. MORÁVKOVÁ, A.: *Dvakrát Peredělkino*. Host XXVII, 2011, č. 7, s. 45.

34 *Немного истории*. [online]. [Cit. 30. 8. 2018]. Dostupné z: <<http://www.okudshava.ru/39/?PHPSESSID=4kelcpb84mj46r5g2iuvmdfi14>>.

Bibliografie

- CORETH, E.: *Co je člověk? Základy filozofické antropologie*. Praha 1994.
- DERDOVSKÁ, J.: *Kmitavá mozaika: městský prostor a literární dílo*. Příbram 2011.
- DĚRŽAVIN, N. S.: *Ivan Vazov*. Praha 1951.
- DOROVSKÝ, I. a kol.: *Slovník balkánských spisovatelů*. Praha 2001.
- HRABÁK, J.: *Čtení o románu*. Praha 1981.
- KREJČÍ, K.: *Sociologie literatury*. Praha 2008.
- LUKÁCS, G.: *Historický román*. Bratislava 1976.
- MORÁVKOVÁ, A.: *Dvakrát Peredělkino*. Host XXVII, 2011, č. 7, s. 44–45.
- NORBERG-SCHULZ, CH.: *Genius loci. Krajina, místo, architektura*. London 1981.
- NOVOTNÝ, F. – VEJVODA, J.: *Víc než jen blas*. Praha 1980.
- OKUDŽAVA, B. Š.: *Nebohý Avrosimov*. Praha 1974.
- POSPÍŠIL, I. a kol.: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha 2001.
- POSPÍŠIL, I.: *Základní okruhy filologické a literárněvědné metodologie a teorie*. Trnava 2010.
- ŚLIWOWSKA, W.: *Mikolaj i jego czasy (1825–1855)*. Warszawa 1965.
- ŠEDIVÝ, J.: *Děkabristé: anatomie nezdařeného převratu*. Praha 2000.
- VAZOV, I.: *Pod jařmem*. Praha 1968.
- VONDRÁK, J.: *Bulat Okudžava aneb od Nobavici k provázku*. Praha 2014.
- Буллат Окуджава*. [online]. [Cit. 1. 8. 2018]. Dostupné z: <<https://www.culture.ru/persons/8990/bulat-okudzhava>>.
- КОНСТАНТИНОВ, Г.: *Иван Вазов: велик реалист и патриот*. София 1950.
- НЕДЕЛЧЕВА, Ц.: *Към историята на създаването и откриването на къща музей „Иван Вазов“ в град Сопот*. Известия на Националния литературен музей – София, т. III, 2005, s. 29–42. [online]. [Cit. 30. 8. 2018]. Dostupné z: <<http://vazovmuseum.com/history/creating-and-opening-p3>>.
- Немного истории*. [online]. [Cit. 30. 8. 2018]. Dostupné z: <<http://www.okudshava.ru/39/?PHPSESSID=4kelcpb84mj46r5g2iuvmdfir4>>.

Mgr. Magdaléna Marie Semrádová (*1988) připravuje pod vedením prof. PhDr. Iva Pospíšila, DrSc., disertační práci na téma *Percepce člověka v historickém románu na materiálu české, ruské, polské, bulharské a srbské literatury v 19., 20. a 21. století*. Ve svém výzkumu se kromě studia výše zmíněných národních literatur, dějin a kultury věnuje i intenzivnímu sebevzdělávání v ruském, polském a srbském jazyce s cílem překládání. E-mail: 398519@mail.muni.cz.

Editoři: Lenka Paučová – Josef Šaur

Autor vstupní studie: Ivo Pospíšil

Michael Alexa – Iveta Bůžková – Hana Hrancová – Eliška Jiráňová –
Jana Kobzová – Kateřina Judith Krulišová – Krystyna Kuznietsova –
Lenka Paučová – Ivo Pospíšil – Kateřina Rysová – Magdaléna Marie Semrádová

MLADÁ SLAVISTIKA III

Slavistika mezi generacemi

Technická redakce a sazba v Lua^AT_EXu písmy EB Garamond
a Latin Modern Sans: Zbyněk Michálek

Návrh obálky: Pavel Pilch

Vydala Masarykova univerzita, Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno
1., elektronické vydání, 2018

ISBN 978-80-210-9096-5

ISBN 978-80-210-9095-8 (brož. vaz.)

muni
PRESS